

12006
2388к

Тіл — құрал

ҚАЗАҚ ТІЛІНІҢ ОРФОЭПИЯЛЫҚ АНЫҚТАҒЫШЫ

Қазақстан Республикасы Мәдениет, ақпарат
және спорт министрлігі
Тілдерді дамыту департаменті

**ҚАЗАҚ ТІЛІНІҢ ОРФОЭПИЯЛЫҚ
АНЫҚТАҒЫШЫ**

*(радио, -тележурналистерге арналған
көмекші құрал)*

АРЫС

Алматы
2004

~~ББК 81.2 қаз~~
К 17

Құрастырушылар:
Н. Уәлиұлы, Ғ. Әнес,
Қ. Күдерінова, А. Фазылжанова

Қазақ тілінің орфоэпиялық анықтағышы (радио, -
К 17 тележурналистерге арналған көмекші құрал). — Алматы:
«Арыс» баспасы, 2004. - 200 бет.

ISBN 9965-17-211-8

Бұл анықтағыш құралда БАҚ-ның сөз мәдениеті, әдеби тілдің орфоэпиялық нормалары, ауызша сөздің техникасы мен интонациясы жайында айтылған. Сондай-ақ кітапта мәтіндердің дыбысталу үлгілері мен орфоэпиясы қиын сөздердің қысқаша сөздігі берілген.

Аталмыш құрал радио,-тележурналистерге, шаршы топ алдында сөйлеу машығын жетілдіруге талаптанып жүргендерге, сөз мәдениетіне ден қойған өзге де жұртшылыққа арналған.

Қ 4602020400
00(05)-04

ББК 81.2 қаз

ISBN 9965-17-211-8

© «Арыс», 2004

АЛҒЫ СӨЗ

Қазіргі заманда телевизия, радионың аудиторияға тигізер ықпалы ерекше екені белгілі. Әсіресе теле-, радиохабарлардың бұқаралық сипаты (массовость) мен жеделдігі (оперативность) қарқын ала түсті. Мемлекеттің ішкі, сыртқы саясаты жөнінде, ел ішіндегі, әлемдегі маңызды уақиғалар мен жаңалықтар жөнінде қалың жұртшылыққа дер кезінде хабар-ошар таратып отыру бұқаралық ақпарат құралдарының (БАҚ) әлеуметтік мәнділігін одан сайын күшейтіп отыр. Оның үстіне, қазіргі кезде инженерлік технологияның даму қарқынымен байланысты БАҚ-тың өнімдері оқуға, тыңдауға, көруге жағымдылығы, қолайлығы артып келеді. Алайда техникалық құрал жетіле түскенмен, БАҚ-ның тілі аса қиын жағдайда қалды. Радио-, телеэфирден естілер сөздің мәдениеті тым төмендеп кетті. Бұрын Әнуәрбек Байжанбаев, Ләзиза Аймашева, Сауық Жақанова сынды және өзге де радио-, телеқайраткерлердің сөзді дыбыстау нақышы, сөйлеу сазы халыққа үлгі болатын. Радио-, телешешендердің сөз саптауы радиоқабылдағыш пен телеэкран алдындағы былайғы жұртшылыққа эталон іспетті деп танылып, олардың сөйлеген сөздеріне жұрттың айызы қанатын. Қазір мұндай «үлгі», «эталондар» жоқтың қасы.

Теле-, радишешен жай ғана ақпарат тасымалдаушы, хабар жеткізуші ғана емес. Олар, ең алдымен, мемлекеттің ішкі, сыртқы саясаты, елімізде, әлемде болып жатқан уақиға, жаңалықтарды қалың жұртшылыққа жеткізе отырып, олар жайында жеке өзінің, редакциялық ұжымның, әлеуметтік жіктің немесе саяси партияның көзқарасын, бағасын беретін, қоғамдық ойға қозғау салатын, пікір қалыптастыратын публицист.

Әрине, қоғамдық пікір қалыптастыру арқылы бұқараға ықпал ету оңай-оспақ шаруа емес. Мысалы, профессор студенттер аудиториясына логикалық қисынымен ой-санаға әсер етсе, радио-, телешешеннің жағдайы күрделілеу. Эфирдегі шешендік, ең алдымен, эмоция тудыру арқылы ой-санаға әсер етеді. Сөйтіп, жұртшылықтың ой-санасына қозғау салып, қоғамдық пікір қалыптастырады. Әрине, жағымды, жағымсыз эмоция тудыру арқылы санаға әсер ету ең алдымен тілдік құралдарды, оның амал-тәсілдерін дұрыс пайдалану, орынды жұмсау, шебер қолданумен байланысты екені даусыз. Тіл мәселесіне келгенде журналист білуге міндетті жайттар аз емес.

Алдымен, теле, -радио шығармашылық қызметкерлерінің халық тілі, әдеби тіл, әдеби тіл нормалары, әдеби тілдің стильдік тармақтары және сөз мәдениеті, эмоционалды-экспрессивті сөздер т.б. жайында белгілі бір көлемде білімі болуға тиіс.

Қолыңыздағы анықтағыш-құрал авторлары ауызша тілмен байланысты бұл жайттардың аса қажет-ау дегендерін белгілі бір жүйемен, ықшам үлгімен беруге тырысты.

Анықтағыш құралдың «Бұқаралық коммуникация» тарауында әдеби тіл және оның ауызша түрі, әдеби тіл нормалары жайында мағлұмат берілді (**Н.Уәлиұлы**).

Анықтағыштың «Жеке сөздердің орфоэпиясы» тарауында сөздің жазылуы мен айтылуы сәйкес келмейтін тұстар нақты мысалдармен талданып, тақырыптарға топтастырылды (**Қ.Күдерінова**).

Анықтағыш құралдың келесі тарауында эфирдегі ауызша сөздің техникасы жайында қысқаша мәлімет беріліп, ауызша мәтіннің интонациясы, сөз ағымының мүшеленуі талданып тиісті мысалдармен көрсетілді (**А.Фазылжанова**).

Осы тараудың соңында қазақ тілі функционалдық стильдеріне қатысты шағын мәтіндер берілді. Олардың орфоэпиялық нормаға сай айтылу үлгісі бойынша транскрипциясы мен интонациялық безендірілуі көрсетілді (**Ф.Әнес, А.Фазылжанова**).

Анықтағыш құралдың соңында **Ф.Әнес, Қ.Күдерінова, Н.Уәлиұлы, А.Фазылжанова** дайындаған «Орфоэпиясы қиын сөздердің сөздігі» берілді.

БҰҚАРАЛЫҚ КОММУНИКАЦИЯ ЖӘНЕ СӨЗ МӘДЕНИЕТІ

Қоғамдағы әр түрлі қарым-қатынасты жүзеге асырудың құралы ретінде қызмет ете келіп, тіл белгілі бір салаға бейімделе түседі: сол салада жиі қолданылатын сөздердің сөздігі, арнаулы сөз құрылымдары, мәтін құрудың негізгі принциптері түзіледі.

Әдетте қоғамдағы мұндай саланың бес түрі бар. Осы салалардағы қарым-қатынас әдеби тілдің бес түрлі стильдік тармақтары арқылы жүзеге асады.

- ғылым, білім, оқу ағарту саласы – ғылыми стиль;
- құқықтық сала, заңнама т.б. – ресми стиль;
- көркем өнер саласы – көркем әдебиет стилі;
- қоғамдық-саяси сала – публицистикалық стиль;
- тұрмыстық қатынас саласы – сөйлеу тілі.

Қазіргі қазақ әдеби тілі қоғамдық өмірдегі осы аталған бес салада қызмет етуге бейімделген, яғни аталған әр саланың қалыптасқан арнайы атаулары (сөздігі), сөз құрылымдары (синтаксистік ерекшеліктері) мәтін түзу ережелері бар.

Сонымен, бес қолдың саласындай бес стильдік тармақтың өзді-өзінің стильдік құралдары, сол стильге тән бедер салатын тілдік амал-тәсілдері бар.

Тіл арқылы жүзеге асатын қарым-қатынастың түр-түрі көп: үлкен-кіші; сатушы-сатып алушы; бастық-бағынышты; дәрігер-науқас, маман-маман емес, маман-маман т.б. Адамдар арасында тілдік қарым-қатынастың түрі көп болғанмен, негізінен олар үлкен екі салаға бөлінеді: а) қарым-қатынастың бейресми түрі; ә) қарым-қатынастың ресми түрі.

Жоғарыда айтылған бес стильдік тармақ қарым-қатынастың осы екі ерекшелігіне қарай үлкен екі салаға бөлінеді: а) қарым-қатынастың бейресми түрі ә) сөйлеу тілі арқылы, ал қарым-қатынастың ресми түрі б) кітаби тіл арқылы жүзеге асады.

Сөйлеу тілінің тұрмыстық сөйлеу тілі және қарапайым сөйлеу тілі деген түрлері бар.

Ал кітаби тілге 1) ресми іс қағаздар стилі, 2) ғылыми стиль, 3) көркем әдебиет стилі, 4) публицистикалық стиль жатады.

Сөйлеу тілі//сөйлеу стилі; кітаби тіл//кітаби стиль дегендегі тіл//стиль кей жағдайда бірінің орнына бірі жүре беретін, қолайына қарай қолданыла беретін мөндес, мағыналас ұғымдарды білдіретін атаулар болып табылады.

«Кітаби тіл/ /стиль» дегенді қайсыбіріміз тек жазба дүниеге қатысты деп түсінеміз. Шындығында, бұл термин жазба мәтінге

де, ауызша мәтінге де қатысты. Кітаби тілдің ауызша түріне радио, -телевизия хабарларының тілі жатады. Өйткені радио, -телехабарларда берілетін ақпарат ресми ақпаратқа жатады. Сондықтан ресми ақпарат кітаби тілмен беруді қажетсінеді. Ал бейресми ақпарат – халық тілінде «ұзын құлақ» – сөйлеу тілімен беруді керексінеді.

Теле, -радиошешен өсересе публицистика стиліне ерекше ден қоюға тиіс. Өйткені газет бағаналары мен радио, -телеарналар публицистикалық стильдің «меншіктеп» алған орны. Публицистикалық шығарма қалың жұртшылыққа түсінікті тілмен елімізде, әлемде болып жатқан уақиғаларды жедел таныстыру, оған талдау жасау арқылы қоғамдық пікір қалыптастырады. Радиодан естілер сөздің мазмұны музыкамен, табиғи «шумен» (бұлақтың салдыры, жапырақтың сыбдыры, мотордың гүрілі, адамның дабыр-дұбыры т.б.), телехабардың ақпараттық мазмұны жанды-жансыз дүниенің бейнелерімен толыға түседі. Дегенмен, бұл компоненттердің бәрінен маңыздысы – сөз. Сондықтан жұртшылыққа түсінікті сөздер жиі, көбірек қолданудың, жазба мәтінді дұрыс, сазына келтіріп дыбыстаудың, тиісті жерінде сөзге логикалық екпін түсірудің, жеке сөздердің орфоэпиялық нормаларын сақтаудың маңызы ерекше.

Бұрын, ергеректе, радио, -телехабарлар бағдарламасының жанрлары аса көп болмайтын. Қазір бір ғана бағдарламада ресми ақпарат, публицистикалық талдама, репортаж, комментарий, «дөңгелек үстел», интервью, ток-шоу, очерк т.б. жанрларды кездестіруге болады. Осы жанрлардың сөз өрімі, бедері әр алуан. Мысалы, «дөңгелек үстел», интервью сөйлеу тіліне, ресми ақпарат ресми ісқағаз тіліне, очерк көркем мәтін тіліне жақын түсіп жатады. Осының өзі радио, -телеэфирдегі сөздің өзіндік ерекшелігі мол, аса күрделі және дербес жүйе екенін көрсетеді. Олай болса, бұл салада, бұқаралық коммуникация саласында, қазақ тілі қалай жұмыс істеп жатыр? Сала мамандарының кәсіби құралы тіл болғандықтан, «оны қалай пайдаланып жатыр?», «жақсы үлгілер мен қатар, кемістіктің түрлері қандай?» деген мәселелер үнемі назарда болып, арнайы қарастырылып отыруға тиіс. Ал мұның өзі, түптеп келгенде, әдеби тіл, тілдік норма, сөз мәдениетінің мәселелерімен ұштасып жатады. Жалпақ жұртпен сөйлесетін болғандықтан, радиошешен, телешешен тілдік норма, БАҚ-тың тілдік ерекшелігі, әсіресе сөз мәдениеті жөнінде білуге тиіс мәселелер аз емес. Ендігі сөз арқауы осылар жөнінде.

* * *

Алдымен, сөз желісін бастамас бұрын, сөз мәдениеті деген ұғымды айқындап алуға тура келеді. Өйткені қайсыбіреулеріміздің түсінігімізде сөз мәдениеті сыпайы, сынық сөйлеу; сөз ішінде бөтен тілдің элементтерін араластырмай, таза сөйлеу дегенге саяды. Бірақ бұл пікір пәлендей дұрыс емес.

Шындығында, сөз мәдениеті деген ұғымның мазмұны «сіз»-«біз» дегеннен әлдеқайда кең, әлдеқайда терең. Сөз мәдениеті дегеніміз, қарапайым тілмен айтқанда, ең алдымен ана тіліміздің иелігіндегі барша дүниеліктерді – тілдің дыбыс жүйесін, оның ырғақ, әуездерін; сөзді, оның мағыналық қырларын; сөздің тұлғалық құрылымдарын, оның жұрнақ, жалғауларын; сөз тіркесі мен сөйлем жүйелерін; тілдің стильдік құралдарын т.б., – әдеби тілдің нормасына сай қолдана білу, дұрыс әлі бедерлі жұмсай білу деген ұғымды білдіреді.

Әрине, көп жағдайда «әдеби» мен «әдеби емес»-тің, «норма» мен «норма емес»-тің, «дұрыс» пен «бұрыс»-тың аражігін ажырату оңай бола бермейді. Бұлардың жігін айқындауда «меніңше былай» деген субъективті көзқарасқа емес, әдеби үлгілерге, әдеби тілдің жұртшылық мойындаған, мәдениетті қоғам мүшелерінің баршасына міндетті деп танылған нормаларына сүйенеміз.

Өздеріңізге мәлім, қазақ тілі ерте дүниеден келе жатқан тіл: ол рулық, ру-тайпалық тіл, тайпалық одақ тілі, суперэтностық тіл дәуірлерін бастан кешіп, тарихтың талай толқындары мен тайфундарынан өткен. Сөйтіп, халықтық тіл деңгейіне көтерілген тіл. Ал қазіргі қазақ әдеби тілі осы кең шалқар халық тілінің аса мәнді, баға жетпес бөлігі, яғни халық тілінің бір формасы. Оның негізгі нормалары шешендік сөз өнерінде, фольклор мен ауыз әдебиеті, публицистикалық сөз, ісқағаз тілі мен ғылыми әдебиет (оқулық, энциклопедия, монография, ғылыми-көпшілік басылымдар), әсіресе аса биік профессионалдық деңгейге көтерілген көркем әдебиет үлгілері арқылы қалыптасты. Осы үлгілер арқылы тілдік ұжымның санасында әдеби тілдік норма туралы таным-түсінік пайда болды. Ең алдымен бұл үлгілер халық тіліндегі барды талғау, тандау, таразылау арқылы әдебиет, мәдениет, ғылым, қоғам қайраткерлерінің шығармашылығында кәдеге асып, «мәденилендірілді». Сондықтан әдеби тілдің көптеген құралы халық тілімен еншілес. Алайда халық тілі кеңістігінде кездескеннің бәрі, ғалымдар айқындағандай, кейбір көркем сөз зергерлері байқағандай, әдеби тіл кеңістігіне ене бермейді, Халық тілі кеңістігі мен әдеби тіл кеңістігін беттестірсек, әдеби тілден тысқары жатқан едәуір тілдік бірліктерді (единицаларды) байқауға болады.

Әдеби тіл кеңістігінен тысқары жатқан, бірақ халықтық тілде кездесетін бірліктерге негізінен 1) диалектизмдер; 2) қарапайым сөйлеу тілі; 3) тілдік төсеніші өзгешелеу ескі кітаби жазба тіл элементтері; 4) жаргон, арготизмдер; 5) варваризмдер жатады.

1. Диалектизмдер – жергілікті жерде, белгілі бір аймақта қолданылатын, яғни өзінің «жекеменшік территориясы» бар тілдік бірліктер. Бұлардың әдеби сыңарлары болады: *құдағай* (жергілікті) – *құдағи* (әдеби); *маңлай* (жергілікті) – *маңдай* (әдеби); *жылқыдар* (жергілікті) – *жылқылар* (әдеби); *вокзалдан қарсыладым* (жергілікті) – *вокзалдан қарсы алдым* (әдеби); *жұмысқа түстім* (жергілікті) – *жұмысқа шықтым* (әдеби); *әпше* (жергілікті) – *әпке* (әдеби); *шәш* (жергілікті) – *шаш*

(әдеби); *чакыр* (жергілікті) – *шақыр* (әдеби) т.б. Сөз мәдениетіне ден қойған, әдеби тілдің тазалығын көздеген, оның нормасын мойындаған, міндетті деп таныған адам әлгідей бірліктердің әдеби нормаға сай түрін қолданып, мәдениеттіліктің үлгісін көрсетеді. Ал мұндайларды талғаусыз жұмсаған жандар өз мәдениетінің, әсіресе сөз мәдениетінің төмен екенін байқатады.

Сондай-ақ сөз ішінде диалектизмдер жиіліп кетсе, онда тыңдаушы үшін сөз түсініксіз болып, тілдік қарым-қатынас диттеген жерден шықпай жатады.

2. Қарапайым сөйлеу тілі – әдеби тіл кеңістігінен тысқарылау тұратын тілдік бірліктер жүйесі. Қарапайым сөйлеу тілінің «меншіктеп» алған территориясы болмайды, олар еліміздің барлық аймақтарында ұшырасады. Олардың мағынасын «түсіну»-«түсінбеу»-ге байланысты еш қиындық болмайды. Қайсыбір қарапайым сөздердің мазмұны төмендеу болса, кейбірінің дыбыс тұрпаты жарым-жан болып келеді. Сондықтан шаршы топ алдындағы сөзде, ресми жағдайдағы тілдік қарым-қатынаста қарапайым сөздерді қосып сөйлеу әдеби тілдің нормасына жат деп есептеледі. Мысалы, *қатып кетті, былшылдап отыр, не оттап жүрсің, ақша дегенің қырғын, мен саған пысқырмаймын* дегендердің мазмұны төмен болса, *әкеші, бересашы, келе сашы, кеп кетті* тәрізділер дыбыстық құрамы жағынан «жартыкеш», «жарым-жан» сөздер. Қоғамдық цензура бойынша айтуға, жазуға тиым салынған бейәдеп сөздер де әдеби тілдің нормасына жат деп танылады.

3. Жаргон, арготизмдер деп аталатын бейәдеби топқа жататын тілдік бірліктер белгілі бір әлеуметтік жіктің, топтың тілінде кездеседі. Олар былайғы жұртқа түсінікті бола бермейді. Байырғы кездегі қазақ қоғамында барымташылардың өздері ғана қолданатын жасырын сөздері болған. Мысалы, *салық* «зат, мүліктерін қоятын жасырын жер» дегенді білдірсе, *мас-етістігі* «түтқиылдан, көзіне көрінбей бас сал» дегенді білдірген.

Қазіргі кезде жастар арасында сөзді «құпиялап» сөйлеу дағдысы байқалмайды. Алайда соңғы жылдары, әсіресе 1990-жылдардан бері, өздерін ерекше әлеуметтік жік ретінде сезіну күшейе түскендіктен болар, қазақ жастары арасында жаргон элементтерін қолдану үрдісі байқала бастады. Мысалы: *көпелек, қума* «ақымақ»; *базар жоқ* «иә, мақұл», *қораға кіру* «қиын жағдайда қалу»; *ҚЖ болып тұр* «қолайсыз жағдай болып тұр» т.б.

4. Ескі жазба тіл элементтері қазіргі әдеби тіл нормасынан тысқары тұрады. *Ғаһим* – «пайым», *уәһим* – «уайым», *жазғыл* «жаз», *айла* – «ет», «қыл», *тоғра* – «тура», *екісі* – «екеуі»; *өле жазып* – «өле жаздап», *жібергін* – «жібер», *бірін-бірін* – «біртің-біртің»; *ашық, мағшұқ* – «ғашық»; *намы* – «заты, аты, нәрсесі»; *жүрің* – «жүр»; *дәру* – «дәрі»; *зінжір* – «шынжыр». Бұлардың ескі жазба тілге тән дүниеліктер екенін елеп-ескермей, парқын

ажыратпай, оңды-солды жұмсау, әдеби тілдің мүддесімен үйлеспейді.

Әрине, журналист қаламы сөзге көнелік реңк беруді дiттеп, орнымен қолданып жатса, әңгіме басқа. Ондай мақсатты қолданысты оқырман, көрермендер де іштей сезіп отырады.

5. Варваризмдер деп аталатын топқа әдеби тіл нормасында жоқ шет тілдік сөздер жатады. Қайсыбіреулер *звонда, звонить, конечно* тәрізділерге «бауыр басып» алады да, сөз арасында тықпалай береді. Бастапқыда бейресми жағдайда, екеуара сөзде пәлендей оғаш көрінбегенімен, жұртшылық алдына шыққанда да. микрофон ұстағанда да әлгіндей сөздер тыңдаушысына мезі етіп, жағымсыз әсер қалдырады: Варваризмдерді уәжсіз, мақсатсыз қолдану тілдік түйсіктің, тілдік сананың төмен екенін көрсетеді.

Алайда *республика, президент, сенат, финанс, банк* т.б. тәрізді тілге сіңісті болып, лексика-фразеология жүйеден орын алған терминдер мен атаулардың, әрине, орны басқа. Бұлар номинативтік қажеттіліктен туған, әлеуметтік жағынан қолдау тапқан сөздер. Номинациялық мұқтажды өтеу мақсатында қолданатын шеттілдік атаулар мен терминдердің әлгідей, варваризмдерден, алабөтен сөздерден айырмасы жер мен көктей.

Кейде варваризмдердің көркем мәтінде, әсіресе кейіпкер тілінде ұшырасып отыратыны белгілі жайттардың бірі. Жазушы қайсыбір кейіпкерлерінің тілдік портретін жасап, даралау үшін ара-тұра бөгде тілдік элементтерді қолданып, варваризмдерді эстетикалық қызметке жегеді, яғни көркем шығарманың құрылыс материалы ретінде пайдаланады. Мұндайда қалауын тауып қолданған қаламгерді ешкім жазғыра қоймасы белгілі.

Сонымен, «дұрыс» пен «бұрыс»-тың аражігін ажыратуда алдымен «әдеби» мен «әдеби емес»-тің ен-таңбасын айқындап алу керек. Жоғарыда бес топқа бөліп көрсеткен халық тіліндегі элементтер әдеби тілдің қойнауынан сыртқары жатқан, әдеби тілдің «мүлкіне» жатпайтын, құрамына кірмейтін өртекті (гетрогенді) элементтер көркем әдебиеттің тіл кестесінде, публицистикалық шығармаларда, микрофон алдында стильдік эффект тудыру тәрізді мақсатты түрде, парқын ажыратып барып қолданғанда болмаса, жаппай жұмсай беруге болмайтын, шектеулі элементтер болып табылады.

* * *

Сөз мәдениетінің қарастыратын мәселесі «әдеби» мен «әдеби емес»-тің ен-таңбасын ажыратумен шектелмейді.

Сөз мәдениетінің ғылыми пән ретінде қарастыратын негізгі мәселелерінің бірі әдеби тілдің өз қойнауындағы «дүниеліктерді» барды бардай етіп келістіре білу деген талаппен ұштасып жатады. Яғни әдеби тілдің өз ішіндегі біртектес (гомогенді) элементтерді дұрыс қолдану дегенге саяды.

Әдеби тіл деп аталғанымен, мысалы, жазба тілдің жүйесі мен нормасын ауызша тілдің тезіне салу немесе, керісінше, ауызша тілдің нормаларын елеп-ескермеу көп жағдайда дұрыс нәтиже бермейді.

Әдеби тілдің ауызша және жазбаша түрі мен нормалары әсіресе соңғы жылдары ауызша сөздің нормалары мен жазба сөздің нормаларын шатастыру, дыбысталған сөзбен, жазба сөздің парқын ажырата алмай, әдеби тіл нормасын бұзу әфирден естілер сөзде жиілеп кетті. Тіпті бұл жерде мектеп бағдарламасындағы ережені еске түсіре кетуге мәжбүр боламыз. Көп ретте сөздің жазылу нормасы мен айтылу нормасы сәйкес бола бермейді, салыстырыңыз:

- жазылуда *ақ отау*, айтылуда [ағотау];
- жазылуда *шекара*, айтылуда [шегара];
- жазылуда *қонақасы*, айтылуда [қонағасы];
- жазылуда *дөңбек*, айтылуда [дөңбөк];
- жазылуда *көзсіз*, айтылуда [көссүз];
- жазылуда *жұмысшы*, айтылуда [жұмұшшұ].

Бұл жөнінде толық дерек алғыңыз келсе, осы кітаптың «Сөздік» бөлігін қараңыз.

Ауызша сөздің интонациялық ерекшеліктерін, кідіріс, сөз ырғағы мен бунақтарын сақтап, оларды орын-орнына қойып айту орфоэпиялық норманың негізгі шарты. Сөздің дыбыстық құрылымына, әуездік (суперсегменттік) құрылымына қатысты мұндай шарттылық бұзылса, айтылған сөзді дұрыс ұғыну мүмкін болмай қалады. Салыстырыңыз:

- *Ат қорада жүр* – [атқорада] жүр.
- *Жыр тыңда* – [жырттыңда].

Мұндай тіркестерді кідіріссіз айтсаңыз бір мағына, кідіріспен айтсаңыз басқаша мағына, мәнге ие болады. Бұл жөнінде осы кітаптың тиісті тарауында біршама толығырақ сөз болады. Сондай-ақ сөз екпінін дұрыс қойып айтудың да мәні ерекше:

- *Тартп[а]* – т[а]ртпа-
- *Бөлм[е]* – б[ө]лме
- *Оралм[а]н* – ор[а]лман
- *Оқушым[ы]з* – оқуш[ы]мыз.

Әдеби тілдің жазбаша және ауызша түрлері мен нормалары

Әдеби тілдің ауызша нормалары. Қазақ әдеби тілі ауызша және жазбаша түрде қызмет ететіні белгілі. Әдеби тілдің жазба түрімен байланысты оның жазу нормалары қалыптасты. Сырт қарағанда, ауызша тіл мен жазба тілдің еш айырмасы жоқ, айырма тек біреуінің естуге (аудиалды), екіншісі көруге (визуалды) негізделген, яғни бірінде дыбыс толқыны, екіншісі қағаз бетіндегі таңбалар жүйесі тәрізді материалдық негізінде ғана сияқты. Ал, расында, айырма тереңде, астыртта жатыр. Ол –

тілдік құралдарды талғап, таңдау және оны қалай қолдану дегенге саяды. Мысалы, ауызша тілдің интонациялық құралдары беретін мән-мағына, интонациялық бедерді беруде қаламның мүмкіндігі шектеулі. Жазба тілдегідей ойды елпекшеуде, сол екшеуден өткен ойды объективтендіруде ең керекті-ау деген тілдік құралдарды, бірліктерді талғап, таңдауға келгенде микрофон алдындағы сөйлеушінің мүмкіндігі қалам ұстағандағыдай емес. Қалам «иесінің» жазылған сөзге қайта оралып, ойын дәлдеп, сөзін ұштап жатуға мүмкіндігі бар, ал микрофон «иесінің» ондай мүмкіндігі жоқ. Аса күрделі ойды ауызша сөзде күрделенген сөйлемдермен емес, қысқа құрылымды, ықшам құрылымдармен жеткізу орынды көрінеді. Кейбір стандартты құрылымдар, тұрақты тіркестер, сөздер мен формалардың ауызша сөзде қолданылу мүмкіндігі тым төмен болады. Оларды мән берместен ауызша сөзде қолдану сөзді жасандылау етіп көрсетеді.

Әдеби тілдің ауызша жүйесі мен жазбаша жүйесінің ара жігін біліп қолданудың сөз мәдениеті үшін принципті мәні бар. Өйткені бұл екі жүйе бір-бірімен тығыз байланысты. Екеуінің де өзегі ортақ, яғни көптеген қосымша, сөз, сөйлем құрылымы екеуіне де ортақ. Алайда мұндай ортақтыққа қарап, ауызша тіл мен жазба тілдің сыртқы-ішкі айырмалары елеусіз екен деуге болмайды.

Жазба тілдің өзіне тән жүйесі бар. Жазудың негізгі мақсаты дыбысталған сөзді айны-қатесіз қағазға түсіру емес немесе транскрипциялау емес, ой мен сезімді дәл, тиімді жеткізу. Жазудың жүйесі осы мақсатты жүзеге асыруға бағынады.

Жазылған сөзді, яғни жазба кодты оқырман ешбір қиындықсыз тануға, «кілтін» ашуға тиіс. Оқырманның көзшалымына оңтайлы болу жағы көзделеді. Сондықтан көп жағдайда сөздің жазылуы мен дыбысталуы сәйкес келе бермейді.

Жазуда сөз мағынасын ажырата алатын қабілеті бар дыбыстар белгіленеді, ал олардың дыбыстық қоршауға тәуелді түрлері еленіп-ескеріле бермейді: *ба[с]шы* (*башшы* емес); *кез келді* (*кезгелді* емес); *мұзжарғыш* (*мұзжарғыш* емес); *қара ала* (*қарала емес*), *қалааралық* (*қаларалық емес*). Бұл сөздерді айтылуынша таңбалау, яғни *башшы*, *мұзжарғыш*, *қарала*, *қалалық* деп жазу көзшалымына азды-көпті қиындық туғызары сөзсіз. Жазылған сөзді танудағы автоматизмді баяулатады. Сондықтан қазіргі жазу сөздің негізгі дыбыстық (фонемалық) құрамын сақтап жазу қағидасын негізге алады.

Ал жазудың дәл осы қағидатын ауызша сөзде қолдану, яғни микрофон, экраннан естілер сөзде қолдану қатеге саяды. Сондықтан әлгідей сөздер керісінше, *башшы* (*башшы* емес); *кез[г]елді* (*кез келді* емес); *мұзжарғыш* (*мұзжарғыш*); *қарала* (*қара ала* емес), *қаларалық* (*қала аралық емес*) түрінде дыбысталады.

Әдеби тілдің ауызша нормасынан уәжсіз, мақсатсыз ауытқулардың салдарынан айтылған сөздің мағынасы

тыңдаушы үшін бұлыңғыр тартып, тілдік қарым-қатынасқа қаяу түседі, бұл – бір. Екіншіден, дыбысталған сөздің өзіндік үйлесімі, үндестігі, ырғағы, әуені, әуезі болуға тиіс. Бұлар, бір жағынан, айтылған ойға, мағынаға қатысты болса, екінші жағынан, естір құлаққа жағымды болады, естіген құлақтың айызы қанатындай болады. Сондықтан сөз аралығындағы дыбыстарды ықпалдастырып, сындырып айтудың, «қатқылдау» дыбыстарды «жұмсартып» айтудың эстетикалық мәні бар.

Мысалы, қазақ тілінде қатқыл естілетін [қ] дыбысынан басталатын сөздің үлесі барлық дыбыстан жоғары, сөздікте тіркелген сөздердің шамамен оннан бірі деуге болады: *қазақ, қымыз, қыз* т.б. Осындай сөздердегі сөздің ұшар басындағы [қ] көп жағдайда сынық дыбысталады: *ер[ғазак], сары[ғымыз], меңді [ғыз], т.б.* Егер тиісті жерінде қатаң [қ], [к] сындырылып айтылмаса, сөйлеуші «қақалап», «кекелеп» тұрғандай жағымсыз әсер қалдырады. Бірақ мұндайға мән бермегендіктен, эфирден естілер сөздің нормасы өрескіл бұзылып жатады: *шекара, кө[к]ала, келе [қ]алды* деп, дикторлар «кекелеп», «қақалап» тұрады.

Жекелеген дыбыстар буын құрап, буын өзара бунақ құрап, бунақтар ырғақты топ құрап, өзара үйлесім, үндесіммен айтылады.

Орфоэпиялық норма дыбыс, буын, сөз, сөйлем ғана емес, мәтін деңгейін де қамтиды. Сөйлем әдетте, мектеп бағдарламасынан білетініміздей, біршама аяқталған ойды білдірсе, мәтін тиянақталған, аяқталған белгілі бір ойды білдіреді. Мәтіннің, яғни мәтіндегі ойдың басталуы, дамуы аяқталуы болады. Бұл мәтіндердің динамикасы деп аталады. Мәтіннің ойжелісін сол мәтінге тән интонацияның реңктері арқылы тыңдаушы аңғарып отырады.

Көркем мәтіннің жанрларына өзді-өзіне тән, ортақ интонациялық реңктері болады. Мысалы, ресми хабарлар, ақпараттық хабарлар жанры «байыпты», «байсалды» интонациялық бедермен оқылады. Ал интервью жанрының интонациялық реңкі мен бедері мүлде басқа, сөйлеу тіліне жақын. Тіпті сөйлеу тіліндегідей мағыналы кідіріс, фонетикалық фигуралардың жиі кездесуі мүмкін. *Солайы солай-ау?! Ж[оо]қ, дүр[е]с*, т.б. Юмор, сатира жанрларының интонациялық бедері сөйлеу тілі интонациясының реңкіндей «ойнақы», «құбылмалы» болып келеді. Сөйтіп, мәтін интонациясы мәтін мазмұнына қатысты белгілі бір ақпарат береді. Бұл ақпараттық код адресаттың мәтін мазмұнын түсінуіне, дұрыс қабылдауына бағыт-бағдар береді. Мәтіннің мазмұнымен интонациялық бедер, реңктер үйлесіп жатады. Сөйтіп, мәтіннің сөз мазмұны мен мәтін интонациясының мазмұны тұтасып, бүтін бірлікке айналады.

Микрофоннан айтылған сөздің бунақ, буын үндесімі мен дыбыс үйлесімдері бұзылып жатса, бунақ ырғақтары келіспей жатса, мәтіннің интонациялық бедері дәл түспей жатса, эфир мен экрандағы сөздің әсері азайып, тіпті тыңдаушысын мезі етеді.

Әдеби тілдің грамматикалық нормасы. Морфологиялық тілдік нормалар тілдік жүйемен, тілдік дағдымен байланысты қарастырылады. Мысалы, тілдік жүйе бойынша тәуелдік жалғаудың үшінші жағы дауыссыздарға аяқталған сөздерге *-ы, -і* түрінде жалғанады: *ат-ы; ағаш-ы, жер-і*, ал дауыстыларға аяқталған сөздерге *-сы, -сі* нұсқасында жалғанады: *бала-сы, ата-сы* т.б. Осы жүйе – тілдік норма. Яғни тілдік норма осы жүйеге табан тірейді. Олай болса, *үшеуі, біреуі, екеуі* дегендердің норма екені даусыз. Алайда кейбір адамдар телекамера алдына шыққанда, микрофон ұстағанда *біреусі, екеусі, үшеусі* деп, нормадан қиыс кетіп жатады. Сондықтан мұндайлардың парқын ажыратпай, елеп-екшемей қолдана беру сөз мәдениетін төмендетеді.

Сөзге жалғанатын жалғауларды дұрыс қолданудың сөз мәдениеті үшін мәні айрықша. Мысалы *келгелі бері, айтқалы бері, келгеннен бері, айтқаннан бері* дегендердің қайсысы дұрыс екенін ажырата алмай, дағдарып қалатындар да бар. Бұл жерде заңдастырылған норма бойынша *айтқаннан бері, келгеннен бері, естігеннен бері* деген нұсқаға жіп таққан орынды.

Өзінің тиісті қызметін дұрыс атқару үшін тілдің өзіне тән икемді тәсілдері болады. Мұндай тәсілдердің бірін көптік қосымшасының қолданылуынан айқын байқаймыз. Мысалы, *балалар, кітаптар* дегендегі көптік жалғауы – заттың, нәрсенің бірнешеуі екенінің көрсеткіші. Алайда заттың, нәрсенің бірнеше екені санмен, мөлшермен көрсетілген кезде *-лар, -лер* -ді түсіріп айту тілдік норма болып табылады: *мыңдаған бала (балалар емес), жүздеген студент (студенттер емес), қора-қора қой (қора-қора қойлар емес), он бес кітап (кітаптар емес), бес-он үй (бес-он үйлер емес)* т.б.

Сондай-ақ *-лар-лер* қосымшасы *қуаныш, кездесу, бақыт, хабар, ғалам, әдебиет* т.б. тәрізді ұғымды білдіретін бейдерек, сөздердің бәріне бірдей жаппай жалғана бермейді.

Осындай ерекшелікті ескермегендіктен болар, кейінгі жылдары БАҚ тілінде *-лар, -лер*-ді қосып айту «кеселге» айналып барады. Мұндай жағымсыз құбылыс – тек нормаға ғана емес, тілдің үнемді, икемді, сындарлы қасиетіне нұқсан тигізетін кеселдің бірі.

Әдеби тілдің лексика-фразеологиялық нормалары. Әдеби тіл нормаларының бұл түрі негізінен сөздер мен тұрақты сөз тіркестерін тілдік мағынасына сай, фразеологизмдерді, мақал-мәтелдерді дұрыс және орынды қолдану дегенге саяды.

Лексикалық нормадан ауытқу көбіне сөздің мағынасын үстірт түсінуден, оған жете мән бермеуден туындап жатады. Тіпті күндегісін-күнде қолданып жүрген сөздің мағынасын жете аңғармай, сөзден «сүрініп» жататын жайт – әсіресе микрофон, телекамера алдындағы шешен публицистер үшін аса қолайсыз нәрсе. Солардың біреу мысалы мына тәрізді: *шуақты жаз; дән сіңірді; сұр қой; жүз мың гектар жерге дән сіңірді; бозала таңнан*

боз қырауда қозы-лағын өріске өргізді т.б. Сөз арасындағы осындай қате қолданыстардың кездесуі кездейсоқ тәрізді. Шын мәнінде бұл «кездейсоқтықтың» ар жағында тілге деген мән бермеушілік, немғұрайдылық жатыр. Сәл-пәл ой жіберіп көрейік: сөздің мағынасы біздің айналамыздағы болмыспен байланысты, бізді қоршаған ақиқат дүниені бейнелейді. Олай болса, шақырайған жаз айында шуақ болушы ма еді? Шуақ қысты күндері, ерте көктемнің алдында болады. Күнгей жерлерде ит орнындай жердің қары кетіп, қарая бастаған кезін *ит шуақ* дейді. Ал, ерте көктемде, күнгей тұста есіктің алдындай алаңқай жердің қарая бастаған кездегі күннің болар-болмас жылуын *кемпір шуақ*, беткейдің қары кетіп, күннің әжептеуір жылынып қалған кезін *жайма шуақ* дейді.

Сіңір-етістігі су сияқты немесе май, иіс-қоңыс тәрізді заттардың қасиетіне байланысты айтылады. Құм, топырақ, суды сіңіреді; май, иіс-қоңысты сіңіріп алатын шүберек, мақта тәрізді заттар болады. Ал *дән* дегенің жердің сіңіріп алатындай сұйық нәрсе емес. Бұлай деу сөз мағынасына, оның қисынына жасалған зорлықтай көрінеді.

Объективті дүниедегі ақиқатқа жүгінсек, қой малын сөз танитын қазақ *сұр* деп айтпайды, қойда ондай түс жоқ, *боз қой*, *ор қой*, *ақ қой*, *қара қой* деп аталатыны белгілі. Сондай-ақ *боз қырауда* қозы-лағын өргізді деу ақиқатпен үйлеспейді. *Боз қырау* қара күзде, қараша айында болады. Ол кездегі тіпті кенже туған бірер қозы, лақтың өзі тоқты, шыбыш, текешік деп аталады. Бұндай теріс қолданыстар, түптеп келгенде, автордың сөз мағынасының объективті дүниемен байланысынан бейхабар екенін көрсетеді. Тұрақты тіркестердің, фразеологизмдер мен мақал-мәтелдердің, штамп, клише, стандарттардың өзіне тән нормасы бар. Бұлар бірнеше сөзден тұратын құрамы тұрақталған тілдік бірліктер, сондықтан мұндай дайын құрылымдардың құрамын беталды өзгерте беруге болмайды. Осындай тілдік бірліктердің құрамындағы сөздерді мақсатсыз өзгертудің қате болатынынан бейхабар сөйлеуші дайын үлгі, қалыптасқан құрамның «басын жарып», «көзін шығаруға» дейін барады. Мысалы: *ат төбеліндей аз топ* дегенді *ат кекіліндей аз топ*; *жаңбыр бір жауса, терек екі жауады* дегенді *ағаш екі жауады*; *дүниенің кеңдігінен не пайда, өз етігің тар болса*, дегенді *өз аяқкімің тар болса*; *мен не деймін, қобызым не дейді* дегенді *домбырам не дейді* деп тіркестіріп орынсыз өзгертіп жатады.

Қазақ тілінің лексика-фразеологиялық қорында штампқа, стандартқа айналған тұрақты тіркестер бар. Солардың бір алуаны *домбыра тартты*; *домбырамен сүйемелдеді*; *ән айтты*; *қанат жайды*; *өріс алды*; *еңбек нәтижесінде*; *білімнің арқасында*; *Өкінішке қарай*, *бір жақсысы*, *бір жаманы*; *бағымызға қарай*; *сорымызға қарай*; *етек алды*; *өркен жайды* т.б. тәрізді стандарттар. Нормалаушы сөздіктерде (түсіндірме сөздік,

фразеологиялық сөздік т.б.) тұрақты тіркестердің бұл түрлері осы нұсқада беріліп, мән-мағынасы көрсетілген. Ал тілдегі мән-мағынасы айқындалып, тұрпаты тұрақталған мұндай бірліктерді бұра тартып, бұза қолданушылық жиілеп бара жатқандығы байқалады. Мысалы: *ән орындады, ән орындайтын* (дұрысы *ән салады, ән айтатын*); *домбырада ойнайды, күйсандықта ойнайды* (дұрысы *домбыра тартады, күйсандық тартады*); *маскүнемдік қанат жаюда, маскүнемдік өріс алды, нашақорлықтың арқасында, нәтижесінде* дегендер қате қолданыстың сөлекет түрі. Өйткені *қанат жаю, өріс алу, нәтижесінде, арқасында* дегендер жағымды мазмұндағы сөздермен тіркеседі, оларды жағымсыз мазмұндағы *маскүнемдік, нашақорлық* тәрізділермен қосақтау сөзге жасалған қиянат. Ал *нашақорлық, етек алды, маскүнемдіктің, салдары* деп орнымен қолданғанның жөні бөлек. Өйткені *салдары, етек алды* дегендер жағымсыз мазмұндағы сөздермен тіркесуге бейім. Абзалы, микрофон ұстағанда да, қалам ұстағанда да сөздің жағымды/жағымсыз мағыналарына мән бергенді естен шығармау.

• Сонымен, жоғарыда біз сөз мағынасын, тұлға-қосымшаларын, сөздердің байланысу, сөйлем құрау; ауызша және жазба мәдениетін «дұрыстық» тұрғысынан сөз еттік. «Сөз дұрыстығы» жай ғана айтыла салған сөз емес, ғылыми ұғым немесе термин екенін байқадық. Сөйтіп, сөз дұрыстығы дегеніміз алдымен тіл бірліктерін жұртшылық мойындаған және жұртшылықтың бәріне міндетті деп танылған әдеби тілдің нормасына сай қолдану. «Сөз дұрыстығы» дегенде алдымен сүйенеріміз – әдеби тілдің нормасы.

• Жоғарыда біз әдеби тілдің қойнауынан тысқары жатқан, яғни әдеби нормаға жатпайтын элементтерге, олардың түр-түрін нақты мысалдармен атап көрсеттік.

• Сонымен қатар, біз әдеби тілдің өз қойнауындағы тілдік бірліктерге тоқталып, кейбір сөз қолданыстардың дұрыс-бұрысын әдеби тіл нормасына сүйене отырып, нақты мысалдармен және оларды фонетикалық, грамматикалық, лексика-фразеологиялық деңгейлер бойынша көрсеттік.

Сөз бедері

Осы кезге дейінгі сөз желісі тек «дұрыстық» жөнінде болса, ендігі жерде қысқаша сөз бедері туралы да пікір түйе аса қажет. Сөз мәдениеті деген терминдік ұғым тек сөз дұрыстығымен шектеліп қоймайды, яғни сөзді дұрыс айтсақ, жазсақ, мәдениеттің биігіне көтеріліп, шыңына шықтық деуге болмайды. Өйткені сөз мәдениеті «дұрыстық» қана емес, сөзді б е д е р л і ж ұ м с а у деген ұғымды да қамтиды. Сөзді дұрыс жұмсағанымызбен, нақыш-бедерін дәл тауып, ақтан тигізіп айта алмасақ, дйттеген межеден көріндік деуге болмайды. Өйткені БАҚ әр

түрлі хабарды «құрғақ» ақпарат түрінде беріп қоймайды. Радио, -телешешеннің тыңдарман мен көрермендерге ықпал етіп, олардың қоғамдық пікір туралы белсенділігін де көтеруге тырысады.

Микрофон ұстаған, я болмаса жұртшылық алдына шығып, мінбеге көтерілген адам сөйлемес бұрын алдымен тілдік қарым-қатынастың түрін, мақсатын айқындап алуға тиіс.

- Тілдік қатынас ресми ме, бейресми ме?
- Сөздің адресаты кім? Жеке адам ба, көпшілік пе?
- Аудиторияның әлеуметтік құрамы, білім, мәдени деңгейі қандай? Бірыңғай ма, әлде әр алуан ба?

- Тілдік қатынас біржақты ма, әлде екіжақты ма?
- Тілдік қатынастың мақсаты не? Жай ғана хабарлау ма, ықпал ету ме?

Міне, осы айтылған тілдік емес жайттарға көңіл бөлінсе, мыңдаған сөздің, ондаған тілдік амал-тәсілдің ішінен қарым-қатынастың мақсатына, жағдаятына, түріне сай келетін ең лайықтысын талғап ала білудің мүмкіндігі арта түседі. Коммуниканттың дйттеген мақсаты айқын болуға тиіс. Атап айтқанда адресаттың сезіміне әсер ету, ой-пікіріне түрткі болу, белгілі бір әрекетке жұмылдыру, ой салу; өтіну, талап ету, иландыру тәрізді жайттар тілдік құралдардың мақсатқа сай болуын талап етеді. Осы мақсаттың үдесінен шыға білу **сөз бедері** деп аталады.

Публицистикалық мәтінде радио, -телепублицист коммуникатқа ықпал ету үшін сөз иесі (субъект) тілдегі эмоционалдық, бағалауыш мәнді сөздерге, бейнелі сөз орамдарына, тұрақты тіркестер мен теңеулерге, қарапайым сөздерге, фразеологизмдер мен паремологизмдерге (мақал-мәтелдерге) т.б. стильдік нышаны бар (маркерлі) бірліктерге иек артады. Бұлар перлокутивтік (ықпал ету) қызметі бар тілдік таңбалар. Тілдегі өзінен-өзі дайын тұрған мұндай бірліктердің түр-түрін әдетте ұзына бойы, екі сөздің бірінде талғаусыз жұмсау сөздің бедеріне нұқсан келтіреді. Ал тыңнан табылған теңеу, қиыннан қиыстырылған сөз орамдарының ықпалы, әсер ету қуаты әлдеқайда күшті.

Сөз бедеріне байланысты бұл айтылғандар негізінен БАҚ-қа, публицистика тіліне көбірек қатысты. Ғылыми мәтін, көркем мәтін, ресми ісқағаз мәтінінің арнайы тілдік құралдармен, тілдік тәсілдерімен берілетін өзді-өзіне тән бедері болады. Мысалы:

ғ ы л ы м и м ә т і н д е атаулар, терминдер, жекелеген сөздер

- логикалық айқындылыққа,
- заттың, құбылыстың, уақиғаның мәнін ашуға,
- белгілі бір қисынды дәлелдеуге қызмет етеді;
- логикалық айқындылықты көрсетеді, сөз құбылыстың, заттың, уақиғанының мәнін ашуға, дәлелдеуге қызмет етеді;
- сөз ғылыми мәтінде белгілі бір ұғымның «үәкілі» түрінде қызмет етеді.

көркем мәтінде сөз:

• ақиқаттағы заттың, нәрсенің, оқиғаның «образы» түрінде қызмет етеді;

• метафора, теңеу, бейнелі сөз орамдарын жасауға қатысады;

• ауыспалы мағынада көркем мәтіннің бедерін жасауда белсенді жұмсалады.

р е с м и м ә т і н н і ң өзіндік бедерін жасайтын тілдік құралдар болады. Оларға, мысалы:

• стандарттар,

• штамптар жатады;

• сөз екі ұшты мағыныда қолданылмайды, логикалық айқындылыққа қызмет етеді.

Қазіргі БАҚ тілінің сөз бедері қандай? Сөзге бедер салатын тілдік құралдар дұрыс жұмсалып жүр ме? Дайын, үйреншікті бедерлеуіш амал-тәсілдермен бірге тыңнан табылған үлгілер бар ма?

Осындай сұраулардың төңірегінде азды-көпті сөз сабақтауға болады.

БАҚ-тың сөз бедері, тіл нақышы ең алдымен ой-сезімге әсер ететіндей эмоционалды, экспрессивті, бағалауыш сөздерден өрнектеледі. Стыльдік нышаны бар мұндай сөздер ең алдымен автордың, шығармашылық ұжымның (редакцияның), әлеуметтік жіктің, саяси партияның нәрсеге, құбылысқа, уақиғаға бағасын, көзқарасын (қоштау, терістеу, ұнату, ұнатпау т.б.) білдіре отырып, олар жайында қоғамдық пікір қалыптастыру үшін аса қажет. Осындай стильдік нышаны бар тілдік құралдар арқылы коммуникант адресаттың эмоциясына әсер, ықпал етіп, қоғамдық пікір туғызады.

Алайда, әсіресе 60-80 жылдары адресатқа әсер етудің құралы ретінде БАҚ тілінде *дала аруы* (жүгері), *тәтті тамыр* (қызылша), *ақ халатты абзал жан* (дәрігер), *көгілдір отын* (газ), *қара алтын* (көмір, мұнай), *болат жол* (теміржол), *болат жолдың батырлары* (теміржолшы), *екінші тың* (қой шаруашылығы), *екінші нан* (картон), *көгілдір экран* (теледидар) т.б. тәрізді жасанды сөз әшекейлері шектен тыс жиі қолданылатын. Олардың көптігінен құлақ сарсылып, көз сүрінетін. Ол кезде өмірді боямалап көрсету дағдыға айналып, эфирдегі, газет бағаналарындағы сөзге жұртшылық құлай сенбейтін. Тіпті қазақтың *майталман* тәрізді мазмұнды, эмоционалды-бағалауыш сөзінің «бағасы» кетіп, шошқа бағушы да *майталман*, аула сыпырушы да *майталман* болып кетті. Мұндай жағымсыз құбылысты бағалауыш сөздің құнсыздануы, яғни девальвацияға ұшырауы дейміз.

Майталман домбырашы, майталман күйші, майталман шешен тәрізді сөздермен тандап, талғап тіркесетін бағалауыш сөз құнсызданып, жасанды «әшекейге» айналды.

Қазіргі кезде БАҚ тілі мұндай жасанды әшекейлерден арыла бастады. Бұл, әрине, ұнамды жайт.

Тағы бір атап айтарлық ұнамды жайт – БАҚ тілінен, әсіресе «Егемен Қазақстан» тәрізді мерзімді басылымдар тілінен жаңа мазмұндағы өрнекті сөз үлгілерін кездестіреміз: *Таудың биігі бөлек болғанмен, етегі бір* – «Дара тұлғалар қанша биік болғанымен, түп тамыры халықта» деген ойды аңғартады; *Түйін шешілмесе, кеседі* («Егемен Қазақстан»), *Құштілер тіл табысса, басқалар бас жарыспайды* («Егемен Қазақстан»).

«Түркістан», «Ана тілі», «Жас Алаш» газеттерінен: *Амаңдық Алладан, сақтық адамнан; Қарттан қасиет кетсе, жастан ұят кетеді; Ақша бәрін билейді, қамырдай етіп илейді; Білқылдан қыңқыл жаман; Көңілі мұздағанның жүрегі сыздамас; жер жүдемей, ел жүдемейді* тәрізді мазмұнға бай өрнекті сөз орамдарын ұшыратамыз. Әрине, кез келген жерде асыл сөз екен деп мақал-мәтелді тықпалай бермей, найзағайдай жарқ еткізіп, орынды қолданған өрнекті сөздің орны басқа. Орынсыз ділмарсу асылды бейасыл етеді. Бұл жерде біз ұтымды қолданған сөз үлгілерін айтып отырмыз.

Қазіргі БАҚ тіліндегі сөз бедеріне байланысты жағымды// жағымсыз көріністер айқын аңғару үшін с ө й л е у т і л і, қ а р а п а й ы м с ө й л е у т і л і (бейәдеби сөйлеу тілі), әдеби сөйлеу тілі, кітаби тіл (оның ауызша және жазбаша түрі) деген құбылыстардың мән-мағынасынан хабардар болуымыз керек. Ауызша сөз болсын, жазбаша сөз болсын, сөзді саралап алу қажет дейтін себебіміз БАҚ тіліндегі жағымды көріністер де, жағымсыз жайттар да осы айтылған сөздің түрлеріне байланысты. Сөздің аталмыш түрлерін ажыратып, саралап қолданғанда эфирден естілер сөз болсын, газет бағаналарындағы сөз болсын, бедер, өрнегі келісті болып, сөздің мазмұны ашыла түседі. Ал оларға мән берілмеген жағдайда бедері, нақышы теріс түсіп жатады.

Жоғарыда біз қ а р а п а й ы м с ө й л е у т і л і жайында, оның әдеби тіл кеңістігінен тысқары жатқан, жалпыхалықтық тілдің бір түріне жататын ерекше феномен екенін қысқаша айтып өттік.

Әдеби сөйлеу тілі мен қарапайым сөйлеу тілінің ортақ тұстары бар: екеуі де бейресми қатынас жағдайында (үй-іші, туыс, дос-жарандар т.б.) қолданылады; екеуі де алдын-ала дайындалмаған, ой елегінен өткізілмеген сөз типіне, яғни машықты сөз (спонтанная речь) түріне жатады. Әдеби сөйлеу тілі мен қарапайым сөйлеу тілі әлеуметтік жағынан да өзгешеленіп тұрады. Қарапайым сөйлеу тілінің элементтері шаруа баққан, әсіресе жасы үлкен, ауыл тұрғындарының тілінде жиі кездеседі.

Әдеби тіл нормаларынан тысқары жатқан қарапайым сөйлеу тілі элементтерін, әдеби сөйлеу тілін кітаби тіл элементтеріне қарама-қарсы қоюға болады. Әдетте тектес, ұқсас құбылыстарды «қарама-қарсы» қойсақ, осы әдіс арқылы айырым белгі айқындала түседі.

Қ а р а п а й ы м с ө й л е у т і л і жүйесінде диалектизмдер, варваризмдер, фонетикалық ерекшеліктер, әсіресе мазмұны пәс бағалауыш, әсірээмоционалды сөздер жиі кездеседі. Ал ә д е б и

с ө й л е у т і л і н д е д е бағалауыш, эмоционалды сөздер жиі кездеседі, бірақ жоғарыдағыдай әсіреэмоционалды, бейәдеби сөздердің қолданылуы шектеулі болады Салыстырыңыз: *не боп қапты?, не бәле екен?* (не болып қалыпты?); *әкем, шелекті бере сашы* (қарағым, шелекті бере салшы); *Көзі бар болғыр көруден қалып барады* (Көз шіркін көруден қалып барады; көз дегенің көруден қалып барады); *темекісі құрып кеткір жотелте береді* (темекі дегенің жаман, жөтелте береді; темекі дегенді айтпа, жөтелте береді т.б.). Бұл келтірілген жарыспалылардың бірінші сынары қарапайым сөйлеу тіліне жатады.

К і т а б и т і л р е с м и қ а т ы н а с жағдаятында қолданылады. Ғылыми мәтін, ісқағаз мәтіні, публицистикалық мәтін, сондай-ақ шаршы топ алдындағы сөз, микрофон алдындағы сөз, лекция, діни уағыз т.б. кітаби сөзге жатады.

Теле, -радиопублицист әдетте ауызша сөйлегенде сөз арасына уәжді, мақсатты түрде белгілі бір мөлшерде әдеби сөйлеу тілінің элементтерін қосып отыруы ықтимал. Егер сөйлеу тілінің элементтері басым болып кетсе, эфирдегі сөздің мазмұны төмендеп, ресмилік мәнінен айырылып, отбасында, үй арасындағы сөздің мазмұнына ұқсап келеді.

Кітаби сөзге (кітаби стильге) көбіне ресми мазмұндағы, ресми реңі бар тілдік бірліктер, сондай-ақ салтанатты, көтеріңкі мазмұнды білдіретін сөздер жатады: *білім беру саласы, жол жүру тәртібі, бәсекелестікті дамыту, жастар тиянақты білім алуда; ғылыми табыс, ту тіккен жер, тарих сахнасына шықты, бостандық туын желбіретіп* т.б. Әсіресе көтеріңкі үн, асқақ патетикамен айтылатын сөздерді газет, микрофон материалдарында тым жиі, қолдану, мөлшерін білмей жұмсау сөзді жасандылау көрсетеді. Адресатқа ондай сөздің тигізер әсері, ықпалы шамалы болады.

Әсіресе әлеуметтік мәні аса маңызды заң жобалары жөніндегі талқылауларда, референдум, Президент, Парламент сайлауы тәрізді саяси акциялармен байланысты саяси-публицистикалық дискурста кітаби тілге, сөйлеу тіліне тән әсіреэмоционалды элементтердің қолдану жиілігі саяси ахуалдың температурасына қарай жоғарылай түседі. «Жақтастар» мен «Тілектестер» бірін-бірі дабырайта мақтап, «Қарсыластар» мен «Өштестер» бірін-бірі дабырайта даптауға дейін барады.

Сөйтіп, кітаби тіл, сөйлеу тілі элементтерінің белсенділігі артып, «жағымды» немесе «жағымсыз» контекске қызмет істей бастайды. Осындай жағдаятпен байланысты сөз қолданыстарды БАҚ-тың саяси дискурстағы тілдік бет-бедерін байқау үшін «Өзім» және «Өзге» деген концептіні негізге ала отырып, өткен сайлау акциясымен байланысты бірер материалдың эмоционалды элементтеріне назар аударуға болады. Мұндағы «Өзім» концептісі – оппозиция, «Өзге» билік жақтастары деген ұғымды білдіреді.

«Өзім» концептісі	«Өзге» концептісі
<p>Әділеттің ақ сауытыи киіп... Демократияның туын желбіреткен Жалғандыққа жаны қас Ақиқаттың бетін ашты Батыр еді, батыл еді Биліктің бетін шикандай қылды Қолы таза азамат Шоқтығы биік тұлға Шындықтың шымылдығын ашқан Сәтсіз сценарий Гүлнар текті Тұяқбай Мемлекетшіл тұлға Мемлекетшіл азамат Елшіл азамат Әнгіртаяқ ойнатты (билікке) даңдайсығанның көкесін (көрсетті) Мемлекет үшін Халық үшін Шындықтың бетін ашты Саяси өмірге араласты Аузы қисайып бара жатқан шындықты орнына қойды Халыққа да, билікке де сүйкімді, ел алдында, мемлекет алдында Жоғары адам Көшіп бастан</p>	<p>Өректіп Жаппарқұл журналист Саққұлақтық танытып Қызылкөзденіп Әкім қара Алаөкпе Амантай қажыдан да асып тұсті Үлкен кісінің шапанының, етегіне жасырынып Бұқпантай әрекет Әңгімелер гулеп жүр Қаржыгерсымақтар Шолақ белсенділер Шоқпарын сүйреп «Мәдени мұраны» қатырып жатқаны шамалы Жағымпаздықтың жалауын шырқау шыңның биігіне тіккі. Жәмпең қақты Құрдай жорғалағандай «Астауынан жем жеп жүрген» деп айтуға ауыз бармайды Басқаша сайрап тұр Сиқы осы Шыбын құрлы оған тысқырған да жоқ Мөймөкесі Ол шіркініңіз</p>

Міне, бұдан байқайтынымыз «Өзім» концептісінің мазмұны көбіне кітаби тілге тән эмоционалды бағалауыштармен, ал «Өзге» концептісі сөйлеу тіліне, қарапайым сөйлеу тіліне тән эмоционалды бағалауыштар арқылы объективтенген. Бұл бағалауыштар арқылы публицист оқырманның сезіміне, эмоциялық күйіне әсер етуді дiттеген. Алайда әсіресөздер басым болған сайын мәселенің сындарлы жағы, интеллектуалдық сипаты эмоцияның тасасында қалады.

Патетикалық мазмұндағы кітаби элементтер сөз мәнін салтанатты, мерекелік жиынға ұқсатып жіберсе, сөйлеу тілінің элементтері қатынастың ресми түрімен үйлеспей, сөзді үй ішіндегі, үй арасындағы сөзге ұқсатып жібереді. Сөз бедері, нақышы дәл түспегендіктен, саяси-публицистикалық

дискурстың адресатқа тигізер ықпалы пәлендей әсерлі болып шықпайды. Бұқарамен коммуникация біржақты күйде қалады, жауап реакцияның деңгейі төмен болады. Бұл айтылғандар БАҚ-тың визуалды (мерзімді басылымдар) түріне ғана емес, аудиалды (радиохабарлар), аудиовизуалды (телевизия хабарлары) түрлеріне де қатысты.

Бұқаралық коммуникацияда сөздің сөйлеу тіліне, қарпайым сөйлеу тіліне тән бедерлеріне, қарапайым сөйлеу тілінің мән-мағынасына жете көңіл бөлмегендіктен, елеп ескермегендіктен, сөз арасы бейәдеби сөздермен араласып, ала-құлалық көбейіп бара жатқаны байқалады. Тіпті сындарлы саликалы деген республикалық телеарналарда, газет бағаналарында бейәдеби элементтерді уәжсіз жұмсау етек алып бара жатқан тәрізді:

Ержан мырза қазақшаны мүлдем қақпайды екен. Қызарақтан жан-жағына қарады («Егемен Қазақстан», 1999, 19 қараша).

Қаржыгерлердің қазақ тіліне пысқырып та қарамайтыны осы жолы ашылып отыр («Жас Алаш», 1999, 18 қараша).

Империяның «дүниені тітіркендірсем» деген астам көңілін Ауғанстан бір басып жіберіп еді, «ТМД-ны тырқыратып қуаласам» деген екінші ойын Ичкерия өшірді («Ана тілі», 1997, 21 тамыз).

Қазақ жерінде бір қазақ өзін Жириновский құсатып көрсетіпші, әкесін танытып екі қолын кісеңдетіп, түрмеге тығып шірітіп өлтірер еді қазекендердің өздері-ақ («Алматы ақшамы», 1999, 2 тамыз). [Қолға кісен салмайды, бұғау салады ғой].

[—] *қос қолымызды төбемізге қойып, Медеуге қарай тура қашуға тәс қалдық* («Жас Алаш», 2004, 23 қазан).

Сонымен, әдеби тілдің стильдік тармақтар жүйесінде кітаби элементтер мен сөйлеу тілі элементтері – полярлық қарама-қарсылықтағы бедері айқын тілдік бірліктер. Әрине, сөз атаулы өзге де тілдік бірліктердің бәрі тек осындай «қарама-қарсылықтан» тұрмайды. Екі аралықта саны жағынан да, қолдану жиілігі жағынан да бұл екеуінен әлде қайда басым бірліктер болады. Осындай бейтарап сөздердің аясында (фонында) қолданылған бедері айқын, бояуы қанық, кітаби//сөйлеу тілі элементтерін мақсатты, уәжді немесе коммуникациялық ділгерлікке орай қолданудың стильдік тиімділігі әлдеқайда жоғары.

Сөйлеу тілі элементтерін радио,-телехабарлар тілінде қолданудың өзіндік ерекшеліктері бар. Жазба сөзге қарағанда эфирдегі сөздің сөйлеу тіліне біртабан жақындығы болады. Сөйлемдердің аса күрделі емес түрлері басым түсіп жабады. Тиісті ақпаратты тыңдарманның мүмкіндігінше толық қабылдау үшін сөйлемдегі сөздердің орташа саны 6-8-ден аспағаны жөн көрінеді.

Алайда газет бағаналарында қолданылатын, стильдік мақсатта жұмсалып, мәтіннің публицистикалық бедерін салудағы стильдік құралдардың бірі ретінде жұмсалатын сөйлеу тілі, қарапайым сөйлеу тілі элементтерін эфирдегі сөзде жұмсаудың өзіндік

ерекшеліктері бар. Әсіресе қарапайым сөйлеу тілі элементтерінің эмоционалдық жағымсыз//жағымды мағыналары дыбысталған сөзде тым күшейіп кетеді. Мәтіннің мазмұнына қарай эмоционалдық лексиканың интонациялық бояуын реттеп отыру радио, -телепублицист шеберлігіне байланысты.

Микрофон алдындағы сөз формасы жағынан екі түрлі болуы мүмкін: а) монологтік сөз; ә) диалогтік сөз.

Алайда сөздің формасы, мазмұны монолог болғанмен, микрофон ұстаған шешен диалогқа тән, яғни сөйлеу тілінің болмысына тән элементтерді пайдалануы мүмкін. Ондағы мақсат – адресатты өзіне жақын тарту, екеуара пікірлесіп отырғандай әсер қалдыру. Мысалы, *өздеріңіз байқағандай, сіздіңше қалай?; осы айтылған пікірді ойланып көріңіз; ... тым ертелеу емес пе* т.б. Шын мәнінде сөздің монологтік сипаты өзгерген жоқ. Ал жаңағыдай «іштарту» элементтері адресатқа сөйлеушіні көріп отырғандай, онымен бетпе-бет отырғандай әсер етеді. Монологтің әуезі де бір сарынды болмай, интонациялық реңк әлгі әсерді күшейте түседі. Сөйтіп, микрофон алдындағы, экрандағы сөйлеуші мен тыңдаушы арасындағы коммуникация екіжақты болады. Сөйтіп, сөйлеу тілінің интонациялық элементтерін сөз бедерлеуге пайдалануды ұтымды стильдік амалдардың бірі деуге болады.

Сонымен, біз жоғарыда газет бағаналарында кездесетін, телекамера, микрофон алдында айтылатын сөз бедеріне байланысты ерекшеліктерге тоқталып, сөз бедерлеу мен нақыштаудың тілдік құралдары мен стильдік амалдарына тоқталдық. Оларға негізінен мыналар жатады:

- мақал-мәтелдерді орынды және мөлшерін біліп қолдану;
- фразеологизмді орынды және мөлшерін біліп қолдану;
- эмоционалды лексиканы орынды және мөлшерін біліп қолдану;
- кітаби тіл элементтерін уәжді қолдану;
- сөйлеу тілі элементтерін уәжді қолдану;
- кітаби және сөйлеу тілі элементтерін стиль тезіне салу.

Эфирдегі сөз және оның ритуалдық қырлары. Ғұмыр жасы жүздеген жылмен өлшенетін, заман өзгеріп жатса да, байырғы қалпын бүзбайтын құрылымдар тіл жүйесінің дыбыс, лексика, морфема, синтаксис деңгейлерінде ерекше орын алады. Сондай-ақ тілде өзгерте беруді қаламайтын ежелден қалыптасқан стереотиптер, этикеттік формулалар, эталондар т.б. орнықты сөз орамдары болады. Сонымен бірге оларды өзгерте бермей, орынды жұмсау аса қажет.

Амандық-саулық сұрасу, қоштасу, құттықтау т.б. ұлттық стереотиптердің арнайы тілдік таңбалары (құралдары) және олардың «кім-кімге», «қашан», «қай жерде» деген принципке бағынатын қолдану жүйесі бар. Әсіресе тілдік дайын үлгілерді, яғни амандасу, қоштасу формулаларын әркім өз қалауынша өзгерте алмайды. Этикеттік сөздер осы қасиетімен құнды.

Алайда этикеттік таңбалардың осы қасиетінен бейхабар сөйлеушінің бүйректен сирақ шығарып алуы оңай. Мысалы, соңғы жылдары тыңдарман эфирден *құрметті достар, қадірлі ағайын* тәрізді этикеттік қаратпаны жиі еститін болды. Тыңдарманды құрметтеу нышаны, әрине, мақұлдарлық жайт, бірақ радиохабар аудиториясының әлеуметтік құрамы әр алуан болатынсу ескеру аса қажет. Тыңдарман қатарында мектеп оқушысы да, зейнеткер де, қоғам, ғылым, өнер қайраткерлері, мектеп мұғалімдері тәрізді зиялы қауым өкілдері мен шаруа баққан ауыл тұрғындары болуы ықтимал. Олардың жас шамасы әр түрлі болатыны да белгілі. Сондықтан *«достар»* деген этикеттік қаратпаны әркім әр түрлі қабылдауы ықтимал. Бұл жерде *«ақ самайлы ана, ақ шашты ата «достар»* деген қаратпаны қалай қабылдар екен?» деп ойлануға тура келеді.

80 жылдары жастарға арналған *«Ұшқын»* тәрізді арнайы радиохабарларда *құрметті достар, замандастар, құрбылар* тәрізді этикеттік қаратпалар орынды қолданылатын. Сондай-ақ балдырғандарға арналған теле-, радиохабар бағдарламаларында *жас достар, менің қымбатты жас достарым* тәрізді этикеттік сөздер айрықша интонациямен айтылып, жас тыңдармандарды баурап тұратын. Мұндай жағымды жайттар қазір де үлгі болуға тиіс. Сондықтан *достар* қаратпасын радио бағдарламаның мазмұнына келсін-келмесін тықпалай беру орынды деп есептелмейді.

Радио-, телехабарлар бағдарламалары көбіне-көп *көріскенше күн жақсы, эфирдегі келесі кездескенше, эфирдегі келесі ұшырасқанша, көгілдір экранда амандықпен жүздескенше, эфирдегі амандықпен көріскенше* т.б. тәрізді қоштасу ритуалын білдіретін формалармен аяқталып жатады. Алайда бірқатар тыңдаушы, көрермен *көріскенше* деген нұсқаны жылы қабылдамайды, өйткені олардың санасында *көрісу* сөзі өзгеше мазмұндағы ритуалмен ассоциацияланады. Сондықтан тәжірибелі журналист басқаша ассоциация тудыратын тілдік таңбалардан тартынғанды мақұл көреді. Байырғы кездегі радиохабарларда *көріскенше* деген сөзді қолдана бермейтіні байқалатын.

Телехабарлар бағдарламасының спорт хабарында қоштасудың *жеңісті күндері жүздескенше* деген нұсқасы тыңдармандар үшін жағымды әсер қалдыратын этикеттік формула деуге болады. Қоштасу ритуалын *бай болайық* тәрізді тілекпен аяқтап жүретін журналистің *«тапқырлығы»* естір құлаққа кезінде тосын, ерсі көрінгені белгілі. Өзге әріптестерінің бұл *«жаңалықты»* іліп әкетпей, іркіліп қалғаны мақұлдарлық болды.

Сөз этикетіндегі орнықтылық, тұрақтылық, ұрпақтан-ұрпаққа ұласып отыратын сабақтастық – өркениетті қоғамға, мәдениеті гүлденген халыққа тән қасиет. Қазақ сөз этикеті де осындай қоғамдастықта қалыптасып, тұрақталған. Ал оның қалыптасқан тілдік-мәдени дүниесіне жоқ жерден эксперимент жасау жаңсақтыққа саяды.

ЖЕКЕ СӨЗДЕРДІҢ ОРФОЭПИЯСЫ

Адам баласы хат танып, қалам ұстамастан бұрын, алдымен, ана тілінің ауызша жүйесін меңгеріп, құлағына сіндіріп өседі. Сондықтан да тілдік мағынаға ие болатын дыбыстың бейнесі адам психикасында көрініс тауып, орналасады. Ол сол тілдің дыбыстық қоры болмақ. Өзі әлі дұрыс сөйлей алмайтын бала санасындағы дыбыстардың көрінісі арқылы бөгделердің сөзін түсініп, мағынасын ажыратып қана отырады. Ал өзінің тілі шығып, былдырлай бастағанда сол құлағы шалып, естігендерін түп-тура қайталай алатын, санасына «орналасқан» тіл дыбыстарын орынды қолдана алатын дәрежеге жетеді. Бірақ бұл сауатты, мәдениетті адамның дыбыстауларына ұқсамай кетуі де мүмкін. Өйткені әдетте бала қарапайым сөйлеу, ауызекі сөйлеу тілдік ортасында тәрбиеленеді. Сондықтан оның алғашқы сауат ашу жылдарында «бере саш», «ертең барам», «ош жақ», «қаяқ», «тыста кетті», «қашшоқ» деген тіркестердің құрамы «бере салшы», «ертең барамын», «осы жақ», «қай жақ», «тастап кетті», «қасы жоқ» екенін білгенде қатты таңданатынына күлуге болмайды. Сөйтіп, оқушы жинаған ауызша сөздік қорындағы бүкіл сөздер мен сөз тіркестерінің хатқа түскенде «өңі айналып», өзгеріп сала бергенін, басқа құрам, өзгешелеу түбір, жұрнақ алып кеткенін, қып-қысқа, жылдам айтып жүрген сөздерінің ұзарып, шұбалаңқы тіркеске айналғанын, үйлесіп, үндесіп тұрған дыбыстардың тілге келмейтін дыбыстармен тіркескенін көріп, өзінің осыған дейін мәдениетсіздеу сөйлеп келгеніне ұялып, енді мәдениетті, әдеби тілде сөйлейтініне сенімі молаяды. Оған әліпбидегі әріптің бәрін дыбыс, әр әріптің біреуден артық мағынасы болмайды, ол сөздің қай шенінде келсе де, солай оқылады деген оқулық ережелері тіптен көмектеседі. Сөйтіп, қазақ тілінде «тәп-тәуір» сөйлеп келген бала қағазға жазылған сөзді, әріптеп оқимын деп, өз сөзіне өзі түсінбей қалатын кезі жиілейді. Мәтіннің, қарапайым мысал, ертегілердің мазмұнын өзі оқығанда, бірден ұғынып ала алмай, ал сол мәтінді ауызша сөйлеу нормасымен мәнерлеп оқыған басқа адамның аузынан қағып алатын оқушылардың көптігіне сондықтан таң қалуға болмайды.

Қазақ тілінің ауызша сөйлеу нормасы қашан, қалай бұзылды дегенде, міне, ең алдымен, хат танытудың осы сатыларын ескеруіміз керек. Әсіресе, қала мектебін, қала берді ауыл мектептерін бітірген түлектердің 80-90 пайызы бүгінде қазақ тілінің орфоэпиялық нормасын білмейтін (тек теория жүзінде

ғана білетін), соны сақтамайтын ұрпақ болып келеді. Сол ұрпақ елдің мәдениеті, экономикасы, өркениетіне араласқан, араласатын буын болмақ, болып жатыр. Сондықтан бүгінде радио, теледидар, қоғамдық орын, мінбелерден естілетін сөздердің жартысынан астамы «жарымжан» сөзге айналуға. «Жарымжан сөз» деп теле-, радишешендерінің, кадр сыртында сөйлейтін журналистердің, театр сахналарындағы актерлердің қағаздағы мәтінді әуелі ауызша тілдің айтылу сазына салып алмай, бірден, сол қалпында айна-қатесіз, «әріптеп» оқуын айтып отырмыз. Осыдан барып естілген сөздің қағаздағы тұрпатын көрмесе, түсінілмейтін жайттар көбейді. Радио мен телеарналардан берілетін ақпараттардың мазмұны түгіл, дыбыстық жамылышын құлаққа сіндіре алмай (психикадағы дыбыс қорымен сәйкеспей), әрі-сәрі болып отыратын кездер жиіледі.

Бұл әсіресе тәуелсіз телеарналар мен радио журналистерінің тілінен, сахнадағы жас актерлер тілінен көбірек байқалады. Ауызша тілдің табиғаты басқа, оны дұрыс түсіну, дұрыс қолдану үшін жазылған сөзді ауызша тілге көшіріп алу керектігі ескерілсе және жазуды оқуға айналдыратын ережелермен бірдей етіп, қатар үйретілсе, сонда ғана тілдің айтылу мәнері бұзылмас еді. Қазақ тілінің ауызша жүйесіне көңіл бөлінбегендіктен (ауызша сөз бен жазу бір деп ұғынылғандықтан) бүгінде теледидар, радио, театр, кинодан естілетін аға буынның сөйлеу сазы мен жас буынның сөйлеу сазы жер мен көктей болып барады.

Ал қазақ әдеби тілінің орфоэпиялық нормасын құрайтын, қазақ тілінің ауызша жүйесі болып табылатын, жазба тілді ауызша сөзге айналдыратын мынадай ортақ заңдылықтар бар. Ол заңдылықтар алдымен жеке сөздерге байланысты мынадай қағидалар.

Біріншіден, қазақ тілі ауызша жүйесінің үлкен құрсауы **үндесім заңы** (сингармонизм заңы). Ол – тілдегі дауысты дыбыстардың бір-бірімен үйлесіп, үндесіп, ыңғайласып айтылуы. **Үндесім заңының** екі жағы бар. Оның біріншісі және негізгісі – бір сөз бойындағы дауысты дыбыстардың бірыңғай жуан, не бірыңғай жіңішке айтылатын тіл үндесімі. Сөз түбірі мен оған қосылған жұрнақ, жалғанған жалғау, не бірыңғай жуан, не бірыңғай жіңішке болып отырады. Қазақ тілінің бұл дыбыстық заңдылығы жазуда да көрініс тапқан. Сондықтан бүкіл түркі халықтарының мақтанышына айналған А.Байтұрсынұлының әліпбиі қазақ тілінің басты үндестік заңын айғақтайтын бірден-бір алфавит болғаны белгілі.

Қазіргі қазақ графикасында да үндестіктің осы түрі бейнеленеді. Бірақ тілдің ауызша және жазба жүйесінде бұл қағидадан ауытқитын мынадай тұстар бар:

Ол ең алдымен **ә** дыбысына байланысты. Қазақ тілінде **ә** дыбысы сөздің барлық буынында, әсіресе соңғы буындарда айтыла бермейді. Сондықтан жазуда екінші буыннан ары *a*

әрпімен таңбаланады. Мысалы: *қунаһар, төкаппар, рәсуа, Жәмила, Рәбига* т.б. Ә дыбысының қазақ сөзін аяқтамайтынын сөз соңындағы жалғаулардан да көруге болады: *жайлауда* – жәйләуда, *қуәландыру* – қуәләндіру, *Құләшқа* – Құләшқа, *кінәламау* – кінәләмау, *төкаппарланғанмен* – төкәптәрләнғаммен, *Жәмилаға* – Жәмййләға.

Сөйтіп, жіңішке буыннан басталған сөз жуандап барып аяқталып, тіл үндестігі бұзылғандай көрінеді. Бұл арада тілдің ауызша түрін таңбалап көрсетудің қиындығын ескеру керек. Өйткені орфоэпиялық сөздікте *қунаға* деген сөздің айтылуын *қунаға* деп беруден басқа амал таппай, екінші буындағы ә-ні жіңішке, үшінші буындағы а-ны жуан етіп, анық оқып, сөз бойындағы бейүндестікті «баттатып» көрсетеміз. Сондықтан сөз бірден жуандап кетпей, алдыңғы дауыстының реңкін ала жүріп, бірте-бірте өзгеретінін әрқашан біліп отыру керек. Мысалы, *кінәламау* – *кінәләмау*, *қумәнданғандықтан* – *қумәндәңғандықтан*, *рәсуаланғанмен* – *рәсәуәләңғаммен* деген сияқты екінші буында ә келетін сөздер үшінші буында да «таза» ә-мен айтылып, кейінгі буындарда а-ға жуықтап, бірақ ә-нің реңкін сақтап, яғни а мен ә-нің ортасында айтылып, сөз аяғында жуан дыбыстауға көшеді. Сонда бейүндес жазылатын сөздерді жіңішкеден жуанға, бірте-бірте, буын жігін ажыратпай өткізіп айтатын болсақ, сөз табиғи қалпын сақтап, үндесімді шығатын болады. Оны былай көрсетуге болады: ә – ä – а

1-тапсырма. Мына сөздердің айтылу нормасын сақтап, жаттығып көріңіздер:

пәруана – пәр^уәнә
 пәруардігер – пәр^уәрдігер
 пәруайсыздану – пәр^уәйсіденүү
 пәруайсыз – пәр^уәйсіз
 пәтуа – пәт^уә
 пәтуаласу – пәт^уәләсүү
 пәтуаластыру – пәт^уәләстырүү
 рәсуа – рәс^уә
 рәсуаланғанмен – рәс^уәләңғаммен

Сондай-ақ ш, ж мен й-дің аралығында жазылатын а дыбысы айтуда жіңішкеріп, ә-ге ұқсап кетеді: *шай* – *шәй*, *жай* – *жәй*. Бұл позициядағы ә-нің жіңішкеруі өзінен кейінгі буынды да қамтиды. Бірақ сөз соңына, әсіресе қосымша қосылғанда сөз бірте-бірте жуандай береді. Сонда ә әрпі мен а дыбысының аралығында тағы да 2-3 саты аралық реңктер айтылады, яғни ә дыбысы екінші буыннан ары жуандап, соңында мүлдем жуан дыбысқа айналып кетеді. Кейде ауызекі тілде сөз жіңішке үндесуін бұзбаған қалпы соңындағы а дыбысының орнына ә айтылады. Мысалы, *жайылымдағы* – *жәйілімдегі*. Бірақ бұл орфоэпиялық норма бола алмайды.

2-тапсырма. Мына сөздердің орфоэпиялық нормасын сақтап айтып, жаттығыңыздар:

шайға – шәйгә
шайларың – шәйләрың
шайларыңды – шәйләрыңді
жайлау – жәйләу
жайлауда – жәйләудә
жайлаудағылар – жәйләудағылар
шашбау – шәшпәу
шашына – шәшінә
шашындағы – шәшіндағы
жайылым – жәйілім

Екіншіден, қазақ тілінің үндесім құбылысына бағынбайтын түбірдің жуан, жіңішкелігіне үйлеспейтін мынадай жұрнақтар бар: *-қор, -паз, -кер, -кеш, -қой, -кент, -пен, -мен, -нікі, -күнем, -хана, -хана, -тал, -паң*. Мысалы: *шайқор – шәйқор, өнерпаз – өнөрпаз, әсемпаз – әсемпаз, арбакеш – арбакеш, құшыкеш – құушыкеш, қаламгер – қаламгер, жауапкер – жауапкер, айыпкер – айыпкер, саудагер – саудагер, ананікі – ананікі, Мараттікі – мараттікі, тарақпен – тарақпен, отпен – отпен, сүмен – сүмен, пайдакүнем – пайдакүнем, ақылгөй – ақылгөй, данагөй – данагөй, есепқой – есепқой, сәнқой – сәнқой, әзілқой – әзілқой, Шымкент – шымкент, Құмкент – құмкент, емхана – емхана, дәріхана – дәріхана, кітапхана – кітапхана*.

Мұнда көріп отырғанымыздай, буын жігіндегі дауыссыз дыбыстар ғана көрші дыбыстың әсерінен өзгеріп, үйлесіп айтылады да (*ақылгөй, құмкент, пайдакүнем*), тіл үндестігі сақталмайды. Бұлардың *қор, паз, кеш, гөй, кент, хана, хан* түрлері араб, парсы тілдерінен енген және сол тілдік нұсқасын біршама сақтап игерілгендіктен, өзгермей айтылады да, *-нікі, -күнем, -пен, -мен, -бен* жұрнақтары түбір сөзден туған төл жұрнақтар болғандықтан, үйлесім заңдылығына бағынып айтылады.

Үшіншіден, бір сынары жуан, бір сынары жіңішке біріккен қос, күрделі сөздер жазылуы бойынша аралас айтылады: *желбау – желбау, қара ет – қар'ет, Сәрсенғали – сәрсеңгәлі, кесеаяқ – кес'айақ, кесеқап – кесеқап, Зеңгібаба – зеңгібаба, итарқа – ийтарқа, итала – ийтала, итжуа – ийтижуа, ит-құс – ийт-құс*.

Тіл үндестігінің тағы бір бұзылар тұсы и әрпі немесе **ый, йй** дыбыс тіркесі мен **х** дыбысы айтылатын сөздер шенінде. Мысалы, *тарихи, рухани, жиһаз, жиһангер, ислам, иллахи, илхам, табиғи* сөздері қазақ әдеби тілінің орфоэпиялық нормасында *тәрийхый, ыйлхам, табийғый* деп, бірыңғай жуан немесе *тәрийхый, рұухәний, жийхәз, жийхәңгер, йісләм, ййлләхий, ййлхәм, тәбийғий* деп, бірыңғай жіңішке айтылмайды. Сондықтан бұл сөздер **х** дыбысының әсерінен және *ий-*дің табиғатымен аралас буын болып айтылады: *тәрийхый, рұуханий, жийхаз, жийхәңгер, йіслам, ййллахий, ййлхам*,

табиғий. Бірақ аралас буын дегенді дұрыс түсіну керек. Мұндағы бір буынды жуан етіп тұрған – а дыбысы, шындығында а әріп таңбасы. Әйтпесе бұл жердегі а таңбасы а мен ә дыбысының аралығындағы реңкпен (а) айтылуы тиіс.

3-тапсырма. Төмендегі сөздердің айтылу нормасын сақтап, жаттығып көріңіздер:

табиғат – табйғат,
Ахмет – Ах'мет
рахмет – 'рах'мет
балиғат – балйғат

Сингармонизм заңының екінші жағы – **ерін үндесімі**. Бұл – бірінші буындағы ерін дауыстылардың әсерінен (о, ө, ұ, ү) екінші-үшінші буындағы езуліктердің (ы, і, е) еріндікке айналып, ұқсап, жуықтап айтылуы. Қазақ тіліндегі ерін үндестігі қырғыз, алтай, тува тілдеріндегідей жаппай қамтитын құбылыс емес екені белгілі. Сондықтан ерін үндестігі жазба тілде көрініс таппаған. Қазақ тіліндегі ерін үндестігі – 2-3 буынға дейін сақталатын, ары қарай сөз неше буыннан тұрса да соңында езулікпен айтылатын құбылыс. Ерін үндестігінің 2-3 буынға дейін анық естілетін, айтылатын тұсы ашық буын жағдайында. Мысалы: *көбелек – көбөлөк, құбылыс – құб'лұс, сүйінші – сүй'нұш, бөдене – бөдөне, бұр'лұс, бүлініс – бүл'нұс, көпене – көпөне, күйінші – күй'нұш, құйылыс – құй'лұс*.

Жалпы, ерін дауыстыларын еріндік реңкінің күштісінен әлсізіне қарай орналастырсақ, былай болады: **ө, о, ұ, ү**. Сондықтан ө дыбысы үшінші бітеу буында сирек айтылады да, ашық буынды жоғарыдағы түбір сөздерден басқа жағдайда, мысалы, түбір мен жалғау жағдайында үшінші буын е болып дыбысталады. Болмаса өзінен еріндігі әлсіз ү болып айтылады. Мысалы: *көркемдік – көркөмдүк, өзенге – өзөңге, көркемдеу – көркөмдеу*.

Тіліміздегі ерін үндестігінің жаппай қамтитын құбылыс емес екенін жалғаулар арқылы білуге болады. Жалғаулар қатарында ө-мен келетін еріндік варианттар жоқтың қасы. Сондықтан сөз ашық буынды болса да, үшінші буындағы жалғау езулікпен айтылады. Мысалы: *төбеле – төбөле, төпеле – төпөле*.

4-тапсырма. Мына сөздерді айтылу нормасына сай жаттығып көріңіздер:

төбеден – төбөден
төбелес – төбөлес
төлдеме – төлдөме
төменде – төмөнде
төпелеу – төпөлеу
төредей – төрөдей

Жалпы, ұ, ү ерін дауыстылары алғашқы үш буында естіліп, айтылады да, ары қарай солғындайды. Мысалы: *сүйінші –*

сүй^инуш, сүйінішсіз – сүй^инушісіз, тұскіліктің – тұсқилықтың, тұзды – тұзды, тұщылық – тұщылық, борышсыз – борышсыз, қиыну – қиыну, қиыршық – қиыршық, қиырлықты – қиырлықты, қызғындық – қызғындық, қибылу – қибылу, қибылдық – қибылдық, қибылыс – қибылыс. Ал ө дыбысымен айтылған екінші буыннан кейінгі і әрпі ү дыбысына ұқсап, айтылып барып, ерін үндестігі солғындайды. Мысалы: төбесінің – төбесінің, көгершін – көгершін. Сондай-ақ көбөлек, дөңгөлек сияқты үш буынға дейін ө-мен айтылатын сөздерде ерін үндестігі төрт буынға да барады: көбелектің – көбөлектің, дөңгелекті – дөңгөлекті, бірақ көбелекке – көбөлекке, дөңгелекке – дөңгөлекке.

Бұл құбылысқа байланысты мына бір ерекшелікті көрсете кетуге болады. Әліпбидегі у таңбасы үу және үу дыбыс тіркестерін, не үнді дауыссыз дыбысын беретіні белгілі. Мысалы: су – сүу, суық – сүуік, бу – бүу, сурет – сүурет, тулақ – түулақ, қуаныш – құуаныш, қуат – құуат. Бірінші буындағы ұ, ү дауыстыларының әсерінен екінші-үшінші буында жазылатын езулік дыбыстар еріндікке айналады. Мысалы: қуғын – құуғын, құқыл – құуқыл, құжыңдау – құужыңдау, қулық – құулық, шулы – шүулы, тумыс – түумыс, туылу – түуылу, туырлық – түуырлық, туырлық – түуырлық, туыс – түуыс, тумыш – түумыш.

Сондай-ақ у дауыссыз дыбысынан басталған буын құрамындағы езуліктер де еріндік болып айтылады. Мысалы: тауық – тауық, сауық – сауық, бауыр – бауыр, сауыр – сауыр, туыс – түуыс, туылу – түуылу, сауу – сауу, сауылу – сауылу, туу – түуу, суу – сүуу, серуен – сер^ууен, серуендеу – сер^ууендеу, керуен – кер^ууен, керуенбасы – кер^ууенбасы.

Соңғы мысалдардағы буын санын ықшамдау үшін және ашық буыннан қашу мақсатында екі бітеу буын аралығындағы ү, ұ дыбыстары жартылай немесе толық түсіріліп (редукцияланып) айтылады. Осы қатарға шаруа – шар^ууа, меруерт – мер^уерт сөздері де жатады.

5-тапсырма. Мына сөздердің айтылу сазын сақтап жаттығыңыздар:

рәсуа – рәс^ууә
қонағуар – қонағ^ууар
керуен – кер^ууен
серуен – сер^ууен
сәруар – сәр^ууәр
меруерт – мер^ууөрт
пәруана – пәр^ууәна
пәтуа – пәт^ууа
шаруа – шар^ууа
қалуа – қал^ууа
белуар – бел^ууар
сөзуар – сөз^ууар

Ал екі бітеу буындағы еріндіктердің көрші буынға әсері алдыңғыларға қарағанда әлсіздеу болатынын білген жөн. Оның үстіне, екінші буындағы **ы, і** дыбыстарына қарағанда, **е** езулігін өзгерту тіпті қиын. Сондықтан мұндайда екінші буындағы дыбыс таза **е** де, таза **ө** де емес болып айтылады. Қараңыз: *құрмет – құрмөт, құрметте – құрмөтте, сұрме – сұрмө, сұрмелеу – сұрмөлеу, сурет – сұурөт*. Е мен ө-нің арасындағы аралық реңкті **é** деп көрсетуге болады (*құрмет – құрмёт, сурет – сұурёт*).

Ал біріккен сөз, кіріккен сөз, бір деммен айтылатын ырғақты топ сыңарларының алдыңғысындағы еріндік соңғысына әсер ете алмайды. Мысалы: *сол кез – солгез (солгөз емес), соқыр сенім – соқыр сенім (соқыр сөнүм емес), сүтегі – сүтегі (сүтөгі емес), сүсімір – сүсүсімір (сүсүсүмір емес), суығыстырым – сүуығыстырым, (сүуығыстырым емес), сүпияз – сүупыяз, (сүупыяз емес), сүжылан – сүужылан (сүужылан емес), сүжегі – сүужегі (сүужөгі емес) сүетті – сүуетті (сүуөтті емес)* т.с.с. Ереже ескертусіз болмайтыны сияқты үшінші буыннан артпайтын ерін үндестігі кейде 4-5 буындарға өтіп кетеді. Үш буын ерін үндесімімен айтылып, төртінші, тіпті бесінші буын езулік, ал келесі буында **үу, үу** тіркесі келетін болса, онда сөз бастан-аяқ ерін үндестігімен айтылатылады. Мысалы: *сүйкімдену – сүйкүмдөнүу (сүйкүмденүу емес), бірақ сүйкімденбеу – сүйкүмденбеу*.

6-тапсырма. Төмендегі сөздердің айтылу нормасын сақтап, жаттығып көріңіздер:

түлкілену – түлкүлөнүү
 түркілену – түркүлөнүү
 түнделету – түндөлөтүү
 түрткілену – түрткүлөнүү
 түртпектелу – түртпөктөлүү
 түрпілену – түрпүлөнүү

Дауыстылардың үндесімін сөз еткенде үнемі мына бір нәрсені есте ұстаған жөн. Дауыссыздарға қарағанда дауыстылардың айтылу реңкі өте құбылмалы, тұрақсыз болып келеді. Оның үстіне жалпы көпшілікке ұсынатын әдебиеттерде (орфографиялық сөздік, айтылу нормасының анықтағыштары) дауыстыларды белгілейтін әріп таңбасы да әліпбидегі дауысты таңбасынан аспайды және сонымен бірдей болады. Сондықтан әрпіне қарап, дыбысын да солай оқып, аздап қайшылық туады. Сол себепті тіл үндестігінде де, ерін үндестігінде де, яки жіңішке буыннан жуан буынға (**ә→а**) және еріндік дауыстыдан езулік дауыстыға бірте-бірте ауысарда, үнемі дауыстыға қатысты «анық айтылу», «солғындау», «көмескілену», «**ә** мен **а**-ның», немесе «**ө** мен **е**-нің», «**ү** мен **і**-нің ортасында айтылу», «жартылай **ө**», «жартылай **е**» болып дыбысталу деген түсініктерді есте ұстап отыру керек. Сонда ғана сөз құрамындағы, тіркес құрамындағы бейүндестіктен құтылуға болады. Дауысты дыбыс

негізгі реңкінен бірден айрылмайды, өз реңкін сақтай отырып, келесі буын үндесуіне бірте-бірте өтеді.

7-тапсырма. Ерін үндестігін сақтап, жаттығып көріңіздер:

құрылыс – құр^улұс
бұйығысу – бұй^уғұсуу
бөдененің – бөдөнөн^уң
көпенені – көпөнөн^у
дөңгелекті – дөңгөлөкт^у
тауық – тау^уқ
сауықтыру – сау^уқт^ур^у

Сонымен, біз қазақ тілі айтылу нормасының басты екі заңдылығы тіл үндесімі мен ерін үндесімі жайлы айттық. Енді ықшамдау құбылысын, яғни дауысты дыбыстың түсіріліп, сусып, көмескі айтылуы туралы әңгіме қозғайық.

Қазақ тілінде құрама сөз (біріккен сөз, қос сөз, күрделі сөз), сөз аралығында қатар келген екі дауыстының алдыңғысын (көбіне қысаң дауыстылар) т ү с і р і п а й т у – заңды құбылыс. Мысалы: *қара ала ат – қар'ал'ат, алты атар – алт'атар, екі ағайынды – ек'ағайынды, төргі үй – төрг'үй, қараауыз – қар'ауыз, саптыаяқ – сапт'айақ, келсап – кел'сап, кертартпа – кер'тартпа, сарыткен – сар'ткен, сарымай – сар'май, сарыағаш – сар'ағаш, сарысадақ – сар'садақ т.б.*

Бір дауыстының ықшамдалып, қысқарылуын жазуда да таңбалайтын кездер бар. Мұндай сөздер – көбіне нақты бір деректі заттың атауы болатындар. Қалған жағдайда айтылымда түсірілгенмен, жазуда әр сөздің түбірі сақталып жазылады. Сөздің түбірін қысқартып жазу, қалай дұрыс болмаса, сөз аралығындағы екі дауыстыны қатар айту сондай «сорақы».

Сонымен, түсіріліп айтылатындар көбіне қысаң дауыстылар болады. Мысалы: *ары отыр! – ар'отыр, келе алмады – кел'алмады, бері әкел – бер'әкел, ешкімер – ешк'емер, сарғы өрік – сар'өрiк, алтыаяқ – алт'айақ, сарысадақ – сар'садақ, сарысояу – сар'сойау.* Мұнда қысаң дауысты бірінші тұрса да, соңында келсе де бәрібір. Мысалы, *не істедің?* – *не'стедің* дегенде қысаң дыбыс екінші келіп тұр.

8-тапсырма. Осы норманы сақтай отырып, мына сөздерді айтып, жаттығыңыздар:

бара ек – бар'ек
не айтты? – н'әйтты?
не алдың? – н'алдың?
сабақты етістік – сабақт'етістік
сабақты ине – сабақт'йне
бірге өсу – бірг'өсуу
еті өсу – ет'өсуу
өте ерте – өт'ерте
кісі есігінде – кіс'есігінде
арманда өту – арманд'өтуу

Енді ықшамдалып айтылудың екінші түрі – сөз ішіндегі қысаң **ы**, **і** дыбыстарының көмескі айтылуы және мүлде сусып, түсіп қалуы туралы сөз етелік.

1. Соңғы бітеу буындағы қысаң дауысты тәуелдік жалғау мен жұрнақ қосылғанда түсіп қалады: *ерік – еркі, дауыс – даусы, ауыл – аулы, халық – халқы, бұйыр – бұйырғу, бұйырқ, қорық – қорқақ, көрүк – көркі, мүлік – мүлкі, қарын – қарны, қалып – қалпы, ерін – ерні, мұрн – мұрн, қайын – қайны, нарық – нарқы, ырық – ырқы, құлық – құлқы, ауыз – аузы, бұйыр – бұйрөк, ерін – ернеу* т.с. (сөздер орфоэпиясы бойынша жазылған).

Бұл редукция жазуда да белгіленеді, өйткені жаппай құбылыс емес. Мысалы: *салық – салығы (салқы емес), балық – балығы (балқы емес), көрік (ұстаның) – көрігі (көркі емес), жерік – жерігі, солық – солығы* деген сияқты сөздерде екінші буындағы **ы**, **і** -лерді ықшамдап айту мүмкін емес.

Бірақ екі варианты да қатар айтылатын сөздер болады. Мысалы: *бөрүк – бөрүгу, бөркі, ауыл – ауыл, аулы, гүрп – гүрпбу, гүрп, мұрн – мұрн, мұрн, ойын – ойын, ойы, әріп – әрібі, әрпі, нарық – нарығы, нарқы, кеуіл – кеуіл, кеулі, қалып – қалыбы, қалпы, мүлік – мүлігу, мүлкі*. Мұндайда соңғы варианты әдеби норма болып табылады. Ал өлең жолдарында буын санын толтыру үшін көбіне алдыңғы нұсқасы қолданылады.

2. Екі буынды сөздердің ортасындағы қысандар көмескі немесе мүлде түсіріліп айтылады. Мысалы *самаурын – самау^урын, айырықша – ай^урықша, наурыз – нау^урыз, даурық – дау^урық, қызмет – қыз^умет, ресми – рес^умий, рахмет – ^урахмет, зәулім – зәу^улім, құрлық – құр^улық, құрыдыс – құр^улық, саңлақ – саң^улақ, саңылау – саң^улау, қабілет – қәб^улет, мәжіліс – мәж^уліс*. Бұлар жазуда таңбаланса да (*ауру, самаурын, наурыз, даурық, жирен, айрықша* т.б.), таңбаланса да (*айырым, мейірім, қайырым, жауырын, ақырын, қорытынды, мәжіліс, қазына, дәрігер, тәжірибе, саңылау, қойылым*) айтуда **ы**, **і**, **ү**, **ұ** дауыстылары сәл көмескі дыбысталады және естіледі. Ал бірақ оларды толық стильде сақтап айту орфоэпиялық заңдылыққа жатпауы тиіс. Әдетте қысаң дауыстыдан кейін келген буын да қысаң болса, онда **ы**, **і**, **ү**, **ұ** дауыстылары ұзағырақ айтылатындай көрінеді. Сондықтан көбіне жазылуда да осы позициядағы **ы**, **і** әріптері таңбаланады: *қорытынды, жиылыс, мәжіліс, қазымыр, көрініс, құрылыс, ықылық, сауырын, жауырын, айырыл, қайырыл, ерітінді* т.б. Бірақ мұндағы қысаң дауыстылардың жартылай редукцияланатынын әрқашан есте ұстаған дұрыс.

9-тапсырма. Мына сөздердегі қысандарды түсіріп айтып, жаттығыңыздар:

құбылыс – құб^улұс
мемлекет – мем^улекет
емле – ем^уле

абырой – аб^мрой
 лағман – ^млағман
 бадырайту – бад^мрайту
 кәмелет – кәм^лет
 кекірең – кекі^рең
 қагілез – қәғ^лез
 қабілет – қәб^лет
 қорытынды – қор^утұнды

Қысаң дауыстылардың қысқаруымен қатар, тілімізде қысаң дауыстылардың с е л б е с у і де бар.

Біз жазбаша тілден ауызша тілге қарата сөз етіп отырғаннан кейін, жоғарыдағы ықшамдалу құбылысы жазуда таңбаланатын дыбыстың айтуда көмескіленуі туралы ғана болады. Осыған орай селбесу де жазуда таңбаланған дыбыстың әнтек естілуі, айтылуы туралы. Әйтпесе екі құбылыстың табиғаты біреу, ол – сәл көмескі естілу, әнтек қана айтылу.

Сонымен, селбесу мынадай екі жағдайда:

1. Сөз басында келген **л, р** дыбыстарының алдынан әнтек **ы, і, ұ, ү** қысандары қосылып айтылады: *лақ* – ^млақ, *лай* – ^млай, *ләззат* – ^лләзәт, *рәсуа* – ^ррәс^уә, *рұқсат* – ^ррұқсат, *рахмет* – ^мрах^мет, *рақым* – ^мрақым, *разы* – ^мразы, *риза* – ^мрийза, *рет* – ^ррет, *ырыс* – ^мрыс, *ләңгі* – ^лләңгі, *леп* – ^ллеп, *лепіру* – ^ллеп^ру, *лек-легімен* – ^ллек-^ллегімен, *лоқсу* – ^ллоқс^у, *лақтыру* – ^млақтыруу, *лайық* – ^млайық, *лаң* – ^млаң, *лажсыз* – ^млаишшыз, *лебіз* – ^ллебіз, *лоблу* – ^ллобл^у т.с.с. Бірақ еліктеуіш сөздер мен одан жасалған туынды сөздер бұл қатарға жатпайды. Мысалы: *лақ-лақ, лақ ету, лап, лапылдау, лап-лап ету* т.с.с.

2. Сөз басында және аяғында қатар келген екі дауыссыз алдына бір дауысты дыбыс қосылып айтылады: Мысалы: *Смағұл* – ^мысмағұл, *Смаил* – ^мысмайыл, *стақан* – ^мыстақан, *станса* – ^мыстанса, *киоск* – ^мкиоскіге, *митинг* – ^митингіге, *объект* – ^мобъектіні. Бірақ мұнда көбіне (*стақаннан* басқасы) орфоэпиялық нормаға сәйкес келеді де, айту мен жазу арасында ауытқу болмайды.

Енді қосар дыбыс таңбасын беретін **и** туралы сөз қозғай кетейік. Әліпбидегі **и** әрпі **ый, ій** дыбыс тіркесін береді. Тек *сый, тый* сөздері мен осы түбірдің туынды сөздері ғана **ый** әрпімен жазылады: *сыйлық, тыйым, тыйымды, тыйанақсыз*. Қалған жағдайда **и** әрпі сөз құрамындағы басқа дауыстылардың ырқымен жуан, жіңішке болып оқылады: *қиын* – ^қыйын, *жиын* – ^жыйын, *киім* – ^кийім, *зират* – ^зыйрат, *тиімді* – ^тийімді, *мирас* – ^мыйрас. Мұнда көп қиындық жоқ. Қазақ тіліндегі дауыссыз дыбыстардың жеке тұрғандағы қалпы жуан дыбысталады: *мы, ыр, сы, ты, ды, шы*. Сондықтан *ми* – ^мый, *мидай* – ^мыйдай, *сидам* – ^сыйдам, *сидию* – ^сыйдыйу, *қиқию* – ^қыйқыйу, *миқи* – ^мыйқый, *маймыо* – ^маймыйу, *тырситу* – ^тырсыйту, *қңтиту* – ^қңтйту,

қит етсе – *қыйт етсе* сияқты сөздерді көрші буындағы жуан дауысты арқылы және жоғарыда айтқандай, дауыссыздардың негізгі реңкі арқылы бірыңғай жуан үндестікте айта аламыз.

Біршама қиындық тудыратын мұнда **х, ғ** дыбыстарымен қатар келген **и**. Мысалы, *тарихи* – *тарыйхый*, *табиғи* – *табийгый*, *яғни* – *ыйағыный*, *жиһаз* – *жыйхаз*, *жиһангер* – *жыйхангер*, *бидай* – *бийдай*, *дидар* – *дыйдар*, *рухани* – *руханый*, *диуана* – *дыйцуана*, *биыл* – *бийыл*, *дария* – *дарыйа* деп, бұл сөздерді жуан айтуға келмейді. Сондықтан мұнда да тіл үндестігі бұзылып, *тарыйхий*, *табийгий*, *ийағний*, *жыйхаз*, *жыйхангер*, *бийдай* немесе *бийдәй*, *дийдар*, *рцуханый* деп, аралас буын пайда болады. Бұлардың бірыңғай *тәбийгий*, *тәрийхий*, *ийәғний*, *жыйхәз*, *жыйхәңгер*, *бийдәй*, *дийдәр*, *рцухәний* болып, жіңішке айтылуына қазақ тілінің орфоэпиялық нормасы сай келмейді. Сондықтан сөздің жартылай жіңішкеруі дұрыс.

Енді дауыссыз дыбыстардың бір-біріне әсер етуін, яғни **үйлесім заңдылығын** сөз етеміз. Қазақ тілінің айтылым нормасында дауыссыз дыбыстар көрші дауысты дыбыстардың жуан, жіңішке, еріндік, езулігіне қарай төрт негізгі реңкке құбылып дыбысталады. Мысалы; *бас*, *бес*, *бір*, *бос*, *бұр*, *бұр*, *бәс* сөздеріндегі **б** дауыссызы өзінен кейінгі дауыстылардың ыңғайына қарай бірде жуан езулік, бірде жіңішке езулік, бірде жуан еріндік, бірде жіңішке еріндік болып айтылады. Бірақ ол жай құлаққа шалына бермейтіндіктен және мағына ажырата алмайтындықтан жазуда бір ғана таңбамен беріледі, айтылым сөздігінде ерекшеленіп көрсетілмейді.

Ал көрші дыбыстардың бір-біріне тигізетін әсерінен болатын нақты өзгеріс мыналар болып саналады:

Алдымен, сөздің ұяндану бағытын көрсетейік:

1. Екі дауыстының, үнді мен дауыстының арасында келген **б** дыбысы екі еріннің сәл жуысуы арқылы айтылады. Мысалы: *ебедейсіз* – *ебедейсіз*, *сабақ* – *сабақ*, *қабаған* – *қабағаң*, *абай бол* – *абай бол*, *әбігер болу* – *әбігер болу*, *тәрбие* – *тәрбие*, *табақ* – *табақ*, *жаз бойы* – *жаз бойы*.

10-тапсырма. Мына сөздерді айтылу нормасына сай, жаттығып көріңіздер:

саба қарың – сабағарын
сабыр – сабыр
сабау – сабау
сабылу – сабылу
солбаң-солбаң ету – солбаң-солбаң ету
қабақ – қабақ
салымы бар – салымы бар
табалаушы – табадаушы
тай-байтал – тай-байтал
көп жасау – көп жасау

2. Құрама сөз не тіркестің бірінші сыңары **п** дыбысына аяқталып, келесі сөз дауыстыға және **д**, **ж** дыбыстарынан басталса да, **п** жуысыңқы **б** болып айтылады: *сатып аламын – сатыб аламын, бір қап цу – бірғаб цу, доп-домалақ – доб-домалақ, көп ұсылдық – көбжсылдық, көп деңгейлі – көбдеңгейлі, көп жақ – көбжақ, барып алды – барыб алды, пісіріп жіберу – пісіріб жіберу*.

3. Дауыстылармен және үнді, кейбір ұяң дыбыспен сөз жігінде қатар келген **қ**, **к** – **ғ**, **г**-ге айналып, ұяңдайды. Мысалы: *күңкөріс – күңгөріс, ақ үрпек – ағүрпек, ақ дала – ағдала, бері кел – бері гел, көкорай – көгорай, қазақ елі – қазағ елі*. Бірақ ұяңдану бір ритмикалық топпен айтылатын сөзге ғана тарайды. Әйтпесе, мысалы, «*қарағым, айналайын, келдің қайдан?*» деп басталатын халық өлеңін «*қарағым, айналайын, гелдің гайдан?*» деп айтуға болмайды. Өйткені *айналайын* мен *келдің қайдан* бір ритмикалық топқа кірмейді.

Қазақ жазуында кейбір *шегара, немгетті, немғұрайлы, көгет, қырғүйек, қолған* сияқты сөздер ғана айтылуына жақындап, ұяңданып жазылады. Қалған жағдайда сөздер түбір құрамын сақтап отырады.

Алайда **қ**, **к** дыбыстарының өзгермей айтылатын кездері де бар. Олар *-қор, -кер, -кеш, -қой* жұрнақтарымен келгенде, мысалы: *шайқор – шәйқор, дүңшеқор – дүн'йөқор, арбакеш – арбакеш, қалжыңқой – қалжыңқой, малқор – малқор, арызқой – арызқой, сәнқой – сәнқой*.

Бұлар, біріншіден, шығыс тілінен енген жұрнақтар: олар өздерінің алғаш игерілген нұсқасында айтылуын «қалайды». Екіншіден, *шәйгор, қалжыңғой, сәнғой, арбагеш* деп айтылса, жұрнақтардың реңктік мәні солғындап, мағынада өзгеріс болады. Сондай-ақ **қ**, **к** дыбыстарына бітетін еліктеуіш сөздер көрші дауыстылардың әсерінен айнамайды. Мысалы: *қарқ етті – қарқ'етті, жарқ етті – жарқ'етті, жарқ-жұрқ – жарқ-жұрқ* және *қалмақы ер – қалмақ'ер, қазақы ат – қазақ'ат* деген сияқты сөздерде дауысты дыбыстың әсерінен түбір соңындағы қатаң **қ** өзгеріске ұшырамай айтылады.

11-тапсырма. Төмендегі сөздерді орфоэпиялық нормасына сай айтып, жаттығып көріңіздер:

есек дәме – есег дәме
көк долы – көгдолу
жарық дүние – жарығ дүн'йө
көк ет – көгет
өрмек жіп – өрмөгжіп
сұйық зат – сүйұғзат
зорлық-зомбылық – зорлұғ-зомбұлұқ
көкөгіз – көгөгүз
жатақ үй – жатағүй

жоқ іздеу – жоғ^а іздеу
қақ жүректің тұсы – қағ^а жүрөктің^а тұсу
тай-кездеме – тай-гездеме
тайғақ жол – тайғағжол
таз кебін – тазгебін
таз қарын – тазғарын
тай-құлын – тай-ғұлұн

4. Қатар келген екі дыбыстың біріншісі **з**, екіншісі **ж** болса, соңғысының әсерінен **з** дыбысы **ж**-ға айналады:

көз жасы – көжжасы
бозжорға – божжорға
мұзжарғыш – мұжжарғыш
газ жолы – гажжолу

12-тапсырма. Төмендегі сөздерді орфоэпия нормасына сай айтып, жаттығып көріңіздер:

өз жолы – өжжолы
сөз жоқ – сөжжоқ
қыз жолы – қыжжолу
біз жақта – біжжақта
сәбіз жеу – сәбіж^а жеу
қыз жаны – қыжжаны
қырғыз жігіті – қырғызж^а жігіті
кербез жан – кербежжан
сырбаз жігіт – сырбазж^а жігіт

5. Қатар келген екі дыбыстың біреуі **н**, екіншісі **б**, **м**, **п** болса, алдыңғысы айтылуда **м**-ға айналады. Мысалы: *қан майдан – қаммайдан, сан мыңдаған – сам^амыңдаған, жын-пері – жым-пері, қан плазмасы – қам^аплазмасы, сен бар ғой – сем^абар^а ғой, сан пішінді – сам^апішінді, барғанмен – баргаммен.*

Емледе тек кісі аттары ғана айтылу нормасына сай жазылады: *Бейсембай, Сәрсембай, Жампейіс.*

13-тапсырма. Төмендегі сөздерді орфоэпия нормасына сай айтып, жаттығып көріңіздер:

өсіп-өнгенмен – өсүб^ө-өңгөммен
жан пида – жампыйда
қан болу – қан^аболуу
саябырланбау – саяабырламбау
табанбалық – табам^абалық
ақтабан болу – ақтабам^аболуу
табынбау – табымбау
сауынмал – сауұммал

6. Сөз ішінде немесе бір ритмикалық топта қатар келген екі дыбыстың біреуі **н**, біреуі **г**, **ғ** дыбыстары болса, соңғылардың әсерінен **н** дауыссызы **ң**-ға айналады. Мысалы: *күнге – күңгө,*

*түңгі – түңгу, зиянкес – зыйаңгес, жап қысылу – жаңғыс^млу,
қан қысу – қаңғусу, жауынгер – жауыңгер.*

14-тапсырма. Төмендегі сөздерді айтылу нормасына сай жаттығыңыздар:

күнкөріс – күңгөрүс
түнге қарай – түңгөғарай
сауынға – саууұңға
табан қарыс – табанғарыс
қан қақсату – қаңғақсату
наңғысыз – наңғысыз
сенгісіз – сеңгісіз
мен келмесем – меңгелмесем

7. Бір ритмикалық топта, не сөз құрамында **н** дыбысымен **к, қ, х** дыбыстары қатар келсе, өзара әсерлесуден **н→ң**-ға, ал **к, қ, х→г, ғ**-ға айналып айтылады. Мысалы: *жап қалта – жаңғалта, он қап – оңғап.*

15-тапсырма. Төмендегі сөздерді айтылу нормасына сай жаттығыңыздар:

күн көру – күңгөрүү
қақпан құру – қақпаңғұруу
жасырын хат – жас^мрынғат
жирен қасқа – жіреңғасқа
қайран қалу – қайраңғалуу

Бұл дыбыстық өзгерістердің барлығы бір ритмикалық топқа енетін сөздер аралығында және түбір мен қосымша аралығында жүретінін әрдайым есте ұстаған жөн. Әйтпегенде сөз мағынасы өзгеріп, табиғи қалпынан ауытқиды.

8. **Ш, с** дыбыстарының алдынан келген **п** дыбысы «жұмсарып», екі еріннің жуысуы арқылы **п** мен **Ф**-ның аралығында айтылады. Бірақ мұны орыс тіліндегі **Ф** дыбысымен шатастырмау керек. **Ф**-дыбысы ерін мен тістің жуысуы арқылы жасалса, **п** дыбысы қос еріннің қатаң жуысуы арқылы жасалады. Мысалы: *тепсе – тейсе, қапса – қайса, көпшік – көйшік, тапсыр – тайсыр, тәпсір – тәйсір, топса – тойса.*

16-тапсырма. Төмендегі сөздерді айтылу нормасына сай жаттығыңыздар:

жапсыру – жапсырғу
қапсыру – қайсырғу
жөпшеңкі – жөйшеңкі
алып шығу – алыпшығу
тепсіну – тейсіну
шапшаң – шайшаң
қапшық – қайшық
салып шық – салыпшық
беріп шық – беріпшық

9. **Ш, с** дыбыстарының алдында **к, қ** дыбыстары жұмсарып, өзінің негізгі, яғни *қор, қала, тапқыр, көк, тек* деген сияқты сөздерді айтқандағы реңкінен айнып, жуысыңқы айтылады. Мысалы: *ақша – ақша, ақ шаңқан – ақшаңқан, ақ шағала – ақшағала, бақшаң-бақшаң ету – бақшаң-бақшаң ету, көк шәлі – көкшәлі, көксеу – көксеу.*

17-тапсырма. Төмендегі сөздерді айтылу нормасына сай жаттығыңыздар:

қақсау – қақсау
тексеру – тексеруу
бақша – бақша
қақ шекесі – қақшекесі
жақсыат – жақсыат
қақсыған – қақсыған
тақ сан – тақсан
бақша – бақша
кексе – кексе
көкшығу – көкшығуу

Енді дыбыстардың қатандану процесін көрейік:

1. Қатаң дыбыстан кейін келген **б, ғ, д, ж, з** ұяндары қатаң айтылады. Мысалы: *тас балта – таспалта, бес бет – беспет, медбике – метпйке, ақ боз – ақпоз.*

18-тапсырма. Төмендегі сөздерді айтылу нормасына сай жаттығыңыздар:

көп бала – көппала
салт басты – салтпасты
үшбұрыш – үшпұруш
қақ бөлу – қақпөлуу
аш бөрі – ашпөрі
жат дауыс – жаттауус
ат дорба – атторба
бес дәптер – бестәптер
үш дөңгелек – үштөңгөлөк
бес жасар – бешшасар
тас жол – ташшол
еш жерге – ешшерге
үш жүз – үшшүз
күш жігер – күшшігер
жаз шықты – жашшықты
сөзшең – сөшшөң
төзші – төшшү
сегіз сай – сегіссай
жазсын – жассын
көзсіз – көссүз
сегіз-сегізден – сегіс-сегізден
ширек ғасыр – шйрекқасыр
ақ гүл – ақкүл
жас ғұмыр – жаскүмүр

Бірақ сөз мағынасына нұқсан келер жағдайда ұяң дыбыстар өз реңкін сақтап отырады. Мысалы: *ұшсайыс – ұшсайыс, ұшсайышы – ұшсайышы, тілмәшсінү – тілмәшсінү, қорашсінү – қорашсінү, әтешсінү – әтешсінү*, яғни *ұшшәйыс, ұшшәйышы, тілмәшшінү, қорашшінү, әтешшінү* деп айтылмайды.

Кейде сөз аяғы **з** дыбысына бітсе, сөз ішіндегі **с, ж, з** дыбыстарын **ш**-мен айту оңайға соғады. Мысалы: *боршшыз – боршшыз, кошсіз – кошшүз. Оқасы жоқ, осы жер, бересі жоқ, аласы жоқ* деген сияқты бір ырғақты топ ішіндегі сөздер ауызекі тілде қысаң дауыстыны түсіріп, *шш* түрінде дыбысталады (*оқашшоқ, ошшер, береишоқ, алашшоқ*). Алайда шаршы топ алдындағы сөйлеу стилі ресми, толық түрде болу керек. Сондықтан радио, теледидар, театр, қоғамдық орындар тарапынан сөйлегенде *оқасы жоқ, осы жер* деп толық стильде айтылуы тиіс.

19-тапсырма. Төмендегі сөздерді айтылу нормасына сай жаттығыңыздар:

ұшсайыс – ұшсайыс
 күш салу – күш салуу
 көш серуен – көшсеруөн
 еш сенім жоқ – ешсенім жоқ
 іш сыры – ішсыры
 үш серік – үшсерік
 қорғанышсыз – қорғанышшыз
 қуанышсыз – қууанышшыз
 сүйенішсіз – сүйөнүшшіз
 қорқынышсыз – қорқунүшшыз
 күйінішсіз – күйнүшшіз
 ренішсіз – ренішшіз

2. Т-дыбысымен іргелес айтылған **с** дыбысында да негізгі, *сай, тас* деген сияқты сөздерді айтқандағыдай реңкінен бөтен айтылу сазы пайда болады. Екеуі де тоғысыңқы болып табылатын дыбыстар қатар келгенде, соңғы **с** жабысыңқы айтылады. Мысалы: *сәтсіз – сәтсіз, отсыз – отсыз, сатса – сатса*. Бұл **тс** дыбыс реңкін орыс тіліндегі **ц** дыбысымен шатастыруға болмайды.

20-тапсырма. Төмендегі сөздерді айтылу нормасына сай жаттығыңыздар:

патсайы – патсайы
 ретсіз – ретсіз
 атса – атса
 перзентсіз – перзентсіз
 тұрпатсыз – тұрпатсыз
 салт-сана – салт-сана
 ант су – ант-сүу
 мәдениет сарайы – мәденіет-сарайы

3. Т-мен іргелес келген **ш, ж** дыбыстары өзінің жуысыңқы айтылуынан айнып, жабысыңқы айтылады. Мысалы: *сатшы –*

сатйы, жат жер – жатйер, жатжерлік – жатйерлік. Тш, тж дыбыс реңкін орыс тіліндегі ч дыбысымен шатастыруға мүлде болмайды. Оның үстіне тш дыбысына қарағанда, тж реңкі сәл жуысыңқы айтылатынын білген жөн. Әйтпесе сөз мағынасы өзгеріп немесе түсініксіз болып қалады.

Бұл айтылу нормасы тек, жоғарыда айтқандай, тек ш мен жның т дыбысымен іргелес жағдайында ғана болады. Ал жергілікті ерекшелікке жататын ш→ч-ға, ж→дж-ға айналдырып айту орфоэпия нормасына жатпайды: шық (чық емес), малшы (малчы емес), шатақ (чатақ емес).

21-тапсырма. Төмендегі сөздерді айтылу нормасына сай дыбыстап, жаттығыңыздар:

патша – патйа
тоятшыл – тойатйыл
қант-шай – қант-йәй
сатшы – сатйы
кетші – кетйі
пәтшағар – пәтйәғар
саясатшы – сайасатйы
саяхатшы – сайахатйы

Өлең жолдарында етістіктің -ды, -ді қосымшасы ұйқас үшін ықшамдалып қолданылады. Ондайда сөз соңындағы ұяң дыбыс қатаңданып, т түрінде дыбысталады. Мысалы: барып келеді – барып келет, шының ба еді – шыныңб’ет, сөйіп еді – сөйүб’ет, сүйгенім бе еді – сүйгөнүмб’ет.

Сонымен, қазақ тілінің ауызша сөйлеу жүйесінде негізгі-негізгі деген осындай айтылу заңдылықтары бар. Бұл сөйлеу саздары, әсіресе, тыңдарман кеңістігі кең теле-, радио, театр шығармашылығы тілінде қатаң сақталып отыруы қажет. Олай етпесе, берілген ақпарат, айтылар ой тыңдаушы санасына дәл жетпейді. Дұрыс сөйлемей берілген мәтін мазмұнын игеруді баяулатады. Ақпарат мазмұнын қабылдау үшін алдымен сөздің дыбыстық «жамылышын» тыңдаушы санасындағы дыбыс қоры «тануы» керек, өз дыбыс қорымен үйлестіруі қажет. Сонда ғана коммуникация тез, жылдам әрі сапалы жүреді.

Әдебиет:

1. Бадамбекқызы З. Қазақ тіліндегі фонемалардың дыбыс қорлары. Кандидаттық диссертация авторефераты. Алматы, 2001.
2. Дүйсебаева М. Қазақ әдеби тілі орфоэпиясының кейбір мәселелері. Алматы: Мектеп, 1973.
3. Қазақ тілінің орфоэпиялық сөздігі. Алматы: Дайк пресс, 2001.
4. Сыздықова Р. Сөз сазы. Сөзді дұрыс айту нормалары. Алматы: Ғылым, 1983.

СӨЙЛЕУ ТЕХНИКАСЫ МЕН ЭФИРДЕГІ ДЫБЫСТАЛҒАН СӨЗДІҢ ИНТОНАЦИЯСЫ

Тіл – шынайы өмірде екі түрлі формада: ауызша және жазбаша түрде қолданылатын қатынас құралы. Тілдің бұл екі түрінің пайда болып, дамуына адам баласы әрекетінің түрлі мақсаттары себеп болды. Күнделікті әрекет үстіндегі көзбе-көз тілдесуді жүзеге асыратын ауызша тіл адамның о бастағы қатынас құралы болды. Кейіннен жинақтаған өмірлік тәжірибесі мен білімдерін ұрпақтан ұрпаққа сақталып жетуін, сондай-ақ алыстағы қоғам иелерімен тілдесуді көздеген адам баласы жазба тілді қажет етті. Сөйтіп ауызша тілден кейін пайда болған жазбаша тіл ең алдымен тарихи қызмет атқарды, бірте-бірте оның қызмет аясына адамдар мен мемлекеттер арасындағы ресми қатынасты қамтамасыз ету де кірді.

Жоғарыда көрсетілген мақсатына қарай ауызша тілдің өзіндік ерекшеліктері болатыны белгілі. Ең алдымен ауызша тілдің құралдары тыңдарманға бағыттталып құрылады, яғни қарым-қатынастағы серігіне сөйлеушінің әсер етуі есту қабілеті арқылы жүзеге асады. Демек қандай да бір коммуникативтік мақсатпен айтылған сөз тыңдарманға, біріншіден, дұрыс естілуі шарт, екіншіден, ондағы мақсат айқын көрініп, соған сәйкес таңдалған тілдік лексика-грамматикалық құралдар (сөз, сөз тіркестері, жалғаулықтар мен шылаулар) интонациялық жағынан дұрыс ұйымдасуы (әуен, қарқын, дауыс күші, әуез, пауза) керек.

Тілдің ауызша түрін әсер етуші, ақпарат жеткізуші ретінде пайдаланатын кәсіп иелерінің бірі – радио, теледидар саласының қызметкерлері – дикторлар мен журналистер, теле-, радио арналары мен бағдарламаларының жүргізушілері. Аталған мамандық иелері өздерінің күнделікті еңбек құралы – ауызша сөзді жіті меңгергенде ғана кәсіби қызметін жақсы атқара алады. Бұлай дейтініміз, теледидар және радио журналистері мен дикторларының жұртшылықпен қарым-қатынас жасауындағы бірден бір мақсаты – ақпарат жеткізу ғана емес, сондай-ақ жұртшылықтың эмоциясына, еркіне, санасына әсер ету. Сонымен бірге «диктор – тыңдарман» үлгісіндегі қарым-қатынаста диктордың өз тыңдарманы – бүкіл бір тілді қауым екенін есте ұстағаны жөн. Демек ол микрофон, бейнекамера алдында сөйлегенде тіл иелерінің қауымына бірдей түсінікті тілдік фактілер мен құбылыстарды құрал етіп алуды ойлап отырады. Онсыз ақпараттың көпшілікке түсінікті болуын қамтамасыз ету мүмкін емес.

Көруге, сезінуге тағы да басқа сезім мүшелерін тітіркендіру арқылы ақпарат беруге негізделген құралдар мүлде жоқ немесе қызметі көмескі болғанда, ауызша сөз сол құралдардың барлық қызметін өзіне жүктейді. Сол себепті белгілі бір әлеуметтік жүк арқалаған түрлі мақсаттағы радио, теледидар және тағы да басқа ақпарат жеткізуші көздерден естілетін ауызша сөзге құбылғыштық, әсерлілік, сан алуан сарынға түрленгіштік қасиеттер тән болу керек. Сонда ғана радио, теледидар шешенінің сөзі айшықты, нақышына салынған, жұртшылыққа түсінікті бола алады. Бұл үшін осы саладағы кез келген маман ең алдымен сөйлеу техникасын меңгереді. Сөйлеу техникасы дыбысталған сөздің сапалы шығуына, яғни қағаз бетіне түсірілген, ойда жинақталып түйілген мәтіннің сыртқа дыбысталып шыққанда құлаққа жағымды әрі түсінуге жеңіл болуына үйретеді.

Сөз ағымы дұрыс дыбысталып қана қоймай бөліктерге дұрыс бөлініп, олар өзара дұрыс ұйымдасу керек. Онсыз сөз ағымындағы мағыналық қатынаста тұрған сөз топтарын ажырату, олардың қатынасы арқылы берілетін ой желісін түсіну мүмкін емес. Мұны сөз ағымын мүшелеудің тілдік заңдылықтарын жете меңгерген, болмаса тілдік сезімі жоғары тіл иесі автоматты дағдыға айналдырып, сауатты пайдаланады.

«Диктор – тындарман» үлгісіндегі бір жақты тілдік қарым-қатынастағы коммуникативтік қызметтің барлығын интонация атқарады деуге болады. Себібі мұндай қатынаста әсіресе радио саласындағы диктор тындарманның көңіл-күйіне, ерік-жігеріне, түйсік-санасына тек қана сөз арқылы әсер етеді. Осындағы сөз арқылы берілген интеллектуалдық, эмоциялық, волюнтативтік және тағы да басқа барлық ақпараттың нәзік қалтарыстарын білдіретін тілдік құрал – интонация.

Жоғарыда көрсетілген сөйлеу техникасы, сөз ағымын мүшелеу мен интонацияға қатысты білім, біліктілік, дағдыны қалыптастыру үшін тілтанымдық сауаттылық, тілдік мәдениет жоғары болу керек. Сондықтан сауатты, әрі шебер сөйлеу үшін ауызша сөздің тілтанымдық негіздерін жан-жақты меңгерген жөн.

СӨЙЛЕУ ТЕХНИКАСЫ

Ауызша сөздің шебері үнемі өзінің сөйлеу аппаратын жаттықтырып, оның қызметінің мүмкіндіктерін, икемделгіштік қабілетін дамытып отыру керек. Сөйлеу аппараты екі бөлімнен тұрады: орталық және шеткері (периферический). Орталық бөлімге ми мен жұлын жатады. Сөйлеуді басқарып реттеуші қызметті бастың сол жақ жарты шарындағы ми бөлігі атқарады. Сөйлеу аппаратының шеткері бөлімінің үш бөлігі бар: 1) дыбыс жасаушы немесе артикуляциялық жүйе – ауыз, көмей, мұрын қуысы, тіл, тілшік, таңдай, тіс, жақ; 2) тыныстау жүйесі – өкпе,

кеңірдек және т.б.; 3) дауыс жасаушы аппарат – көмей мен дауыс шымылдығы. Осы үш бөліктің қызметіне қарай сөйлеу техникасы үш компоненттен құралады: 1) дыбыстау (дикция); 2) тыныстау; 3) дауыстау.

Дыбыстау (дикция). Дұрыс дыбыстау дегеніміз әр бір дауысты және дауыссыз дыбыстарды таза әрі анық естілетіндей нық айту. Дыбыстау мынадай жағдайларда бұзылады: 1) дауысты не дауыссыз дыбыстарды анық айтпағанда; 2) тілде қандай да ақаулар болғанда (сақаулық және т.б.); 3) тым бос, баяу сөйлегенде; 4) немесе керісінше тым жылдам, асығыс сөйлегенде; 5) сөздердің басын не соңын жұтып қайғанда және т.б.

Дұрыс дыбыстауды қалыптастыру үшін сөйлеу аппаратын үнемі жаттықтырып, кез келген дыбысты айта алатындай сөйлеу мүшелерінің икемдігін арттырып отыру керек. Мұндай жаттықтырудың нәтижесінде ауыз қуысының бұлшық еттерінің қозғалғыштық қасиеті артып, сөйлеушінің ырқына бейім тұрып, кез келген дыбысты еш бір қиындықсыз, артық күшсіз айтуға икемделеді. Бұлай жаттыққан адамның сөзінде тек қана дауыстылар мен дауыссыздардың айтылуы анық, таза болып қоймайды, сонымен бірге тұтас фразалары да құлаққа табиғи түрде айқын естілетін болады. Жаттығуларды орындау барысында әр бір буынды, сөздерді айқаймен айтып немесе «декламациялаудың» қажеті жоқ, сөздер еркін табиғи түрде өздері көрсетіп тұрған мағынада бейтарап күйде, бірақ анық әрі нық айтылуы керек. Сонымен бірге сөзді «әндетіп» буындардың барлығын бір сарынды созып айтудың да басы артық.

1-тапсырма. Қазақ тіліндегі 9 дауысты дыбысты 19 дауыссыздың барлығымен мына үлгі бойынша тіркестіріп дауыстыны созбай, санамалау интонациясымен айтып шығыңыз.

А, Ә, О, Ө, Ы, І, Ұ, Ү, Е;

Б, Г, Ғ, Д, Ж, З, Й, К, Қ, Л, М, Н, Ң, П, Р, С, Т, У, Ш

үлгі: БА, БӘ, БО, БӨ, БЫ, БІ, БҰ, БҮ, БЕ

2-тапсырма. Төменде берілген жаңылтпаштарды тез, әрі анық айтуға жаттығыңыз. Ол үшін алдымен жаңылтпашты баяу қарқынмен, әр бір сөзіндегі дыбыстарын анық айтып шығуға дағдылану керек. Дағдыланып алғаннан кейін жылдамдықты үдетсеңіз де жаңылыспайтын боласыз.

Жаңылтпаштар:

- 1) Асат атам ас асатар,
Ас асатса, аз асатар.
- 2) Лайдың лайына ластанба.
- 3) Ор, Ораз!
Ораз, ор!
Оз, Ораз!
Ораз, оз!
Ора, Ораз!

Ораз, ора!
Ораз озар.
Ораз ораp
Аз озар.
Аз ораp.

- 4) Тары – азық, қазы – азық,
Нан азыққа қазық.
- 5) Қарт, асқа қараңыз!
Қарақас, қонаққа қазан ас!
Қазан қара қоста,
Қарақас қонаққа қазан асқан.
Қонақта қосар ат.
Аттар отта.
Қонақ қоста тоқ,
Аттар отта тоқ.

Тыныстау. Тыныстау әдетте автоматты, бейсана түрде жүзеге асады. Ал қандайда бір дыбыстау (сөйлеу, өн айту) кезінде ол саналы түрде орындалады. Осындай саналы түрде жүзеге асатын тыныстау адам баласының сөйлеуі үшін аса маңызды фактор, себебі мұндай тыныстау дыбыстардың жасалуының негізгі энергия көзі болып табылады. Адамның үнсіз тұрған кезіндегі тыныстау ырғағы мен сөйлеп тұрған кезіндегі тыныстау ырғағы арасында біршама айырмашылық бар. Алғашқы жағдайда адам бірден демін ішке тартып, оны шығарады, сонан кейін пауза жасалады. Ал сөйлеу кезінде демді ішке тарту жылдам, сыртқа шығару баяу өтеді. Осы ерекшелігіне байланысты сөйлеу кезіндегі тыныстауды фонациялық тыныстау деп атайды. **Фонациялық тыныстау** кезінде өкпеден келген ауаның кинетикалық энергиясы артикуляциялық энергияға айналып сөз күйінде сыртқа шығады.

Ғалымдардың көбі сөз неғұрлым анық айтылуы үшін диафрагманың жиырылуы мен астыңғы қабырғалардың кеңуі арқылы жүзеге асатын қабырға-диафрагмалық (көкет) тыныстау дұрыс деп санайды. Дегенмен мұндай тыныстау кезінде ауаны өкпеге артық алып қоюдың қаупі бар, бұл, біріншіден, сөздің айтылу әуенін, екіншіден, тыныстау ырғағын бұзады. Сондықтан сөйлеу мен тыныстау операцияларын үйлестіре білу керек, яғни сөйлеу процесінде жеке дыбыс та, тыныс та болмай, олар үйлесіп, **дыбысталған тыныс** болатынын есте сақтаған жөн.

Сонымен, дұрыс фонациялық тыныстауда денені тік қалыпта ұстап, иықты сәл артқа керіп, ішті тартыпқырап, мойын бүлшық еттерін бос ұстауды, сондай-ақ ауаны өкпеге мұрын арқылы алып, сыртқа ауызбен шығаруды есте сақтау керек.

Дауыстау (голосоведение). Әдетте шет тілін үйренушілерге сөйлеу техникасын меңгертуде дыбыстау мен тыныстауға

қатысты жаттығулардан кейін дауыстауды үйретеді. Себебі тіл дыбыстарының жасалым (артикуляция) базасы мен тыныстау процесін үйлестіре алғанда ғана дауысты басқара білудің дағдысын қалыптастыруға болады. Дұрыс дауыстау дегеніміз сөйлеу барысындағы дауыс ағымын мейлінше табиғи естілетіндей етіп, оның физикалық сипатын (дауыс көлемі, күші, қаттылығын) әр түрлі сөйлеу мақсатына қарай түрлендіре алу.

Ауызша сөйлеудің кәсіби шеберлігінің бірінші талабы дауысқа қатысты болып табылады. Журналист немесе диктор даусының диапазоны кең, әуенді, әуезі қою, қаттылығы жоғары, құбылуға икемді болып, әрі қанша салмақ түссе де, үзілмей жеңіл күйін сақтау керек. Бұл үшін дауыстау дағдысын қалыптастырып, дамыту жаттығуларын жасап отыру керек. Дауыстаудың құлаққа жағымды әрі әсерлі болуы оның диапазоны, регистрі мен икемдігіне (гибкость) байланысты.

Дауыс диапазоны қарапайым түсінік бойынша әуеннің кендігін білдіреді. Диапазон неғұрлым кең болса, және бұл қасиет сөйлеу барысында толық сақталып тұрса, соғұрлым ауызша сөздің құлаққа естілуі әуенді, жағымды болады. Әдетте қарапайым сөз бен әндетіп айтылған сөздің диапазондары әр түрлі, әндетіп айтылған сөздің диапазоны кеңірек болады. Дауыс диапазоны дұрыс жолға қойылған диктордың сөзі ән сияқты естіліп, тыңдарманды жалықтырмайды.

Дауыс диапазонын дамытудың түрлі жаттығулары бар. Олардың ішіндегі қарапайым түрі алдымен бір октаваға көтеріліп, сонан соң бір октаваға төмендеп айтылатын әр түрлі буындарды әндетіп айту.

1-тапсырма. *Ауаны ішке алып, берілген буындарды бір сарыппен әндетіп, екінші рет қайталағанда, дауысты сөл (жарты тонга) жоғарылатып айтып шыққан дұрыс. Осылай әр бір қайталағанда жарты тонга дауысты жоғарылата отырып, 6 рет жаттығыңыз.*

МІМ, МӘМ, МҮМ, МӨМ

МІМ, МЕМ, МӘМ, МҮМ, МӨМ,

МІМ, МЕМ, МӘМ, МҮМ, МӨМ, МЫМ, МҮМ, МОМ, МАМ

2-тапсырма. *Өзіңізге ұнаған 2 шумақ өлең жолдарының әр бір тармағында дауыс диапазонын жарты тонга жоғарылатып, сонан соң жарты тонга бәсеңдетіп айтып шығыңыз.*

Жоғарыдағы диапазонға қатысты тапсырмаларды әннің интонациясымен де, сөйлеудің интонациясымен де орындаған дұрыс. Орындау барысында дауыс қаттылығы мен әуезді (тембр) барлық буындарда біркелкі сақтап, сөйлеу кезіндегі дауыстың үш регистрін анықтай білу керек.

Дауыс регистрі – бір дыбыстау механизмінде жасалған бір диапазондағы біртекті дыбыстар қатары. Регистрдің белгілі үш түрі бар: жоғары, төмен, аралас.

Жоғары регистрде дауыс толқындары бастың қуыстарында (резонаторда) тербеледі де дауыс диапазонының жоғарғы бөліктерін құрайды.

Төмен регистрде дауыс толқындары кеуде қуыстарында (резонаторда) тербеледі де дауыс диапазонының төменгі бөліктерін құрайды.

Аралас регистр орта диапазондағы дыбыстардан құралып, аралас резонаторлы болып келеді.

Сөздің әуенділігін дауысты дыбыстар жасайды, оларды айтқанда дауыс бірде көтеріліп, бірде бәсеңдеп, дауыссыздармен тіркескендегі айтылымында дауыс бірде қоюланып, бірде көмескіленіп, «кілемге түскен түрдей» жалпы сөз ағымы әуенінің суреті сызылады. Сондықтан да сөз ағымындағы дауыссыз дыбыстарды еркін, ашық айтуға тырысу керек. Бұндайда жоғары және төмен регистрдегі дыбыстаудан біртіндеп ауысып, дауыс ағымын үзіп алмау құлаққа жағымды естіледі. Бұған жаттығудың қарапайым тәсілдері төмендегі тапсырмаларда берілді.

1-тапсырма. *Мына буындардың бастапқыларындағы дауыстыны бәсең дауыспен айтып бастап, соңғыларында дауысты бірте-бірте қатты шығарып айтып үйреніңіз. Екінші рет айтқанда керісінше бастапқы буындардағы дауыстыларды қатты айтып, бірте-бірте, бірқалыпты қарқынмен дауысты бәсеңдетіп айтып үйреніңіз.*

а) НҮ, НЫ, НА, НО, НЕ,

НҮ, НИ, НӘ, НӨ, НЕ

ә) ЛҮ, ЛЫ, ЛА, ЛО, ЛЕ

ЛҮ, ЛИ, ЛӨ, ЛӨ, ЛЕ

2-тапсырма. *Мына буындардағы дауысты дыбыстарды төмен регистрден бастап, күрт өзгертпей баяулап бірте-бірте жоғарылата отырып, жоғары регистрде айтып аяқтау керек.*

АУ, ҮУ, ӘУ, ҮҮ, ОУ, ЫУ, ӨУ, ІУ, ЕУ

АЙ, ҮЙ, ӘЙ, ҮЙ, ОЙ, БЙ, ӨЙ, ІЙ, ЕЙ

АЛ, ҰЛ, ӘЛ, ҮЛ, ОЛ, ЫЛ, ӨЛ, ІЛ, ЕЛ

3-тапсырма. *Дауысты дыбыстарды алдымен жоғары регистрде солғын, орташа, қатты дауыспен, сонан соң төменгі регистрде солғын, орташа, қатты дауыспен араларын үзбей, созып айтып шығыңыз.*

А, Ә, О, Ө, Е, Ы, І, Ү, Ү

СӨЗ АҒЫМЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ БІРЛІКТЕРІ

Сөз ағымы және оның мүшеленуі. Адамның сөзі дыбыстардан құралады, ал дыбыстың физикалық табиғаты – толқын. Ауыздан шыққан сөз (речь) белгілі бір заңдылықтар бойынша ұйымдасқан, қандай да бір жиіліктегі толқыннан тұрады. Сондықтан да бейтаныс тілді естігенде ондағы жеке-жеке сөздерді бөліп алып ажырату мүмкін емес, себебі олар бір бірімен байланысып, бірге өрнектеліп тұтасып жатады. Тыңдаушы үшін сөз ағымындағы сөздердің, сөз тіркестері мен сөйлемдердің жігін ажырату, олардың мағыналарын түсінбесе, қиынға түседі.

Ал сөйлем ішіндегі жеке сөздердің, жалпы сөйлемнің мағынасын түсіну үшін ең алдымен сөйлеуші мен тыңдаушы тілді

дұрыс меңгерген болу керек. Бұның дәлелі ретінде бейтаныс тілдегі сөзді тыңдағандағы әсерді келтіруге болады. Сөздердің мағынасын білмеген соң, ондағы сөйлемдер мен сөздердің жігі айқын байқалмайды. Ал қандай да бір жіктің бар екенін байқағанның өзінде де, ол жеке сөз бе, жоқ әлде ұйымдасқан бірнеше сөздің тіркесі ме – аңғару мүмкін емес. Мысалы, *[іендіжаңабір/ апталықнаслымды/ шығаруүісімен/ айналыса- бастадым]* сөйлеміндегі сөз тіркестерінің ара жігі көрсетілген. Егер тыңдаушы қазақ тілінен бейхабар болса, бұл сөйлемдегі жіктелген сөз тіркестерінің бірнеше сөзден тұратынын аңғармайды. Ал тілді жетік білетін болса, олардың ара жігін, әр бір сөзді айырып, басқа сөздермен байланыстыра сөйлем мағынасын дұрыс түсінеді.

Сонымен, сөздердің ағымдағы топтарын, олардың қалай құралғанын айырудың ең басты шарты – тілді білу. Екінші шарт – сөз ағымын дұрыс мүшелеудің заңдылықтарын білу. Егер олай болмаса, сөздердің топтасуы, соған қарай сөйлемнің мағынасы да өзгеріп кетуі мүмкін. Мысалы, *Ол бала мектеп оқушысы емес* сөйлемі құрамындағы сөздерді әр түрлі топтарға бөліп айтуға болады. 1) *Ол // бала /// мектеп оқушысы емес.* 2) *Ол бала // мектеп оқушысы емес.* Бірінші жағдайда *Ол* есімдігі бастауыш қызметін, екінші жағдайда анықтауыш қызметін атқарады. Есімдік қызметінің өзгеруі сөз ағымын екі түрлі мүшелеумен байланысты. Демек тілде бастауыш міндетті түрде жеке топ болып, ал анықтауыш өзі анықтап тұрған сөзбен бірігіп бір топ құрап тұрады екен.

Сөз ағымын мүшелеудің заңдылықтары қандай деген сұраққа жауап іздеген ғалымдардың көбі оның тілдегі бірліктерге (сөзге, сөз тіркесіне) сүйене бермейтінін, мұндайда тыныстау заңдылықтарының да қосылатынын аңғарған. Сөздердің сөз ағымында белгілі бір топтарға бірігуі ырғаққа байланысты болады. Бұл әсіресе өлең жолдарында қатаң сақталады. Прозалық сөзде де ырғақ болады. Ырғақ дегеніміз белгілі бір буын санының бірдей уақыт аралығында қайталанып отыруы. Бірақ кез келген сөздер бірігіп, бір ырғақты топ құрай бермейді, екі сөздің басы бірігіп, бір ырғақпен айтылу үшін олардың арасында мағыналық та байланыс болу керек. Мысалы, *Соңғы кездері / тың серпіліспен / жұмыс істей бастаған / «Қазақстан» / ұлттық телеарнасының ұжымына / көрермен қауымның / дән риза екені / белгілі сөйлемінде 8 ырғақты топ бар:*

- 1) *соңғы кездері*
- 2) *тың серпіліспен*
- 3) *жұмыс істей бастаған*
- 4) *«Қазақстан»*
- 5) *ұлттық телеарнасының ұжымына*
- 6) *көрермен қауымның*
- 7) *дән риза екені*
- 8) *белгілі.* Егер олардың ара жігін бұзсақ, сөйлем түсіну үшін қиындап кетеді: *Соңғы / кездері тың / серпіліспен жұмыс / істей*

бастаған / «Қазақстан» ұлттық / телеарнасының / ұжымына көрермен / қауымның дәп / риза екені белгілі. Сонымен, сөз ағымындағы ырғақты топтардың айтылуға икемді болуы үшін буын саны шектеулі болады, әрі олардың құрамындағы сөздер бір-бірімен қандай да бір (анықтағыштық, толықтауыштық, пысықтауыштық және т.б.) қатынаста тұрып бір әуен өрнегімен үздіксіз айтылады.

Сөз ағымы бірліктері және екпін. Сөз ағымының мүшеленуі мағынаға да, тыныстаудың заңдылықтарына да бағынышты болатыны белгілі, келесі кезекте «оның қандай бірліктері болады?» деген сұрақ туындайды. Сөз ағымындағы бірліктері тілдің бірліктерімен (жеке дыбыс, жеке сөз, сөз тіркесі, сөйлем) үнемі сәйкес келе бермейді екен. Демек, жеке-жеке дыбыстарды айтпаймыз олардың басқа дыбыстармен тұтастығын айтамыз, жеке-жеке сөздерді айту шарт емес, кейде оларды басқа сөздермен біріктіріп, бір деммен айтады екенбіз, жеке-жеке сөз тіркестерінің барлығын айырып жату да сөйлеуде міндетті емес екен, кейде оларды да біріктіріп араларына кідіріс салмай айта алады екенбіз. Ал сөйлемге келетін болсақ, сөйлемді міндетті түрде бірнеше сөздердің жиынтығы деп түсіну үнемі орындалатын заңдылық емес екен. Кейде ауызша сөзде бір ғана сөз немесе бір ғана дыбыс сөйлемнің айтылу заңдылығымен аяқталған ойды білдіретін дауыс сарынымен беріледі екен. Мысалы, «– *Естимісің?*

– *А?*

– *Естимісің, деймін»* деген ауызша сөздегі диалогте екінші сұраулы сөйлем бір ғана дыбыспен, *А* одағайымен берілген. Бірақ ол жеке дыбыс сияқты емес, тұтас сұраулы сөйлем интонациясымен айтылады, *Сен маған не дедің?* деген толық сөйлем сияқты дауыс сарынымен беріледі. Жоғарыда айтылғандардың негізінде ауызша сөз ағымының өз бірліктері, тілдің өз бірліктері болатыны байқалады. Дегенмен олардың арасында ешқандай байланыс жоқ деуге болмайды. Сөз ағымының бірліктері тілдік бірліктердің материалынан жасалып құрылады. Сонымен айтылған сөз ішінде белгілі бір заңдылықтар бойынша ерекшеленіп, өздерінен жоғары деңгейдегі топтардың құрамына еніп, өздерінен төменгі деңгейдегі бірліктерден топталып құралып, ауызша сөздің заңдылықтары бойынша ұйымдасып тұратын сөз ағымы бірліктері мынадай екен:

- 1) *бунақты топ немесе фонетикалық сөз*
- 2) *ырғақты топ*
- 3) *синтагма*
- 4) *сөйлем*

Бұларды осылай ажыратуға негіз болатын сөйлеу құбылысы – екпін және ішінара пауза. Басқаша айтсақ, сөз ағымында *бунақты топ*, *ырғақты топ пен синтагманы*, *сөйлемді* ажыратып, олардың құрамындағы сөз бөліктерін ұйымдастырып тұратын белгі – екпін. Ал сөз ағымында осы топтарды бір бірімен

байланыстырып, олардың арасындағы қатынасты көрсететін сөйлеу құралдары әуен, қарқын, кідіріс, дауыс қаттылығы (интенсивтілік).

Екпін дегеніміз не? **Е к п і н** дегеніміз қарапайым тілмен айтқанда, сөз бөлігіндегі бір буынның дауыс құралдары арқылы ерекшеленуі. Мысалы, *Кеш жарық, құрметті әнсіуер тыңдарман!* деген сөйлемдегі *кеш жарық*, және *құрметті әнсіуер тыңдарман* бөліктері кідіріс арқылы жіктеліп, жеке-жеке топ болып айтылады да, олардың ішіндегі соңғы буындары басқаларына қарағанда **қаттырақ, ұзағырақ** естіледі, екпін түскен буынның әуені де **жоғары** болады. Қазақ тіліндегі екпін тұрақты түрде сөздің, сөз бөлігінің соңғы немесе соңғының алдыңғы буындарына түседі. Дегенмен екпіннің алғашқы буынға түсетін тұстары да болады. Бұл мағына ажырату мақсатымен байланысты. Мысалы, *[a]лма* (тыйым), *алм[a]* (жеміс), *б[а]сна* (тыйым), *басп[а]* (мекеме), *к[ө]рме* (тыйым), *көрм[е]* (орын). Екпін түскен буын өзінің айналасына басқа буындарды ұйытып, бастарын біріктіріп тұрады. Осылай айтылғанда бұл буындар сөз ағымының бір тобын құрайтынынан ақпарат беріліп, тыңдаушыға сөйлемнің мағынасын түсіну үшін қолдайлы жағдай жасалады. Бұлай болмаса, яғни сөз ағымы бірліктерге дұрыс мүшеленбесе, ешбір буын екпінсіз берілсе, сөйлемнің мазмұны, мақсаты көмескіленеді. Мысалы, осы сөйлемді ешқандай топтарға жіктемей, яғни әр бір топты жеке-жеке екпінсіз, тек сөйлем соңына ғана екпін түсіріп бір деммен *кешшарық-құрметтәнсіуертыңдарман* деп, болмаса әр бір сөзін жеке-жеке бөліп, яғни әр қайсысын жеке екпінмен айтсақ: *кеш//жарық//құрметті//әнсіуер//тыңдарман*, сәлемдесудің әсері төмендейді, себебі бұлай болғанда осы сөйлемдегі сәлемдесу (*кеш жарық*) мен қаратпаның (*құрметті әнсіуер тыңдарман*) ара жігі байқалмай қалады.

Әр сөз ағымы бірлігінің ерекшелеуші белгісі екпін болатынын білдік. Ал осы бірліктерді бір-бірінен қалай ажыратамыз олардың бір-біріне қатысы қандай деген сұраққа жауап берейік. Сөз ағымының синтагма және сөйлем сияқты бірліктері бір-бірінен дауыс кідірісі (пауза) арқылы бөлініп тұрады, сонымен бірге олардың әр қайсысы өзінше (бірі сұрау, екіншісі хабарлау, бірі – тиянақсыз, екіншісі тиянақты және т.б.) интонациямен айтылады. Ал сөз ағамының бунақты топ, ырғақты топ сияқты бірліктері осы жоғары деңгейдегі бірліктерді құраушы элементтер болып табылады. Оларсыз синтагма мен сөйлем құралмайды. Сондықтан да бунақты топтар мен ырғақты топтарда мағыналық әуен, яғни интонация байқалмайды, олар сөз ағымында екпіннің ұйымдастыруымен құрылады. Яғни бунақты топтар мен ырғақты топтардың құрамындағы бір буын ерекше дауыс сазымен айтылып, басқа буындарды өзінің айналасына ұйытып тұрады. Мысалы, *Қырғызстан Президенті Асқар Ақаев – алпыста. Мамандығы*

физик Асқар Ақаев Ленинградтың нақты механика және оптика институтын тәмәмдап кейін осы жерде ғылым кандидаты болды деген жаңалықтар мәтінінің үзіндісін диктордың айтылуы бойынша белгілесек былай болады (мәтіндегі шет тілінен енген сөздер жазылуы бойынша берілді).

¹Қырғысста:н²президенті:: / ³Асқа:р⁴Ақа::ев//
⁵алтыста::://

¹Мамандығы:~²фи::зик / ³Асқа:р⁴Ақа::ев //
⁵Ленинградты::н / ⁶на:қты⁷меха::ника /
⁸жә:не⁹о::птика¹⁰институты:н¹¹тәмамда::н // ¹²кейі::н /
¹³осу:~¹⁴жерде:: / ¹⁵ғылым¹⁶кандидаты:~¹⁷болдұ::://

Мұнда [:] (созылыңқылық) таңбасымен **бунақты топтардың**, екпін түскен буыны таңбаланды. Әдетте бунақты топтар лексикалық бір сөзден немесе барлық буын саны үшеу болатын сөз тіркесінен, біріккен сөзден тұрады (мысалы *боз жорға* – [бозжорға:], *қан қызыл* – [қаңғызыл:], *бойтұмар* – [бойтұма:р] және т.б.). Сондықтан осы ұғымды фонетикалық сөз деп атамай, бунақты, яғни екпінді топ түрінде көрсетуді жөн санадық. Мысалға алынған мәтін үзіндісінің бірінші сөйлемінде 5 бунақты топ, екінші сөйлемде – 17 бунақты топ бар.

Ал сөз ағымының **ырғақты топтарын** құрайтын сөз бөліктерінің басы ~«доға» таңбасымен біріктірілді де, олар өзара / «таяқша» таңбасымен ажыратылды. Ырғақты топтың екпіні бунақты топ екпініне қарағанда сәл де болса жоғары шамалармен ерекшеленеді. Сондықтан біз ырғақты екпінді [::] таңбасымен көрсеттік, сонымен бірге ырғақты топтар кейде бір, кейде бірнеше бунақты топтардан құралуы мүмкін, демек олардағы буын саны үштен артық болады. Мәтіндегі бірінші сөйлемде – 3, екінші сөйлемде – 8 ырғақты топ бар.

Бунақты топтар мен ырғақты топтардың ара жігі бір-бірінен екпін түскен буын арқылы немесе әуеннің сынуы, яғни көтеріліп, күрт төменнен басталуы, сондай-ақ төмендеп күрт көтерілуі арқылы ажыратылады, бірақ олардың ара жігінде дауыс үзілмейді, яғни кідіріс болмайды.

Ал сөз ағымының синтагма, сөйлем сияқты бөліктерінің ара жігі бір-бірінен дауыстың үзілуі – кідіріс арқылы айқындалады. Мысалда синтагмалар ара жігі // «қос таяқша» таңбасымен көрсетілді. Демек **синтагма** дегеніміз кідіріс арқылы бөлінген, синтагмалық екпін арқылы (таңбасы – [::]) ұйымдасқан сөз ағымының бөлігі. Бұл жерде айта кететін жайт кідіріспен бөлінген сөз бөлігінің барлығын синтагма деуге болмайды. Себебі сөйлеуші кейде ұмытып қалған сөзін еске түсіру үшін де, кейде толғанысын білдіру үшін де кідіріс жасауы мүмкін. Сондықтан да синтагманы ажыратудың мағыналық жағы бар екенін еске саламыз. Мәселен, синтагма болу үшін сөз ағымы бөлігінде қандай да бір мағыналық көрініс болу керек. Синтагмаға біріккен сөздер сөйлемде бейнеленген тиянақты

ойдың ақиқат өмірдегі көрінісінің бір қырын, бейнесін таңбалау керек. Мысалы, бірінші сөйлемдегі екі ырғақты топтан тұратын *Қырғызстан президенті Асқар Ақаев* және бір бунақты топтан тұратын *алтыста* синтагмалары тиянақты ойдың – объективті өмірдегі қандай да бір оқиғаның ақиқаттағы бір-бір көріністерін бейнелеп тұр. Бұлардың мазмұнында аяқталған ой болмағанымен, құбылыстың, тұлғаның, заттың бейнесі, сипаты, әрекеті көрініс табады.

Сонымен синтагма сөз ағымының мағыналық сипаты бар, сапалық жағынан жаңа деңгейдегі бірлігі екен. Синтагмалар бунақты топтар мен ырғақты топтардан құралып, құрамындағы буындары синтагмалық екпін түскен буын айналасында ұйымдасады екен. Сондай-ақ синтагмада қандайда бір интонация көрініс табады. Егер бунақты топтар мен ырғақты топтарда интонация бірлігі айқын байқалмайтын болса, сөз ағымындағы синтагмалар белгілі бір интонациямен айтылады, яғни олар не тиянақты, не тиянақсыз, оның ішінде, сұраулы, хабарлы, санамалау, лепті, қыстырма сөз, қаратпа сөз интонацияларының бірімен айтылады. Мысалдағы мәтіннің бірінші сөйлемі – 2, екінші сөйлемі – 3 синтигмадан құралған.

Енді сөз ағымының үлкен бөлігі **сөйлемге** көшейік. Сөйлем жоғарыда айтылған барлық сөз бөліктерінен құрала алады. Сөйлемнің басты белгісі сөйлем екпіні (таңбасы – [:::]). Ғылыми әдебиеттерде оны фразалық екпін деп те атайды. Қазақ тілінде сөйлемнің соңғы буынына түскен фразалық екпін мен сөйлем соңындағы дауыстың тынуы – кідіріс бір сөйлемнің ара жігін екіншісінен айырып тұрады. Фразалық екпін сөйлемнің соңғы буындарына түседі. Бірақ оның сандық көрсеткіштері басқа екпіндерден күштірек болады. Осылай ерекшелену арқылы фразалық екпін түскен буын тындаушыға қандай да бір тиянақты ойдың аяқталғанынан белгі беріп тұрады. Сөйлемдердің ара жігін /// – «үш таяқша» таңбасымен көрсетуіміздің себебі, олардың арасындағы кідірістің синтагмааралық паузадан күштірек болатынымен байланысты. Сөйлем тұтас ойды білдіргендіктен, оның өзіндік интонациясы болады. Ол қарым-қатынастың мақсатын білдіреді, яғни сөйлемнің хабарлы, сұраулы, бұйрықты әлде лепті мәнмен айтылғандығы сөйлем бойынан тұтастай көрінетін интонациядан байқалады. Сондай-ақ сөйлемнің өн бойынан ғана көрінетін мұндай интонацияда сөйлеушінің көңіл-күйі, айтылған ойы және сыйластық, салқын сыйпайылық, енжарлық, мысқыл, ризашылық, құрмет, күдік, күмән, сенімсіздік, үгіт т.б. сияқты тындаушыға қатысы байқала алады.

Сөз ағымын мүшелеудегі ауытқулар. Жоғарыда айтылғандардың барлығы сөз ағымын мүшелеудің тілдік заңдылықтары. Осы заңдылықтар қолданыстағы сөзде кейде тілдегі көріністеріне сәйкес келсе, кейде одан ауытқып жатады.

Басқаша айтсақ, сөйлеу барысында сөйлеуші сөйлемдерді үлкен кідіріс арқылы бөліп, күшті екпінмен мүшелейді де, оларды синтагмалар мен ырғақты топ, бунақты топтардан құрайды, ал синтагмаларды үлкендеу кідіріспен бөліп, күштірек екпінмен ерекшелеп, ырғақты топтар мен бунақты топтардан құрайды, ырғақты топтарды өз кезегінде орташа екпінмен ерекшелеп, бунақты топтардан құрайды деуге болады. Бірақ күнделікті сөйлеу барысында, (ресми, бейресми) қандай жағдайда болмасын, сөз иесі осы қалыпты өзгертпей қолданбайды, сөздің мақсатына, көңіл-күйіне, тыңдаушымен қарым-қатынасының, жеке басының ерекшеліктеріне, сөйлеу жағдаятына қарай аталған нұсқа өзгеріп отырады, яғни сөйлем кейде бір сөзден жасалады, тіпті ол сөз бір буынды болуы да мүмкін, сонда оның айтылуы тиянақты сөйлем интонациясымен, фразалық екпінмен ерекшеленетін болады. Ал кейде тілдегі тиянақсыз тұлға (аяқталмаған сөйлем, сөз тіркесі, жеке сөз), бунақты топ немесе ырғақты топ түрінде емес, аяқталған ойды білдіретін сөйлем түрінде өрнектеліп, белгілі бір коммуникативтік мақсатта жұмсалуды мүмкін. Мысалы, эфирдегі диалогтен үзінді: *Студенттік кезіңіз туралы айттыңыз. Ия.* Мұнда жүргізушінің екінші сөйлемі бір ғана *ия* сөзінен тұрады да, ол тек мақұлдауды емес, әңгіменің жалғасын сұрауды да білдіретін тиянақсыз интонациямен өрнектелген. Бұл жерде тілдегі сөйлемнің қалпынан **у ә ж ді а у ы т қ у** жасалған, яғни тыңдарман үшін де, сұхбат иелері үшін де мағынаның көмескіленген, түсініксіз болған жайы жоқ.

Ал қалыптан **у ә ж сі з а у ы т қ у** болады. Бұл сөз иесінің сөзді дұрыс мүшелей алмауынан, не болмаса сөйлеу физиологиясындағы жүре пайда болған, сондай-ақ туа біткен кемшіліктермен байланысты болады. Бұлардың алғашқысы ауызша сөздің мамандары үшін кәсіби қате болып саналады. Мәселен, кейде сөйлем аяқталмаған жерде оны тиянақты интонациямен айтып, ойды үзіп тастайтын мысалдар кездесіп қалады. Бұл қабылдауды қиындатады, әрі коммуникацияның мақсатына жетуде кедергі тудырады. Мысалы, *Қазан айының бірінен бастап «Менің қарттарым» атты республикалық жастар әлеуметтік акциясы өтіп жатыр. Аталмыш акция бірнеше кезеңдерден тұрады. Атап айтқанда, зейнеткерлердің тұрғын үйлерін жөндеу, отынын жару, бау-бақша жұмыстарына жәрдемдесу, медициналық көмек көрсету сияқты нақты іс-шараларды жүзеге асыру.* Осындағы соңғы сөйлемді аяқталмай жатып *сияқты* сөзінің алдында дауысты бәсендетіп тиянақты әуенмен жеке сөйленім екпінін түсіріп айтса, одан кейінгі бөлігінің мазмұны көмескіленіп қалады: *Атап айтқанда, зейнеткерлердің тұрғын үйлерін жөндеу, отынын жару, бау-бақша жұмыстарына жәрдемдесу, медициналық көмек көрсету::: /// сияқты нақты іс-*

шараларды жүзеге асыру. Себебі сойлем аяқталмай жатып оның бір бөлігін кесіп тасталынады да, мағынаға пұқсан келеді. Бұған керісінше құбылыс та байқалады. Сөйлем аяқталып, ой тиянақталған тұста, оны тиянақсыз әуенмен айтып тыңдарманды ойдың жалғасы бар екеніне алаңдату да кездеседі. Мұндай сияқты дикторлар тарапынан жіберілген сөз ағымын дұрыс мүшелемеуге байланысты уәжсіз ауытқулар олардың кәсіби біліктілігінің, дайындығының төмендігін көрсетеді.

Қорыта келгенде, сөз ағымын дұрыс мүшеленуі ауызша сөзде жалпы ойды жеткізудің басты құралы екенін, сондай-ақ оның тілдік заңдылықтармен қатар сөйлеу заңдылықтарына да бағынышты екенін есте ұстаған жөн.

1-тапсырма. *Берілген мәтін үзіндісін бунақты топтар мен ырғақты топтарға жіктеп, олардың санын анықтаңыздар.*

Тұрғынның дүниетанымы, талғамы мен таңдауы алдымен қаласының көшесінен, үйлері мен ғимараттарының бет-әлпетінен көрініс таппақ. Бұл өзі бір өзара сымсыз байланып жатқан тылсым дүние (Қаз. әдеб. № 42, 2004).

2-тапсырма. *Жоғарыда (49-бетте) көрсетілген таңбаларды пайдалана отырып, берілген мәтіннің айтылу үлгісін қағазға түсіріңіз: сөз ағымы бірліктеріне бөліп, екпін түскен буындарды, паузаларды таңбалап көрсетіңіз.*

Таяуда Президенттік мәдениет орталығында белгілі мүсінші Шоқан Төлештің «Самғау» атты жеке көрмесі ашылды. Ердің жасы елуге толып отырған өнер өкілінің көрермен назарына ұсынған елу туындысы оның шеберлік шыңына нық сеніммен өрлеп келе жатқанының айғағындай (Қаз. әдеб. № 42, 2004).

Ой екпіні. Жоғарыда қазақ тілі ауызша сөзінің бірліктеріне тоқталдық. Олардың тілдік заңдылықтарға сәйкес қалай ұйымдасатыны белгілі болды. Егер қазақ мәтінінің ауызша үлгісінің ырғақты топтары мен синтагмаларына зер салып қарайтын болсақ, олардың мүшеленуінде өлең жолдарының бунаққа, тармаққа, шумаққа мүшеленуі сияқты белгілі бір тәртіптің, пропорцияның болатыны байқалады: бунақтан тармақ, тармақтан шумақ құралатыны сияқты бунақты топтан ырғақты топ, ырғақты топтан синтагма, синтагмадан фраза құралады. Осылай бір қалыпты ырғақпен айтылған қара сөз өрнегінің бойында ерекше мәнгермен көрініп, басқаларының айтылу сарынымен салыстырғанда өзіндік дауыс безендірілуі болатын сөздер кездесіп жатады. Бұл – сол сөздегі ақпаратқа тыңдаушының назарын аударудың тәсілі. Сөз ағымындағы мұндай сөздерді ой екпіні даралап тұрады. Ой екпінінің басқа, жоғарыда аталған екпіндерден қызметі ерекше. Сөз ағымы топтарының екпіндері: бунақты, ырғақты топ екпіндері, синтагмалық, фразалық екпіндер сөз ағымындағы дауыс сазының жалпы өрнегін жасайтын бөліктерді ұйымдастырып тұрса, ой екпіні сол өрнекте ерекше нақышқа ие болатын сөзді

ұйымдастырып тұрады. Ауызша сөзде қаттырақ, әуендірек, баяуырақ, тіпті кейде кідіріспен бөлектеніп айтылған мұндай сөз ой желісін, сөйлеушінің баса көңіл бөлген ақпаратын білдіреді. Мысалы: *Қостанай қаласында өткен театр фестивалі аяқталды* сөйлемін ой екпінін түсіру арқылы мынадай бірнеше түрлі айтуға болады:

Қ о с т а н [а] й қаласында өткен / театр фестивалі аяқталды///
(Алматы, Астана емес)

Қостанай қ а л а с ы н д [а] өткен / театр фестивалі аяқталды ///
(облысында, ауылында емес)

Қостанай қаласында ө т к [е] н / театр фестивалі аяқталды///
(ұйымдастырылған, басталған емес)

Қостанай қаласында өткен / т е [а] т р фестивалі аяқталды///
(кино, ән емес)

Қостанай қаласында өткен / театр ф е с т и в а л [і] аяқталды///
(байқау емес, жиын емес)

Қостанай қаласында өткен / театр фестивалі аяқталд[ы]///
(аяқталып қалды, жалғасты емес), мұнда ойдың түйінін білдіретін сөздер өз орнында тұрып, дауысты құбылту құралдары, яғни интонациялық тәсілдер арқылы ерекшеленген.

Ал ой екпіні түскен сөзді орын тәртібі арқылы ерекшелеу тәсіліне оны баяндауышқа жақын қою жатады. Мысалы: *Студенттер биыл оқуға дайындықпен келді* сөйлеміндегі ой екпінімен айтылатын сөзді баяндауыштың жанына жақын қою арқылы сөйлемді әр түрлі мәнмен түрлендіруге болады:

Студенттер / биыл о қ у г а / дайындықпен келді///

Биыл оқуға / с т у д е н т е р / дайындықпен келді///

Студенттер / оқуға б и ы л / дайындықпен келді///.

Дикторлар мен журналистер қолдарына берілген жазба мәтін мазмұнымен алдын ала танысып, оның астарын түсінбесе, сөйлемдердегі ой екпінімен айтылатын сөздерді бірден анықтай алмайды, себебі мәтіндегі ой желісі оның мазмұнынан, автордың айтылған ойға қатысынан туындап отырады. Сондай-ақ мұнда тыңдарман үшін маңызды болып саналатын ақпарат ескерілу керек. Диктор сөз ағымында жаңа ақпаратты ерекшелеп отырса, тыңдарман үшін мәтіннің түсініктілігі артады. Басқаша айтсақ сөйлемдегі жаңа ақпарат пен бұрынан таныс ақпарат ауызша сөзде ажыратылып отыру керек. Мәселен, *Алматы қаласының Бөлтірік Атыханұлы атындағы гимназиясының оқу ісінің меңгерушісі Ерік Қуатбекұлына қала әкімшілігі тарапынан марапаттау қағазы берілді. Ол он жылдан астам уақыт бойы өз қызметін ойдағыдай атқарып келеді* деген сөйлемдердің алғашқысында *Ерік Қуатбекұлы* есімі ерекше айтылса, екінші сөйлемде сол есімнің орнына жұмсалған *ол* есімдігін ерекшелеудің, яғни ой екпінімен айтудың басы артық, себебі бұл ақпарат тыңдарман үшін жаңалық емес, жаңалық – оның *он жылдан астам уақыт* бір қызметті атқарып келуінде, болмаса осы қызметті *ойдағыдай* атқаруында. Сондықтан екінші сөйлемде

ой екпіні не *он жылдан астам* тіркесіне, не *ойдағыдай* сөзіне түсірілуі орынды.

Дикторлар мен журналистердің ой екпініне қатысты білімдерінің болмауына немесе осы білімдерді дұрыс пайдаланбауына байланысты эфирден кейде тыңдарманын елең еткізе қоймайтын, бедерсіз айтылған, бір сарынды сөз естіліп жатады. Мұны болдырмаудың ең тиімді жолы – қолға берілген мәтінмен алдын ала танысып, оның мазмұнын, мәнмәтінін (контекст), астарын түсіну, содан барып, маңызды сөздерін ерекшелеп айту. Ал ой екпіні түскен буынның қалай айтылатынымен келесі тараудан таныс боласыз.

1-тапсырма. *Кез келген мәтін үзіндісін алып, ондағы сойлемдердің құрамындағы әр түрлі сөздерге ой екпінін түсіріп түрліше мән беріп айтып көріңіз.*

2-тапсырма. *Берілген мәтін үзіндісінде қандай сөздерге ерекше назар аудартар едіңіз, яғни ой екпінін түсірер едіңіз?*

Жапырақ жүрек жас қайың!

Жанымды айырбастайын.

Сен адам бола бастасаң,

Мен қайың бола бастайын

Келісесің бе, жас қайың?

(Көрінер мүмкін кімге ерсі)

Өміріңді маған бір берші!

Дүрбелең мына дүниені

Адам көзімен бір көрші. (М.Мақатаев)

ИНТОНАЦИЯ

Егер сөйлеу техникасына қатысты тарауда ауызша сөздің физиологиялық сипаттамасы, оны артикуляциясы жағынан дұрыс дыбыстап, акустикалық қасиеттерін жақсартудың жаттығулары, ал сөз ағымын мүшелеге қатысты тарауда сөз ағымын дұрыс бөлшектеп ұйымдастырудың жаттығулары берілсе, интонацияға қатысты тарауда белгілі бір ойды білдіретін сөз бөлігінің тыңдаушыға түсінікті әрі әсерлі болатындай безендірілуінің, сөз ағымы арқылы бір ғана емес, әр түрлі мағыналарды жеткізудегі әуен, әуез, ұзақтылық пен қарқын, дауыс қаттылығы сияқты дауыс сипаттамаларының үйлесімді қызметі туралы айтылады.

Интонация дегеніміз не? Оның тілдегі маңызы қандай? Интонация кез келген сыртқа шыққан ойдың ауызша сөздегі, яғни дыбысталған тілдегі көрінісі. Интонациясыз айтылған сөздің мысалын табу қиын. Бұған әліппиді жаңа үйреніп жүрген баланың мәтін мазмұнын түсінбей, ежіктеп механикалық түрде оқығандағы сөзін ғана мысалға келтіруге болар еді. Кез келген сөйлем, мағыналық қатынаста тұрған сөз бөлігі дыбыстық жамылғысының үстінен түсетін қандай да бір дауыс сазымен

айтылады. Онсыз сөйлем сөйлеушінің ойын, оның сол ойға, тыңдаушыға деген қатысын білдіре алмас еді. Бұл – интонацияның жалпы тіл-тілдегі маңызы. Ал оның ауызша сөз иесінің коммуникативтік мақсатын орындаушы бірден-бір құралы екенін ескерсек, журналистер мен дикторлар, теле-, радио бағдарлама жүргізушілердің, мұғалімдер мен оқытушылардың, жалпы шаршы топ алдында сөйлеуші мамандардың кәсіби біліктілігі үшін интонация туралы ғылыми негізделген білімнің қаншалықты қажет екенін түсіну қиын емес.

Осы тұста интонацияның тіл білімінде арнайы зерттелуіне себеп болған мынадай негізгі мәселелерді айта кеткен жөн. Ғалымдар көпке дейін интонацияны субъективті, яғни жеке адамның ғана түсінігінде болатын, ортақ белгілері жоқ дауыс құбылысы деп қарап келген. Тек XVIII ғасырдан бастап оны қоғамдық санада ортақ белгілері, бір тіл иелеріне түсінікті ортақ бірліктері бар құбылыс ретінде танып, зерттеу нысанына алды. Мәселен, интонация субъективті құбылыс болса, бір тілде сөйлейтін ортада тіл иелері бір-бірінің сөзін, сөзінің астарын, көңіл-күйін түсінбеген болар еді. Ал тіпті бір тіл иелері түгіл басқа тілді өкілдің сөзінен, мағынасын түсінбесек те, оның қандай сезімде (бейтарап, көтеріңкі, ашулы, қуанышты және т.б.), қандай мақсатта (хабарлау, сұрау, леп білдіру) сөйлеп тұрғанын интонация арқылы аңғара аламыз. Мұның себебі неде? Себебі интонацияның субъективті емес, объективті, тіл иелеріне ортақ құбылыс екендігінде жатыр. Неліктен біз шебер сөйлейтін шешеннің сөзіне таңданамыз: ол өз тарапынан сөйлеудің, дыбыстаудың, әуендеудің жана бір түрін ойлап тапқан жоқ қой, ол бәрімізге бұрыннан белгілі дыбыстау, дауыстау құралдарын шебер пайдалана алды емес пе? Егер ол тілдегі бар құралдарды қолданбаған болса, оның ауызша сөзі жұртшылыққа түсінікті болып, әсерін тигізе алар ма еді? Әрине, шешен барлығымыздың санамызға ортақ болып келетін қазақ тілінің интонациялық бірліктер жиынтығын үйлесімді, әрі орынды пайдалана білді, өз тарапынан көркемдеу тәсілдерін қоспаса, жаңадан ойлап тапқан тілдік бірлік жоқ. Осындай жайттардың негізінде ғалымдар тіл-тілдердің интонациялық құрылысын зерттеп, олардың бірліктерінің санын, қызметі мен өзіндік ерекшеліктерін анықтады.

Қай тілдің болмасын интонациясының мынадай негізгі компоненттері бар: **әуен** (мелодика), **дауыс қаттылығы** (интенсивтілік), **дауыс ұзақтылығы**, **сөйлеу қарқыны** (темп), **кідіріс** (пауза), **әуез** (тембр). Бұлардың жиынтығы, сол жиынтықтағы түрлі қатынасы тіл-тілдердегі интонацияның өзіндік сипатын көрсетеді. Мәселен, қазақ тілінің интонациясында **әуен** басты қызмет атқарса, одан кейінгі маңызды компонент **ұзақтылық**, яғни буын созылыңқылығы болып табылады. Бұлардың әр қайсысының өзгерістері сөз ағымында

түрлі мағыналық реңктерді беріп, айтылмақ ойдың, сол ойға қатысты сөйлеушінің көзқарасы мен оның эмоциясын жеткізуге қызмет етеді. Олардың әр қайсысына жеке-жеке тоқталайық.

Әуен. Әуен интонацияның басты компоненті. Онсыз ауызша сөздегі ешбір сөйлем тиянақты ойды білдіре алмайды. Ғылыми анықтамаға жүгінетін болсақ, әуен деп дауыс толқындарының тербеліс жиілігін айтамыз.

Әуен барлық тілдердің интонациясында маңызды қызмет атқарушы компонент болып табылады. Тек қытай, вьетнам сияқты әуенді (тоналды) тілдерде ғана оның интонациялық қызметі көмескі, себебі бұл тілдерде әуен ең алдымен сөздердің мағынасын ашуға қатысады, мәселен, қытай тіліндегі бір ғана *ма* буын-сөзін түрлі әуенмен айтқанда оның мағынасы өзгеріп отырады. Ал түркі тілдері, оның ішінде қазақ тілінде әуен:

1) сөз ағымындағы синтагмаларды ажырату, яғни сөз ағымын мағынасы жағынан қандай да бір ақпарат бөлігін жеткізетін топтарға жіктеу;

2) коммуникативтік (хабарлы, сұраулы, лепті) мақсатын ажырату;

3) сөйлемнің аяқталған, аяқталмағандығын белгілеу;

4) синтагмалар арасындағы қатынастың түрлерін (санамалау, қарсылықты және т.б.) анықтайды. Бұл жерде ескерте кететін маңызды бір жайт, осы қызметтерді әуеннің басқа да интонация компоненттерімен бірге атқаратынымен байланысты. Мысалы, сөз ағымын синтагмаларға мүшелеуге әуенмен бірге кідіріс, екпін де қатысады, ал ойдың аяқталғандығын әуен сызығының төмендеуімен бірге дауыс қаттылығының (интенсивтілігінің) бәсеңдеуі де белгілеп отырады. Сонымен, әуеннің көрсетілген қызметтеріне жеке-жеке тоқталып өтейік.

1) Синтагма – сөз ағымындағы қандай да бір ақпарат бөліктерін жеткізетін сөз топтарының мағыналық жағынан да, тыныстау жағынан да тұтасқан бірлік екені алдыңғы тараулардан белгілі. Сөз ағымында тындаушы үшін қажетті ақпарат осы топтардың бір-біріне қатысы арқылы беріледі. Ақпаратты жеткізетін сөздер, олардың мағыналары. Дегенмен егер осы сөздер сөйлеу барысында дұрыс топтасып, ұйымдасып, тиісті әуенмен өрнектелмесе, олардың мағыналары көмескіленеді, тіпті бұрмаланып кетуі де мүмкін. Синтагмаларға жіктеу тек әуен арқылы жүзеге аспайды. Бұл жерде кідірістің де қызметі зор. Яғни синтагмалар бір-бірінен кідіріс арқылы бөлінеді де, өзіндік әуен контурларымен ерекшеленеді. Мысалы:

Балғын $\overrightarrow{\hspace{1.5cm}}$ *жеңімпаздарға бағалы сыйлықтар берді* /// және

Балғын // $\overrightarrow{\hspace{1.5cm}}$ *жеңімпаздарға бағалы сыйлықтар берді* /// деген екі сөйлем екі түрлі айтылған. Алғашқы сөйлемде бір, соңғы сөйлемде – екі синтагма бар. Олар сөйлем ішінде кідіріс арқылы бөлініп қоймай, сөйлемнің бойында әр қайсысы өзіндік әуенмен

айтылған. Бірінші сөйлемдегі синтагма тиянақты әуенмен айтылған. Ал екінші сөйлемдегі алғашқы синтагма тиянақсыз, соңғы синтагма – тиянақты әуенмен айтылған. Әуеннің осындай құбылуы тыңдаушының есту, қабылдауына әсер етіп, сөйлем мазмұнын дұрыс түсінуге көмектеседі. Бір синтагмадан тұратын бірінші сөйлемнің тиянақты әуенмен айтылуы *балғын* сөзінің анықтауыш екенін білдіреді, ал екінші сөйлемдегі осы сөздің жеке синтагма түрінде өзіндік әуенмен берілуі оның бастауыш, яғни қимыл иесі екенін аңғартып тұр. Осы айтылғандар интонацияның әуен компоненті қаншалықты маңызды қызмет атқаратынын, сондай-ақ оның дұрыс берілуінің сөйлем мағынасын дұрыс түсіну үшін қаншалықты қажет екенін аңғартады.

2) Сөйлемдердің коммуникативтік мақсатына қарай хабарлы, сұраулы, лепті болып бөлінетіні белгілі. Жазба мәтінде бұларды көзге көрінетін арнайы таңбамен, яғни тыныс белгілермен көрсетеді. Ал ауызша сөзде олардың мұндай мақсаттары тек қана интонация, оның ішінде әуен өзгерісі арқылы ажыратылады.

Мысалы, – *Кім келді?*

– *Асан.*

– *Асан?*

– *Иә, дәл өзі* – деген диалогтағы бір *Асан* бунақты тобынан тұратын сөйлемдер мазмұны жағынан бірдей болғанымен мақсаты жағынан әр түрлі, біріншісі – хабарлау мақсатында, екіншісі – сұрау мақсатында қолданылып тұр. Бұларды мақсаттарының екі түрлі екені айтылу әуенінен белгілі болады. Біріншісі көтеріңкі-бәсең, ал екіншісі көтеріңкі әуенмен айтылады. Ал осы интонацияны бұзып айтса, тілдік коммуникация мақсаты орындалмай қалуы мүмкін.

3) Аяқталған ойды білдіретін сөз бөлігі тиянақты, ал аяқталмаған ойды білдіретін сөз бөлігі тиянақсыз әуенмен айтылады. Мысалы, *Бүгінгі күннің жаңалықтары осындай* – деген сөйлем аяқталған ойды білдірсе, оны көтеріңкі-бәсең әуенмен айтамыз, яғни сөйлем басында дауыс толқынының сызығы жоғарылап келіп бір нүктеден қайта төмендеп, соңында басталған жерінен төмен нүктеде тынады. Ал егер бұл сөз бөлігі «*Бүгінгі күннің жаңалықтары осындай елеулі оқиғаларға толы болды*» түрінде кеңейтіліп берілсе, ондағы алғашқыда тиянақты әуенмен айтылған схемасы: «*Бүгінгі күннің жаңалықтары осындай.*» түріндегі бөлік тиянақсыз әуенмен екі жарылып айтылады, сызба түрінде көрсетсек, былай болады:

Бүгінгі күннің жаңалықтары // осындай елеулі оқиғаларға толы болды. Демек, екі сөйлемдегі сөздік құрамы жағынан бірдей

сөз бөліктерінің түрлі мағынасын: бірде тиянақты, бірде тиянақсыздығын әуен ажыратып тұр. Сонымен бірге бірінші жағдайда *осындай* сөзі *жаңалықтар* сөзінің анықтағышы болса, екінші жағдайда, бұл сөз *елеулі оқиғалар* сөзінің анықтағышы қызметінде қолданылған. Аталған сөздің қай сөз топтарына қатысты екені де әуен арқылы ажыратылып тұр, бірінші сөйлемде *осындай* сөзі алдыңғы сөздерден үзіліп, өзі жеке синтагма болып, тиянақты әуенмен айтылса, екінші сөйлемде ол сөздің екінші синтагмасымен, яғни *елеулі оқиғалар...* сөз тіркесінен үзілмей, сонымен тұтас әуенмен айтылған.

4) әуен сөйлем құрамындағы қандай да бір мағыналық-грамматикалық қатынастар негізінде топтасып тұрған бөліктердің бір-біріне қатынасын білдіреді. Қатынас дегенде синтаксистік қатынасты, яғни анықтауыштық, толықтауыштық, пысықтауыштық немесе болымдылық, болымсыздық дегенді ойламау керек. Интонация жалпыланған қатынас түрлерін білдіреді, ол көбінесе мағынамен байланысты болады, мысалы, интонация арқылы сөз бөліктері арасындағы қарсылықты, санамалау сияқты жалпы мағыналар беріледі. Осы мағыналарды жеткізуші фонетикалық сигналдардың негізгісі – әуен өзгерісі болып табылады. Мәселен, екі сөз бөлігіндегі топтасқан сөздердің мазмұны бір-біріне қарама-қарсы болатын болса, олардың арасынан әуен сызығы үзіліп, біріншісінің соңындағы әуен нүктесі екіншісінің бастапқы нүктесінен әлдеқайда жоғары болады. Мысалы, *Сен бармасаң//мен барам.* Ал бірыңғай мүшелердің әуендері бірдей деңгейде айтылып, әр бір мүшенің соңында үзілген нүктеден төмен деңгейден көтеріліп отырып, сөйлем соңында тынады. Мысалы, *Талап, еңбек, терең ой, қанағат, рақым, ойлап қой – бес асыл іс, білсеңіз.*

1-тапсырма. Берілген мәтіннің айтылым үлгісіндегі әуен өзгерістерін жоғарыда көрсеткеніміздей сызып беріңіздер.

– Теңіздің суы неге ащы? – деп сұрапты біреу Қожанасырдан.

– Теңіздің суы қозғалыссыз бір жерде тұрады, сондықтан ондағы балықтар бұзылып кетпесін деп, Алла тағала тұздап қойған ғой, – депті Қожанасыр.

2-тапсырма. Берілген сөйлемдерді әуен өзгерістері арқылы түрлі (бейтарап хабарлы ой, сұрау мәнінде, қуаныш лебімен, жақтырмаған кейіпте және т.с.с.) мазмұнда құбылтып айтып көріңіз.

Қандай сәтті кездесу; Өткен жолғы келісімге сәйкес; Бала кезден танымым дедіңіз; Әзірге бүгінгі күннің жаңалықтары осындай; Мен сізді жақсы білем.

Дауыс қаттылығы (интенсивтілік). Дауыс қаттылығы туралы айтқанда, ой екпініне тоқталмай кету мүмкін емес, себебі қазақ тіліндегі ой екпінінің басты көрсеткіші интенсивтілік болып табылады, яғни сөздегі ой екпіні түскен буын күшті

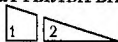
дауыспен қатты айтылады. Осы сигнал тыңдаушыға сөз арқылы берілген ақпараттың маңыздылығы туралы хабарлайды. Интенсивтілік физикалық шама ретінде дауыстың күштілігін сипаттайды. Ал біздің «дауыс қаттылығы» деп отырған атауымыз көпшілікке түсінікті болу үшін шартты түрде алынған, себебі шын мәніндегі дауыстың қаттылығы тек интенсивтіліктің артуымен емес, сондай-ақ әуеннің де үлкен көрсеткіштері арқылы жасалады. Әдетте дауыс қаттылығы әуенге параллель шама, олай дейтініміз сөз ағымында әуеннің көтерілген бөлігінде дауыс қаттылығы да артып отырады да, керісінше әуен төмендеген жерде дауыс қаттылығы да кеміп кетеді.

Мысалы: *Әлкей Хақанұлы Марғұлан – жиырмамыншы ғасыр-
дағы аса ірі ғалымның бірі.* Бұл жерде толық сызықпен әуен өзгерістерінің, үзік сызықпен дауыс қаттылығының өзгерістерінің суреті берілген. Бірақ бұл қатынас үнемі өзгеріссіз бола бермейді. Мәселен, салалас құрмалас сөйлем құрамындағы екі компоненті бір-бір синтагма болып айтылғандағы олардың әуені мен дауыс қаттылығының өзгерісін салыстырып қарайық:

Қазіргі Алматының ол кезде қандай болғанын қайдам,

сол кездегі Ташкент Азияның арда қаласы,

Шығыстың шырайлы шаһары болатын-ды. Сонымен, дауыс қаттылығы мен әуеннің бір біріне қатынасын жоғарыдағы екі мысал негізінде анықтауға болады, яғни олар сөз ағымында бірде бірлесіп, екінші жағдайда өз беттерінше өрнек салады екен. Осы тұста дауыс қаттылығының ой екпіні түскен буынды ерекшелуші басты қызметімен қоса сөйлемнің, яғни қандай да бір аяқталған ойды білдіретін сөз бөлігінің соңын көрсетуші қызмет атқаратынын айта кету керек. Дауыс қаттылығының бұл қызметі оның төмен мәндерімен беріледі, басқаша айтсақ, тиянақты ойды білдіретін сөйлем соңында дауыс қаттылығы бәсеңдеп, мүлдем төмендейді. Осы сигнал тыңдаушыға сөйлемнің аяқталғанын жеткізеді. Екі синтагмадан тұратын сөйлемнің дауыс қаттылығын шартты түрде мынадай суретпен көрсетуге болады:

Қорыта айтқанда, дауыс қаттылығының басты екі қызметін көрсетуге болады: біріншісі ой екпінімен, екіншісі сөйлемнің аяқталғандығын білдірумен байланысты.

1-тапсырма. Мына сөйлемдердің әуені мен дауыс қаттылығы өзгерістерінің суретін сызып көріңіз, олар параллель ме, соны анықтаңыз.

Үй тігіліп, жүк жиналды. Көптен күткен көктем де келді, жер көгерді, мал төлдеді. Жібек ханның қызы болса, Төлеген де ханның баласы.

2-тапсырма. *Дауыс қаттылығы жоғары буындардағы дауыстыңы тік жақшаға ([]) алу арқылы ой екпіні түскен сөзді белгілеңіз.*

Біз – журналистпіз. Журналистпіз біз. Мынау тас па? Бейнетаснаға жаздыңыз ба? Ол кітапты алма! Алма – витаминге бай жеміс.

Ұзақтылық – қазақ тілінде екпіннің басты көрсеткіші, бұлай дейтініміз, қазақ тіліндегі сөз ағымында ерекшеленген буындардың барлығы дерлік басқаларымен салыстырғанда ұзағырақ айтылады. Бұл, әрине, сөз ағымындағы әр түрлі топтарды (бунақты топ, ырғақты топ, синтагма) ерекшелеуші екпіндерге қатысты басты белгі. Ал ой желісін көрсететін сөзге түскен логикалық (ой) екпіннің көрсеткіші ұзақтылықпен бірге дауыс қаттылығы болатынын жоғарыда айтып кеттік. Сонымен, ұзақтылық немесе буын созылыңқылығы сөз ағымын мүшелеуші құрал – екпіннің басты шамасы бола отырып, сөз бөліктерін ұйымдастырушы қызмет атқарады екен. Сонымен қатар логикалық екпіннің құрамдас шамасы ретінде ой желісін көрсетуші интонациялық компонент екен.

Сөз ішіндегі буын ұзақтылығының өзіндік пропорциясы бар. Сөз неғұрлым ұзақ болса, яғни көп буынды болса, оның бастапқы буындары соғұрлым қысқа болады да, соңғы буыны созылыңқы айтылады. Ал буын саны аз сөздер буын саны көп сөздерден гөрі созылыңқы айтылады. Бірақ бұлардың қайсысында болса да, соңғы буын немесе соңғының алдындағы екпін түскен буын үнемі басқаларынан ұзағырақ айтылатыны – қазақ тілінің заңдылығы. Мысалы, [бала:], [балала:р], [балалары:м], [балаларыма:]

1-тапсырма. *Ерекшеленген сөздердің қай буындары ұзақ айтылады? Себебі неде деп ойлайсыз?*

Оралман – репатриат сөзіне ұқсас мағынаны береді. **Көрмен** бүгінгі концертке дән риза. Қазақ радиосы **тындармандарының** сапы көбейіп келеді. Енді ешқашан **оралман**; **Көрмес** түйені де көрмес. Ол бізді **көрместей** боп кетті. Әкелген күйтабағыңды ертең **тындармын**.

2-тапсырма. *Өзіңізге ұнайтын өлең жолдарындағы ұзақтылығы жоғары буындарды созып оқып жаттығыңыз.*

Қарқын – ұзақтылық сияқты интонацияның уақытқа қатысты шамасы. Қарқын деп белгілі уақыт аралығында дыбысталған буын санын айтуға болады. Басқаша айтсақ, интонацияның қарқын шамасы сөйлеу жылдамдығын білдіреді. Сөйлеу жылдамдығының өзгеруі ауызша тілде өзіндік қызмет атқарады. Интонацияның барлық шамалары сияқты қарқын да басқа шамалармен бірлесе жүк арқалайды. Дегенмен оның үнемі бірлесіп көрінетін шамасы әуен, оның ішінде әуен кеңдігі – диапазоны болып табылады. Олардың бір-біріне қатысы параллель түрде жүзеге асады. Олай дейтініміз қарқынның баяулауы мен дауыс диапазонының кеңеюі, қарқынның жылдамдауы мен дауыс диапазонының тарылуы көп жағдайда қатар байқалып отырады. Мұндай өзгерістер арқылы сөз ағымының мазмұндық жағынан маңызды бөліктері ерекшеленеді. Егер сөйлем бірнеше құрамдас бөліктерден тұрып, оның бір бөлігі баяу айтылса, бұл сигнал

тыңдарманға сол бөліктегі мазмұнға ерекше назар аудару керектігінен хабар жеткізеді. Міне, сондықтан да сөз несі назар аударту мақсатында керекті сөздердің айтылу қарқынын баяулатып отырады. Сондай-ақ қарқынның өзгерісі сөздегі тілдік ақпаратпен қоса, сөйлеушінің ақпаратқа қатысынан, сөйлеу кезіндегі оның эмоциясынан (таңырқану, сасып қалу, қынжылу, кейде қуану сияқты күйінен) хабар бере алады.

Баяу қарқынмен басталып, соңына қарай сөйлеу жылдамдығының арта түсетіні көптеген тілдер үшін сөйлеудің ортақ заңдылығы ретінде байқалған.

1-тапсырма. *Мына сөйлемдердің қай бөліктері баяу, қайсысы жылдам қарқынмен айтылу керек деп ойлайсыз? Себебі неде?*

Шапқыншыға жұрт көзін тіксе, – Байжан. Айбарша көзін ашып қараса, – Дәулет. Жүгіріп келем, жүгіріп келем, зытып келем, зытып келем. Ол алдымен асықпай оң жағына қарады, сосын баппен сол жағына көз салды, аяғын сылтып басып аяндап алға қарай ұмтылды. Жындыбай Желдібаев плащін желбіретіп жүгіріп шықса, кеш батып кетіпті.

2-тапсырма. *Кез келген мәтін үзіндісін алдымен баяу, сонан соң жылдам қарқынмен оқып көріңіз.*

Кідіріс (пауза). Сөйлеу кезінде сөйлеуші тарапынан түрлі кідірістер жасалып, сөз ағымы үзіліп жатады. Сөз ағымының үзілген жерінде ешқандай дыбыстау болмайды. Мұндай үзілістердің барлығын кідіріс (пауза) деп атамаймыз. Белгілі бір тілдік, яғни мағыналық маңызды қызмет атқарып, тыңдарманның ақпаратты дұрыс қабылдап түсінуіне көмектесетін уәжді үзілістерді ғана кідіріс деп атаймыз. Дикторлар үшін кідірістің сан түрлі қызметін біліп, оны өз сөзінде дұрыс пайдалана алған аса қажет. Себебі интонация параметрлерінің ішінде ең әмбебап қызметтісі осы кідіріс болып табылады.

Бұған дейінгі тараулардан кідірістің сөз ағымын мүшелеуге, яғни синтагмалар мен сөйлемдердің ара жігін ажыратуға, ой екпіні түскен сөзді ерекшелеуге қатысатынын аңғардыңыздар. Бұған қоса паузаның мөлшерін үлкейту немесе азайту арқылы сөз ағымы мүшелерінің бір-біріне ыңғайластық, қарсылықты, тәуелді, тәуелсіз т. б. сияқты қатынасын да көрсетуге болады. Егер *Қыс ерте тұсті // егін тез жиналды* деген сөйлемнің алғашқы синтагмасынан кейін үлкен пауза жасаса, онда синтагмалар өзара себеп-салдарлық қатынаста тұрады. Ал кідіріс мөлшері аз болса, екі синтагма ыңғайластық қатынаста тұрады. Жазба мәтінде бұл қатынас тыныс белгілері арқылы көрінеді. Тыныс белгілері мен кідіріс арасындағы сәйкестікті ғылыми тәжірибе жүзінде зерттеудің нәтижесінде қазақ тілінде жақша үшін кідіріс мөлшерінің әлі тұрақтанбағаны, ал басқа тыныс белгілері үшін келесі түрде $(\cdot) > (-) > (:) > (,)$ қалыптасқаны белгілі болды. Яғни сызықша тұрған жерде кідіріс үлкен болады да, үтір тұрған жерде елеусіз болады.

Сонымен бірге пауза бірыңғай мүшелердің, құрмалас (күрделі) сөйлем құрамындағы компоненттердің (жай

сөйлемдердің) ара жігін ажыратады. Мысалы, *Үйдің алдында ағаш төсек, тас мүсін тұр* деген сөйлемді кідіріс жасау арқылы түрліше айтып, түсінуге болады: 1) *Үйдің алдында ағаш // төсек // тас // мүсін тұр*; 2) *Үйдің алдында ағаш төсек // тас мүсін тұр*. Бірінші сөйлемде пауза 4 бірыңғай мүшелердің ара жігін бөлсе, екінші сөйлемде екі бірыңғай мүше ажыратылған. Демек кідірісті сөйлемнің мазмұнына қарай дұрыс қою – маңызды.

Паузаның мағыналық маңызды сөз бөліктерінің ара жігін ажырату қызметімен қатар сөйлеушінің көңіл-күйін, тыңдарманға деген ниетін білдіру функциясы да бар. Егер сөз ағымының бір тұсында ой аяқталмай жатып сөйлеуші кідіріс жасаған болса, оның уәжді және уәжсіз екі себебі болуы мүмкін. Уәжсіз себебі сөз иесінің дұрыс тыныстамауымен, демінің жетпей қалуымен, ойын соңына дейін қорыта алмауымен, ой желісінің үзіліп қалуымен, сыртқы әсердің салдарынан сөзін тоқтатуымен байланысты. Ал уәжді себебі көңіл толғанысын жеткізу мақсатымен, тыңдарманын ойлануға шақыруды диттеуімен, ерекше сезімін білдіру ниетімен байланысты. Мұндай паузаларды сөз иесі сөзінің кез келген бөлігіне қоя алады. Әдетте бұлар ерекше назар аударылған сөз бөлігінен кейін, не оның алдында болады. Мұндай кідірістерді **эмоциялық паузалар** дейміз.

Кейде кідірістердің орнына ешқандай тілдік мазмұны жоқ «mmm», «ыыы», «хым» сияқты дыбыстар айтылуы мүмкін. Бұлар сөз иесінің алдын ала дайындықсыз, жағдайға қарай бірден сөйлеп отырғанының белгілері. Мұндай кідірістер тіл ғылымында **хезитациялық паузалар** деп аталып, сөйлеушінің сөз соңын ойланғанша бос уақытты толтыру мақсатында айтқан дыбыстарынан тұрады, көбінесе бейресми, тұрмыстық қатынастағы көзбе-көз тілдесуде жиі кездеседі де, ал бұқаралық ақпарат құралдары арқылы эфирге шығып отырған диктор немесе журналистің ауызша сөзінің сапасын төмендеді.

1-тапсырма. *Берілген мәтін үзіндісінде синтагмааралық кідіріс болатын орынға – // «қос таяқша», сөйлемаралық кідіріс жасалатын орынға – /// «үш таяқша» таңбасын қойып шығыңыз. Мәтіннің тыныс белгілері әдейі көрсетілмеді.*

Бір мың тоғыз жүз елу сегізінші жылы біз қазіргі Қазақ ұлттық университетінің екінші курсына оқып жүрдік қазіргі қазақ тілі курсының морфология саласынан доцент Ыбырайым Есенқұлұлы Маманов сабақ берді студенттерге білім беретін ұстаздар аз емес бірақ көп ұстаздың ішінде білім беру ерекшелігімен із қалдыратын келешегіне жол сілтейтін ақыл-кеңесі өміріңе азық болатын ұстаздар санаулы-ақ мен үшін сондай ұстаз Ыбырайым ағай болды (*Сейілбек Исаев*).

2-тапсырма. *Қалай ойлайсыз, егер жоғарыдағы мәтінді ерекше тебіреніспен айтатын болсаңыз, қай тұста эмоциялық паузалар жасар едіңіз?*

3-тапсырма. *Мына сөйлем бөліктері арасында қандай кідіріс жасайтын едіңіз?*

Олар ерте жатты, өйткені ертең жұмыс еді.

Олар ерте жатты, ертең жұмыс еді.

Олар ерте жатты: ертең жұмыс еді.
Олар ерте жатты – ертен жұмыс еді.
Олар ерте жатты (ертен жұмыс еді).

Ә у е з (тембр). Интонациясыз сөйлем болмайды дегенде, айтылған ойға ешқандай қатыссыз сөйлеуге болмайды дегенді есте ұстаған жөн. Кез келген сөзде эмоция болады, бірақ бірде ол көмескі, екінші бірде айқын көрініп жатады. Интонацияның эмоцияны білдіуші негізгі құралы – әуез. Қарапайым тілмен айтқанда әуез дегеніміз дауыс қоюлылығы, дауыстың бояуы. Неғұрлым эмоцияға бай дыбысталған сөз қою әрі айқын бояулармен беріледі, ал сөз неғұрлым бейтараптыққа жақындауға тырысса, оның бояуы да соғұрлым солғындай түседі. Басқаша айтсақ, көңілдің суреті дауыстың бояуларымен салынады. Бір еске сала кететін жайт: бұл жерде эмоция деген сөз жалпы ұғымды білдіреді. Мұнда тек адамның сезімдері ғана емес, оның ақиқатқа, айтылған ойға, тыңдарманына деген қатынасы түгел қамтылатын ұғым алынып отыр. Яғни дикторлар ауызша сөзінде жеке басының сезімдерін бейнелемеу керек деген тұрақты қағиданы басшылыққа алып жүріп, сөздің бояуынан айырылып қалмау керек. Сөз арқылы айтылған оқиғаға жеке басының қатысын білдірмесе де, диктордың даусы қанық бояулармен берілу керек. Себебі кез келген ақпарат, оқиғаның мазмұнында қандай да бір жағымды/жағымсыз, тартымды/тартымсыз, мәнді/мәнсіз және т.б. реңк болуы әбден мүмкін. Сөз ағымындағы сөздер түрлі түсті бояумен, яғни өздік әуезімен сипатталып отыру керек. Кейбір атақты теледидар, радио жүргізушілерінің кәсіби биіктен көрінуі мен шеберлігінің сыры да дауыстарының әуезділігінде жатса керек.

Сонымен, қазақ интонациясының негізгі компоненттерінің әр қайсысының қызметі белгілі болды. Сөйлеу барысында олардың түрлі қатынасы сөз ағымындағы жалпы мағыналарды жеткізіп отырады, осыған байланысты ғалымдар қазақ тілінде 8 түрлі интонациялық бірліктің болатынын анықтады. Олар: 1) ойдың аяқталғанын білдіретін **тиянақты**, 2) оған қарама-қарсы мағынадағы **тиянақсыз**, 3) **лепті**, 4) **арнаулы сұрақ**, 5) **жалпы сұрақ**, 6) **қыстырма сөз**, 7) **қатал бұйрық** және 8) **сыпайы бұйрық** интонациялары.

1-тапсырма. Мына өлең жолдарын тиісті әуезбен, нақышына келтіріп оқып шығыңыз. Мұнда кәшша түрлі интонация көрініс тапқанын байқаңыз.

Пай, пай, пай! Кислі неткен жер!
Батырлар дүрілдеп өткен жер,
Тұлпарлар дүбірлеп төккен тер,
Ғашықтар бір-бірін өпкен жер,
Сарылып сал-сері кеткен жер.
Бас иіп, иіскеп топырағын
Тағзым жасамай өтпендер! (М.Мақатаев)

2-тапсырма. Мына сұхбат мәтінін эфирден жеткізу керек болса, қанша түрлі интонация бірлігін пайдаланар едіңіз?

– Қазақсың ба?

– Ия, қазақпын!

– Қай жердің қазағысың?

– Жетісудың.

– Тегің кім?

– Тұрысбеков.

– Қай Тұрысбектің? «Қарағаштағы» Тұрысбек қажының емес пе? («Мамания» кітабынан)

Интонацияның әр бір құрамдас компоненті сөйлеу барысында жеке-жеке емес, тұтасып, бір-бірімен бірігіп, кейде біреуі басым түсіп, кейде барлығы бірдей деңгейден көрініп сөйлемді ұйымдастырып, безендіріп тұрады. Бейнелі сөзбен айтсақ, құрғақ сөзге жан бітіріп, сән береді.

Осы тұста эфирдегі сөз шеберлеріне әр түрлі стилдегі түрлі жанрларда қалыптасқан интонациялық айтылым типтерінің болатынын ескерткіміз келеді. Мысалы, күнделікті тұрмыстық қатынастағы сөздің интонациясын ресми мәтіндерді оқуда қолдануға келмейді. Сол сияқты, керісінше, ресми қанаастағы сөз сарынымен көшедегі, отбасындағы серіктеріңізге тұрмыстық тақырыпта сөйлесеңіз, сөзіңіз түсінікті болмауы, тіпті күлкі тудыруы әбден мүмкін. Сондықтан да бұл мәселені оқырман қауымның бағдарлап байқауы үшін келесі тарауда қазақ тілі функционалды стильдерінде дыбысталған мәтіндердің жалпы интонациялық безендірілу типтерін ұсынып отырмыз.

Әдебиет:

1. *Базарбаева З.М.* Қазақ тілінің интонациялық жүйесі Алматы: Ғылым, 1996.

2. *Байтұрсынов А.* Шығармалары. Алматы: «Жазушы», 1989.

3. *Зиндер Л.Р.* Общая фонетика. М.-1.: Высшая школа, 1974.

4. *Николаева Т.М.* Интонация сложного предложения М.: Наука, 1969.

5. *Рапанович А.Н.* Фонетика французского языка. М.: «Высшая школа», 1973.

6. *Фазылжанова А.М.* Қазақ тіліндегі қосқұрамды құрмалас сөйлем интонациясы. Филол. ғыл. кандидаты ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация. Алматы, 2000.

ҚАЗАҚ ТІЛІ ФУНКЦИОНАЛДЫ СТИЛЬДЕРІНДЕГІ МӘТІНДЕРДІҢ АЙТЫЛЫМ ҮЛГІЛЕРІ

Қазақ тілінде бес түрлі функционалды стильдің ажыратылатыны белгілі. Олар: ғылыми стиль, публицистикалық стиль, көркем әдебиет стилі, ісқағаз стилі, сөйлеу стилі. Бұлардың алғашқы төртеуі ресми қарым-қатынаста қолданылады да, соңғысы – сөйлеу стилі – бейресми қатынастағы тілдің қолданысы болып табылады. Шынайы қолданыста таза күйінде бір стильде дайындалған мәтін кездеспейді, себебі басқа стильдің элементтерін араластырмай қандай да бір нақты коммуникациялық мақсатқа жетуге болатын жағдайлар сирек кездеседі, тіпті бұл мүмкін емес. Алайда бір стильдегі мәтінді қолданатын ситуацияда екінші стильдің элементтерін уәжсіз жұмсау коммуникацияның мақсатына жетуді қиындатып, сөз сапасын төмендетеді. Мұның барлығы ауызша мәтіндердің интонациялық безендірілуіне де қатысты. Әр бір стильдегі мәтіндердің өзіндік айтылу сарыны болады. Сол арқылы коммуниканттар бір-біріне қатынасын (ресми/бейресми), ақпараттың сипатын (эмоциялық, үгіттеуіш, бағалауыш, тұрмыстық және т.б.) ажырата алады.

Сонымен, тілдік бірліктері белгілі бір стильге негізделіп құрылған мәтіннің дыбысталғандағы интонациялық ұйымдасуында да өзіндік ерекшелік болады екен. Мысалы, сөйлеу стилінде сөз соңына дейін қарқынның тұрақты, ал дауыс қаттылығы мен әуеннің бірқалыпты сақталуы сирек кездеседі, сөйлеу барасынды сөз ағымының бір бөліктері жылдам, бір бөліктері баяу, әуен мен дауыс қаттылығы құбылып айтылып, олардың бір қалпынан екінші қалыпқа бірден ауысып отыруы сөйлеушінің еркін қарым-қатынас жағдаятында дайындықсыз, стихиялы түрде сөйлеп жатқанын аңғартады. Ал публицистикалық стильде дайындалған мәтіндердің интонациясы жанрлық ерекшелігіне қарай белгілі бір заңдылықтармен ұйымдасатынан аңғару қиын емес. Мәселен, радио-, теледидар арқылы берілетін «Ақпараттардың» мәтіні арнайы дайындықпен келген диктордың айтылымында баяу қарқынмен, әуеннің бір регистрінде бірқалыпты дауыс сарынымен беріледі. Осы сияқты ортақ белгілеріне қарап тыңдаушы мәтіннің стильдік сипатын ажырата алады.

Мәтіндердің интонациялық безендірілуінің стильдік белгілері қазақ тіл білімінде толық зерттеліп болған жоқ. Дегенмен де әр стильге тән жалпы интонациялық сипат – айқын.

Соныдақтан әр стильде дайындалған мәтіндердің дыбысталу интонациясы үлгілерін арнайы тарауымызда ұсынып отырмыз. Бұл жерде ескерте кететін жайт, тілдік ортақ сипаттың болғанымен, қатып қалған тұрақты айтылу үлгісінің болмайтынымен байланысты. Сондықтан да дәл біз көрсеткендей айтылмағанмен әр стильдегі мәтіндер өздеріне тән белгілерін сақтай отырып, құбылып дыбысталуы да мүмкін Мәтіннің интонациясын қағаз бетіне түсіру үшін оның компоненттерінің өзгерістері мынадай шартты белгілермен таңбаланды.

Шартты таңбалар:

1) / - ырғақты топтардың ара жігінің таңбасы. Арасында осы таңба тұрған сөз бөліктері кідіріссіз айтылады, дегенмен олардың ара жігінде әуен өзгерісі болуы ықтимал;

2) // - синтагмалар ара жігі мен синтагмааралық паузаның таңбасы. Арасында осы таңба тұрған сөз бөліктері бір-бірінен дауыс кідірісі арқылы бөлініп, әр қайсысы жеке-жеке әуен өрнегімен айтылады;

3) сөздерді бірге жазу - сөздердің бір екпінмен айтылатын бунақты топқа бірігуі, бір деммен тұтасып айтылуы;

4) ↓ - эмоциялық пауза;

5) ^ - ырғақты топқа біріккен сөздердің арасына қойылады;

6) : - буанқты топ екпіні, буанқты топтың басқа буындарынан созылықты айтылатын буын;

7) :: - ырғақты топ екпіні, ырғақты топтың басқа буындарынан созылықты айтылатын буын;

8) ::: - синтагмалық екпін, синтагманың басқа буындарынан созылықты айтылатын буын;

9) :::: - фразалық екпін, фразаның (сөйлемнің) басқа буындарынан созылықты айтылатын буын;

10) ↗ - әуеннің көтерілуі;

11) ↘ - әуеннің бәсеңдеуі;

12) → - бірқалыпты әуен;

13) - - - - - ↗ - дауыс қаттылығының жоғарылауы;

14) - - - - - ↘ - дауыс қаттылығының бәсеңдеуі

15) [] - ой екпіні түскен сөздің қатты дауыспен айтылатын буыны;

16) - қарқынның жылдамдауы;

17) _____ - қарқынның баяулауы.

Ескерту: мәтіннің айтылым үлгісінде шет тілінен енген сөздердің транскрипциясы көрсетілген жоқ, олар жазылуы бойынша берілді.

1. **Ғылыми мәтін** оқылғанда дауыста ойнақылық, эмоциялылық байқалмағаны дұрыс. Сонымен бірге жалпы алғанда орташа немесе баяу қарқынды, абзацтары мен сөйлемдері арасында орташа немесе көлемді кідірістер жасалып оқылу керек. Дауыс әуезі бірқалыпты келіп, әуен мен дауыс

қаттылығы арасында айтарлықтай айырмашлық болмау керек. Мәтіннің мазмұны үшін маңызды **терминдік мағынадағы тірек сөздер** оның айтылымының өн бойында ой екпіні арқылы ерекшеленіп, мәтін сөз ағымы бірліктеріне тілдің барлық заңдылықтарын сақтай отырып бөліну керек. Эмоциялық паузалар өте сирек қолданылады.

Шын мәніндегі алгебраның тууы

Сегіз жүз жиырмасыншы жылы халиф Мамұн өзінің сарайына бастарын қосып жинаған ғалымдардың ішіндегі ең көрнектісі орта азиялық математик және астроном Мұхаммед Хорезми болды.

Сол кездегі математика ғылымы саласынан жасалған еңбектердің ішіндегі ең маңыздысы осы Мұхаммед Хорезмидің «Әлджебр және әлмукабаланы есептеу туралы қысқаша кітап» атты шығармасы. Оның бұл еңбегін латын тіліне аударғанда ғалымның «әл-ховарезм» деген сөзі «алгорифм» немесе «алгоритм» деген сөзге айналып кеткен. Қазіргі уақыттағы «алгоритм» деген сөздің мағынасы мынау: берілген есепті шығаратын математикалық амалдардың жиыны. <...>

Мұхаммед Хорезмидің бұл шығармасы араб тілінен латын тіліне аударылып, бірнеше ғасырлар бойы Батыс Европада алгебраның негізгі оқу құралы болып келді.

(О.Жәутіков, Математика тарихы)

шы:м мәніндегі: / алг[е:]браның түуууу:...

сегізжүз / жыйырмасыншы: жылы: // хәлі:ф мам[ү:]н //

өз:нү:ң сарайына: / бастары:ң ғосү:б жійнаға:н /

ғалымдарды:ң ішіндегі: / [е]ң көрнектүсі: //

орт'а:зйялығ математик:к / жән астроно:м // мұхамм[е:]д

хорезми: / болдү: //

со:л ғездегі: / математика ғылымы: саласына:н /

жасалға:н / еңбектерді:ң ішіндегі: / [е:]ң маңыздысы: //

осү: мұхаммед хорезмиді:н / әлдж[е:]бр / жән әлмукабаланы: /

есепте:у тууралы: / қысқаша гіта:п / атты: шығармас[ы:] //

онү:ң / бү:л еңбег[і:]н / латы:н тілін'аударғанда: //

ғалымны:ң / әл-ховар[е:]зм / деге:н сөзү: // алгор[и:]фм /

немесе: / алгор[и:]тм / деге:н сөзгө: / айналы:п кетке:н //

кәзіргі: ¹уақыттағы: / алг²ор[и:]тм / деген сөзд³үң / мағ⁴насы
 м⁵ың[а:]у // берілге:н есепті: шығараты:н //
 матем[а:]т⁶икалығ амалдарды:н жыйыны:н // <...>
 мұхамме:д хорезмиді:н / бұ:л шығармасы:н //
 ар[а:]п тіліне:н / лат[ы:]н тіліне:н / аудар⁷лы:п //
 б[і:]рнеше ғасырла:р ббйү:н // баты:с суро:нада //
 алге:браның / негізг[і:] / оқу:у ғұралы:н / болу:п келді:н //

2. Публицистикалық мәтін тыңдарманға қандайда бір ақпарат жеткізіп қана қоймай, оның еркіне, санасына әсер етуді көздейді. Ол үшін мұндай мәтіндер нық дыбысталып, ондағы барлық сөздер анық естілуі шарт, сондай-ақ бағалауыш мәнді тірек сөздерді мәтін бойында интонациялық құралдар (ой екпіні, баяу қарқын және т.б.) арқылы ерекшелеп отырған дұрыс. Сонымен бірге қарқынды өзгертіп отыруға, әуезді құбылтуға да әбден болады. Бірақ дауысты тым ойнақшытып, бір сарыннан (регистрден) екінші бір сарынға (регистрге) күрт ауысып отыру тыңдарманды шаршатып, қабылдауын қиындатып жібереді. Ой екпінімен айтылған тірек сөздерде дауыс қаттылығын жоғарылатып, бірақ оны тым үлкен мәндермен емес, орта мәндермен берген дұрыс. Тиісті жерінде эмоциялық паузаларды қолданған әсерлі. Дегенмен оларды шектен тыс көп қолданса, сөздің мәнері болмайды.

***Қарттардың үмітін сөндіріп алмайық!
 «Жас Отан» мүшелерінің ұраны осындай***

Қазан айының бірінен бастап, бүкіл Қазақстан бойынша зейнеткерлерге, соғыс ардагерлері мен мүгедектерге жан-жақты жәрдем көрсету мақсатында ұйымдастырылған «Менің қарттарым» атты республикалық жастар әлеуметтік акциясы өтіп жатыр. Оны өткізуші - «Отан» республикалық саяси партиясының «Жас Отан» жастар қанатының мүшелері. Аталмыш акция бірнеше кезеңдерден тұрады. Атап айтқанда, зейнеткерлердің тұрғын үйлерін жөндеу, отынын жару, бау-бақша жұмыстарына жәрдемдесу, медициналық көмек көрсету сияқты нақты іс-шараларды жүзеге асыру. Сонымен қатар азық-түлікпен толтырылған қапшықтар үлестіру, демалыс кештерін, алуан түрлі кездесулер және тағы сол сияқты іс-шаралар ұйымдастыру, бір сөзбен айтқанда, қайырымдылық акцияларын өткізу.

«Жас Отан» жастар қанатының бөлімшелері арқылы жүзеге асып жатқан осы игілікті шаралар Алматы, Ақтөбе, Павлодар, Шығыс Қазақстан облыстарында қызу жүріп жатыр. Зейнеткерлерге, соғыс ардагерлері мен қарт мүгедектерге тегін медициналық көмек көрсетілуде. Және бұл жәрдем арнайы

құрылған кесте бойынша әлеуметтік жағдайы төмен қарттардың үйлеріне апарып жасалады. Емделуге аса мұқтаж жандарға тегін медициналық квота беріледі. Жасотандықтар қажет болса, пациенттерді емделу гранттарымен қамтамасыз етеді. Осы акцияға қатысушы медициналық колледждің студенттері науқас қарттарға деген көмектерін аямауда. Олар зейнеткерлердің тиісті дәрежеде ем алуын қадағалап отырады.

Қазақ әдебиеті, 22.10.2004

қарттард[ы:]н үмүтү::н / сөндүрү:б алма:::йық ///
 жасот[а:]н мүшөлөріні::н / ұра:н'осұнда:::й ///
 қаз[а:]н айыны::н / біріне:м баста::п //
 бүкү:л қазақст[а:]м бойынша:: / зейнеткерлерг[е::] //
 соғу:с ардагерлер[і:] мен / мүғбедктерг[е::] / жан-жақты:: /
 жәрде:м гөрсөту:у мақсатында:: / ұйымдастырылға::н //
 мені:н ғарттар[ы:]м атты:: / респү::бликалық /
 жаста:р әлеуметті:г [а:]қциясы / өту:б жаты:::р /// онү:: /
 өткүзүүшү:: // от[а:]н респү::бликалық /
 сайас:й па::ртиясының // жасот[а:]н / жаста:р ғанатыны::н /
 мүшөлөрі::: /// аталмы:ш а:::кция //
 бі:рнеше гезендерде:н тұра:::ды /// ат[а:]б айтқанда:: //
 зейнеткерлерд[і:]н / түргү:н үйлөрү:н жөндө::у //
 от'нү:н жарү::у // бау-бақша: жұмұстарына:: / жәрдемдесү::у //
 медици:налық көме:к көрсөту:у сыйақты:: / н[а:]қт'іш-
 шараларды:: / жүзөг'асырү:::у /// сөнүме:н ғата::р / азы:қ-
 түлүкпе:н толтүрүлға::н / қайшықт[а:]р үлөстүрү::у //
 демал[ы:]с кештері::н // ал'уа:н түрлү: гездесүүл[ө:]р // жә:не /
 тағы: сол сыйақты:: / іш-шарала:р ұйымдастырү::у //
 бірсөзбө:н айтқанд[а::] //
 қай'рымдылы:ғ [а:]қцияларын өткүзү::у ///
 жасот[а:]н / жаста:р ғанатыны::н / бөлімшеле:р арқылы:: //
 жүзег'асы:б жатқа::н / ос' ійгілікті: шарал[а::]р // алмат[ы::] //

ақтөб[ө:] // павлод[а:]р // шығыс қазақст[а:]н облұстарында: /
 қызұ:у жүрү:б жаты:::р. /// зейнеткерлерг[е:] //
 соғу:с ардагерлер[і:] мен / қарт мүғөдөктерг[е:] // тегі:н /
 медициналық көмеқ көрсөт'лүүдө::: // жә:не / бұлжөрд[е:]м /
 аранай[ы:] ғұрұлға::н / кесте: бойұнша:: //
 әлеуметті:г жағдайы: төм[ө:]н / қарттарды:н үйлөрүне: /
 апары:б жасала:::ды // емделүүгө::/ас[а:] мұқта:ж жандарға:: //
 тегі:н . . медициналық қв[о:]та беріле:::ді ///
 жа:с отандықт[а:]р // қажет полса::: // пациенттерд[і:] //
 емделу:у гранттарым[е:]н / қамтамасы::з ете:::ді /// ос' /
 ақцияға ғатысуушү:: / медициналық ко::лледждің /
 студенттер[і:] // науқа:с қарттарға:: / деген: көмектері:н /
 аймауд[а:::] /// ола:::р // зейнеткерлерді::н /
 тийіст[і:] дәрежеде: / [е:]м алүүү::н / қадағала:б от'рады::: //

3. Көркем мәтін ең алдымен тыңдарманның сезімдеріне әсер етеді. Олай болса, мұндай мәтінді тиісті көңіл толқынымен оқыған орынды. Бұл, әрине, поэзия жанрындағы мәтіндерге көбірек тән болады. Ал прозалық көркем әдебиетте шығарманың идеясын ашуда түрлі стиль элементтерінің араласып қолданылуы маңызды рөл атқарады. Көркем әдебиетке деректілік, яғни әр бір құбылыс, оқиға, адамның бейнесінің шынайы өмірге жақын сипатталуы тән болғандықтан, кейіпкер бейнесі, автор бейнесін ашуда бір ғана жоғары эмоциялық сөздерді қолдану жеткіліксіз болып қалады. Әсіресе драмалық шығармалардың стилі бірізді емес екені белгілі, мұнда әр бір кейіпкердің әлеуметтік сипатын ашу үшін сөйлеу стилінің және т. б. стильдердің элементтері жиі қолданылады. Шығарма интонациялық жағынан да осылай безендіріледі. Демек көркем әдебиет стиліне сөйлеу стилінің де, публицистикалық стильдердің де, тіпті ғылыми стильдердің де элементтері араласады. Сондықтан мұндай мәтіндерді ұсынғанда олардың негізгі идеясына, жанры мен автордың прагматикасына назар аударған жөн. Мұндағы автордың прагматикасы дегеніміз автордың тыңдарманын, оқырманын ескере отырып мәтінді соларға арнап құруы. Мысалы, балаларға арналған әдебиет пен ересектердің әдебиеті көркем стильге жатқанымен, тілі жағынан ерекшеленеді. Соған қарай олардың интонациялық сипаттары да басқа болады. Балаларға арналған мәтінді ұсынғанда бала санасына түсінікті интонациялық бірліктерді қолданған жөн.

Мұндай мәтіндерді дыбыстауда интонация ең басты қызмет атқарады. Себебі көптеген сөздердің мағынасын әлі жете түсіне бермейтін бүлдіршіндер әңгіменің не туралы айтылып жатқанын, кейіпкердің жағымды, жағымсыз кейпін, оқиғаның қуанышты немесе ренішті сипатын және тағы да басқа жалпы мағыналық, эмоциялық ақпаратты диктордың интонациясынан ғана ажырата алады. Сонымен, көркем мәтіннің жалпы интонациялық сипатына келетін болсақ, ең алдымен оған құбылғыштық, әуен бедерінің түрлілігі, дауыс сазының өзгергіштігі тән болады екен. Көркем шығарманың жанрына, идеясы мен автордың прагматикасына қарай оның интонациясы да белгіленеді.

Интонациясы жағынан айқын ажыратуға келетін жанрлар, поэзия, проза, драма болап табылады. Өлең сөзде өзгермейтін тәртіп, ырғақ түрлері болады да, ақынның эмоциясы бір қалыпты өрнекпен түскен суреттердің үстінен байқалып жатады. Ал драмалық шығарманың интонациясы кейіпкерлердің эмоциясына қарай құбылып отырғанымен, әр кейіпкер сөзі өзіндік сарынымен ерекшеленеді. Прозалық шығарманың интонациялық безендірілуінде қалыпты форма болмайды. Оның әр түрлі құрылымдық бөліктерінде интонация түрліше көрінеді, мәселен, прозалық мәтіннің бастапқы бөліктері баяу қарқынмен, бір қалыпты әуенмен айтылуы мүмкін, бірте-бірте оқиға желісі дами келе, оның интонациялық суретіне құбылғыштық тән бола бастайды да, соңында қайта тұрақталуы мүмкін. Мәтін интонациясының суретінде **эмоционалдық трек сөздер** қою бояулармен беріліп, ой екіні және т.б. тәсілдер арқылы ерекшеленіп тұрады.

*Өлең - сөздің патшасы, сөз сарасы,
Қиыннан қиыстырар ер данасы,
Тілге жеңіл, жүрекке жылы тиіп,
Теп-тегіс жұмыр келсін айналасы.
Бөтен сөзбен былғанса сөз арасы,
Ол – ақынның білімсіз бишарасы.
Айтушы мен тыңдаушы көбі – надан
Бұл жұрттың сөз танымас бір парасы.
(Абай)*

өл[ө::]ң // сөздү:н патшас[ы::] // сө:с сарасы:: //
қыйынна:н / қыйыстыр[а::]р / ер данасы:: //
тілге: жең[і::]л // жүрөкк[е:] // жылы: тийи::п //
теп-тегіс[і:]с / жұмұ:р гелс[і:]н / айналасы:: //
бөт[ө:]н сөзбб[ә:]м / былғанс[а:] // сө:з арасы:: //
о:л ақынны::н / білімс[і:]з / бйшарасы:: //

айттушу: ме:н / тындауш[ы:н] // көбу: нада:н //
 бұ:л жұртту:н / сө:с таным[а:н]с / бі:р парасы:н ///

4. **Ісқағаз стиліндегі мәтін.** Ресми ісқағаз стилі басқа стильдерден окшау тұрады. Себебі бұл стильдегі мәтіндер қалыпты үлгі бойынша құрылып, одан ауытқу сирек болады. Осыған байланысты мұндай мәтіндердің интонациясында да бір сарындылық байқалады. Мәтіннің құрылымына қарай әр түрлі бөліктері (кіріспе, негізгі бөлім, қорытынды және т.с.) тиісті интонациялық әуенмен оқылады да, дауыс әуезінде құбылғыштық, әсерлілік өте сирек байқалады. Себебі ісқағаз стиліндегі мәтіндердің басты мақсаты – адресаттың көңіл-күйіне әсер ету, оның эстетикалық талғамын тәрбиелеу емес, ақпарат жеткізіп, сол арқылы бір шараларға ұйымдастыру болып табылады. Осы мақсатына қарай оның интонациясы да ерекшеленіп тұрады. Сонымен, ресми қатынастағы ісқағаз стиліндегі мәтіндердің интонациясына негізінен бірқалыптылық, әуеннің бірте-бірте өзгеруі, ұстамды дауыс сазы, орта немесе баяу қарқын тән болады. Осындай біртекті дауыс суретінде **бұйрық, ұйғарым** және т.б. мәнді ой екпіні түскен **тірек сөздер** ерекшеленіп тұрады.

Қазақстан Республикасының ғылым туралы заңы.

Жалпы ережелер. 2-тарау.

5-бап. Ғылыми қызметкердің құқықтары мен міндеттері (үзінді)

1. Ғылыми қызметкердің:

1) өзінің ғылыми және ғылыми-техникалық қызмет нәтижелерінің авторы деп танылуына және өнертабыс пен санаткерлік қызметтің басқа да нәтижелеріне өтім беруіне, сондай-ақ санаткерлік меншігін қорғауға;

2) Қазақстан Республикасының заңдарына сәйкес өзі авторы болып табылатын ғылыми және ғылыми-техникалық қызмет нәтижелерін іске асырудан түскен табыстарды алуға;

3) өзінің шығармашылық үлесіне сәйкес сыйақылар, көтермелеу сыйлықтары мен жеңілдіктер алуға;

<.....> Қазақстан Республикасының заңдарына тыйым салынбаған өзге де іс-әрекеттерді жүзеге асыруға құқығы бар.

қазақст[а:]н респуб[ли]касының /
 ғыл[ы:]м тұралы: заңы:н ///
 жа:лп ережел[е:н]р /// екінш[і:] тара:н у ///
 бесінш[і:] ба:н. п. /// ғыл^мы:й ғызметкерді:н /
 құқұқтар[ы:] ме:н / міндеттері:н ///

1. ғыл^мы:й ғызметкерді:н //

бірінш[і:н] // өзүнү:н / ғыл^мі:й және ғыл^мі:й-
 те:нникалық / қызме:т нәт[і]желері:н . . //

[a:]вторы де:п таң^млұу^нна:: // жә:не / өнө:р табы:с пе::н /
санаткерлі:к қызметті::н / басқа: да: нөтійжелерін[e:] /
өтні:м берүүгө:: // сондай-а:қ / санаткерлі:к меншігі::н /
қорғауғ[a::] //

екінш[i::] // қазақста:н респу::блиқасының /
заңдарына: сөйке::с // өзү: / а:втору бөлү:п таб^млаты:н /
ғыл^ммі:й жә:не ғыл^ммі:й-те::хникалық /
қызме:т нөтійжелер[i::]н // ісқ'ас^мрұуда::н / түскө:н^н
табыста:рд^малұуғ[a::] //

үшүнш[ү::] // өзүнү::н / шығармашылығ^ғ үлөсүне: сөйке::с /
сыйақыл[a::]р // көтөрмеле:у сыйлықтары: ме::н /
жеңілдікт[e:]р алұуға:: //

<.....> қазақста:н респу:блиқасының заңдарында: /
тғйы:м салымбаға:н / өзг[ө:]де: / іс-әрекеттерді: //
жүзө:г'ас^мрұуға:: / күкүғ[ү:] ба::р //

Сөйлеу стиліндегі мәтіндердің интонациясында бірізділік, бірқалыптылық болмайды. Ондай болғанның өзінде де жиі кездесе бермейді. Себебі сөйлеу стиліндегі сөз үлгісіне стихиялық қасиет тән, яғни сөйлеуші алдын ала дайындықсыз сөйлейді де, оның сөзіне себепкер болған сыртқы факторлардың барлығы ауызша сөздің бедерінен көрініс тауып жатады. Мұнда сөйлеушінің эмоциясын, прагматикасын, тыңдаушысына деген көзқарасын білдіретін тілдік құралдар еркін әрі молынан қолданылады. Осы себепті сөйлеу стилінің интонациясы да құбылып отырады. Сөйлеу стилінің монологтік түрі мен диалогтік түрінің интонациялары өзара ерекшеленеді. Монологте бір коммуниканттың сөзі берілгендіктен, оның интонациясы да соған сәйкес безендіріледі. Ал диалогте сөйлеушілер саны екі немесе одан да көп болғанықтан, олардың әр қайсысының өзіндік сөйлеу сазы болады да, диалогтің ауызша сөзінің бедері көп сарынды болып шығады. Мұндай мәтінде сөйлеуші маңызды деп тапқан кез келген сөзіне ой екпінін түсіре алады. Сөйлеу стилі мәтіндерінде қазақ тілінің барлық интонемалары көрініс таба алады. Диалог мәтнінде жиі көрінетіні жалпы сұрақ арнаулы сұрақ, сондай-ақ лепті интонемалары.

- Көмір! Көмір!
- Кәне, кәне, қандай екен?
- Кәдуілгідей болад та... Қандай болуш еді..
- Ие, нағыз тас көмір!
- Қаттысын көрдің бе өзінің!
- Осыны кеміретін боламыз да...
- Тіс те керек болар бұған!

(F.Мүсірепов)

- көм[ү::]р // көм[ү::]р ///
- кәне:: // кәне:: // қанд[а:]й еке::н ///
- кәд'уулгүде:й бол[а:]т та:: // қанд[а:]й болуш'е::д ///
- ій[е::] / н[а:]ғыс таскөмү::р///
- қ[а:]ттысын гөрдү:н б'өз'ну::н///
- ос'нү:: // кем'реті:м боламыз д[а::] ///
- ті:с те: гере:қ пола::р / бұғ[а::]н///

Жоғарыда көрсетілген әр түрлі стильдердегі мәтіндердің айтылым үлгілері барлық жанрлар үшін бірдей емес. Бір стильге қатысты әр түрлі жанрдағы мәтіндердің айтылым үлгілері ерекше болуы мүмкін, дегенмен оларға ортақ интонациялық белгілердің тән болатыны да белгілі. Осы ортақ белгілерді сақтай отырып сөйлегенде, әр түрлі стильдердегі ауызша сөз өз нақышында берілетіні де түсінікті. Алайда шынайы өмірде таза бір стильде, басқа стильдің элементтерін араластырмай сөйлеу – сирек кездесетін жағдай. Тіпті бұлай түрлі стиль элементтерінің араласып қолданылуының өзі – тілдің икемділігінің бір белгісі, өйткені қалыпқа түскен үлгіден шықпай, таза стильді сақтап сөйлеу сөз иесінің тілдік мүмкіндіктерін шектейді. Сондықтан да ұсынылған айтылым үлгілерін қатып қалған өзгерімейтін нұсқа деп түсінуге болмайды. Сөйлеу жағдаятына, сөз иелерінің қарым-қатынасы мен көңіл-күйіне, сондай дүниетанымы мен көзқарастарының ерекшелігіне қарай олардың айтылымы да түрлі вариантта берілуі әбден мүмкін әрі заңды.

ҚЫСҚАША ОРФОЭПИЯЛЫҚ СӨЗДІК

СӨЗДІКТІҢ ҚҰРАМЫ МЕН ҚҰРЫЛЫСЫ

1. Сөздікте өсімдік пен жан-жануарлар атауларына қатысты сөздерге *өс.* (өсімдік), *балық*, *құрт* деген сияқты түсініктеме және кейбір терминдерге ғылымның қай саласына жататындығын білдіретін *бот.* (ботаника), *хим.* (химия), *лингв.* (лингвистика) сияқты белгілер берілді.

2. Ерін үндестігі мүмкін болған 3-4 буынға дейін көрсетіледі (жазылуы – *құлын*, *құлыны*, *құлынының*, айтылуы – *құлцн*, *құлцңң*, *құлцңцңң*). Ашық дауысты е дыбысына қатысты ерін үндестігі екінші буынға дейін сақталды, *өрмөлеу*, бірақ соңында еріндік дауысты (**Ү, Ұ**) келетін тұйық етістік формасында сөз толығымен еріндік айтылым үлгісінде берілді (*өрмөлетіу*).

3. Сөз ішінде, сөз тіркесінің жігінде сөйлеу мүшелерінің бір-біріне жанасуы немесе тоғысуы арылы емес, керісінше олардың бір-біріне жуысуы арқылы айтылатын **б, п, қ, к** дауыссыздарының үстіне «^о» белгісі қойылды (жазылуы – *Абай*, айтылуы – *А^обай*, жазылуы – *қапшық*, айтылуы – *қайшық*, жазылуы – *бақсы*, айтылуы – *ба^оқсы*, жазылуы – *тексеру*, айтылуы – *те^оксеру*).

4. Қазақ тіліндегі қос еріннің жуысуы арқылы жасалатын үнді (фонетикалық транскрипциясы «у») дауыссыз дыбыс қазіргі әліпби дәстүрі бойынша у әрпімен берілді (жазылуы – *тау*, *бу*, айтылуы – *тау*, *бу*). Бірақ оны орыс тілінің созылымды айтылатын у дауысты дыбысымен шатастырмау керек.

5. Бір деммен тұтас сөз түрінде айтылып, бір ұғымды білдіретін, бірақ бөлек жазылған екі сөздің тіркесі айтылым үлгісіне сәйкес сөздіктің орфоэпиялық бөлігінде бірге жазылып берілді (*май шам – майшам*, *аспа шам – аспашам* және т.б.). Сондай-ақ жалпы буын саны үшеу болатын екі жеке сөздің тіркесі тұтас сөз сарынымен айтылатындықтын, орфоэпия жағында бірге тұлғаланып көрсетілді: жазылуы – *тақ сан*, айтылуы – *тахсан*, жазылуы – *он екі*, айтылуы – *онекі*, жазылуы – *сен ғана*, айтылуы – *сеңғана*. Бірақ кейде мұндай екі сөзге де ой екпіні түсірілсе, олар буын санының шектеулі болғанына

қарамастан, жеке-жеке ырғақпен айтылады, сондықтан орфоэпиясында араларына доға (˘) қойылып берілді: *сен˘де, мен˘де*.

6. Жалпы буын саны төрттен асатын бір мағыналық қатынасты білдіретін немесе бір атауды білдіретін сөздер әрқайсысы өзіндік әуезбен айтылатынына қарамастан, кідіріссіз, бір ырғақты топ құрайтындықтан, орфографиясында бірге/бөлек тұлғаланса да, орфоэпиясында бөлек көрсетіліп, олардың арасына доға қойылды: жазылуы – *ауыл шаруашылығы*, айтылуы – *ауыл˘шар˘уашылығы*, жазылуы – *егеуқұйрық*, айтылуы – *егеу˘құйрық*, жазылуы – *кәсіпорын*, айтылуы – *кәсіб˘орын*, жазылуы – *сәлем беру*, айтылуы – *сәлем˘беру*, жазылуы – *бара жатыр*, айтылуы – *бара˘жатыр*.

7. Егер сөз тіркесі құрамында берілген бір сөзден кейін кідіріс жасала алатын болса, ол сөз өзінен кейін не өзінің алдында тұрған сөздерден бөлек жазылып, оның басқа сөзбен тоғысқан жігінде ешқандай дыбыстық өзгеріс болмайды, жазылуы – *айыбын мойнына алу*, айтылуы – *айыбым мойнын˘алу* емес, *айыбын мойның˘алу*, жазылуы *атына кір келтірмеу*, айтылуы – *атына гір˘гелтірмеу* емес, *атына кір˘гелтірмеу*.

8. Сөз тіркесі жігіндегі қатар келген екі дауыстының алдыңғысы, не соңғысы түсіріліп, апостроф (') қойылады (жазылуы – *сарыағаш*, айтылуы – *сар˘ағаш*, жазылуы – *не істеді*, айтылуы – *не˘стеді*).

9. Орыс тілі мен басқа шет тілдерінен енген сөздер орфографиясы бойынша берілді, мысалы, *жеңіл машина*. Тілімізге сіңісіп, оның айтылу заңдылықтарына сәйкес дыбысталу тұрпаты өзгерген басқа тілден енген сөздердің орфоэпиясы көрсетілді (*пірестеу*, *резеңке*, *ыстанок* және т.б.).

10. Бір сынары орыс тілінің, екінші сынары қазақ тілінің төл сөзі болып келетін (немесе болып кеткен) сөздердің тек соңғысының, яғни қазақ тілі сөзінің орфоэпиясы көрсетілді (жазылуы – *автопойыз*, *автожуғыш*, айтылуы – *авто˘пойыз*, *авто˘жуғыш* т.б.).

Мағынаға нұқсан келетін жағдайда сөз тіркесінің құрамындағы сөздер жазылымы бойынша айтылады және сөздікте солай көрсетілді (жазылуы да, айтылуы да: *ұшсайыс*; жазылуы – *сексеуілдің гүлі*, айтылуы – *сексеуілдің˘гүлі*, жазылуы – *сексеуілдің күлі*, айтылуы – *сексеуілдің˘күлі* емес, *сексеуілдің˘күлі*).

СӨЗДІКТЕГІ ӘРІП ТІРКЕСТЕРІНІҢ ДЫБЫСТЫҚ МӘНДЕРІ

№	Тіркес	Жазылуы	Дыбыс	Айтылуы
1.	и+я	такия	ы	тақ˘йа
2.	и+ю	кию	ы	қый˘уу
3.	и+я	әлия	і	әл˘йә
4.	и+ю	кию	і	кй˘уу
5.	и+я	бұртия	ұ	бұрт˘йа

6.	и+я	дүрия	Ү	дүр ^ү йө
7.	и+ю	қонжию	Ү	қонж ^ү йүү
8.	и+ю	үрпию	Ү	үрп ^ү йүү
9.	и+дауысты	нық	Ый	Ыйық
10.	дауыссыз+и	ыси	Ый	Ысый
11.	и	и	Ий	Ий
12.	и+дауыссыз	изен	Ий	Ийзен
13.	дауыссыз+и	әлди	Ий	әлд ^й
14.	дауыссыз+и	үли	Үй	үл ^ү й
15.	дауыссыз+и	өри	Үй	өр ^ү й
16.	дауысты+у	ау	У	ау
17.	жуан буын+у	қору	Ұу	қор ^ұ у
18.	жіңішке буын+у	көру	Ұу	көр ^ұ у
19.	у+дауысты	уақ	Үу	үақ
20.	у+дауыссыз	улы	Ұу	үл ^ү
21.	еріндік буын+е	бөле	ө	бөлө
22.	еріндік буын+ы	бұдыр	Ү	бүд ^ү р
23.	еріндік буын+і	көңіл	Ү	көң ^ү л
24.	ю+ы	оюы	Ү	ой ^ү ү
25.	ю+і	юі	Ү	үй ^ү ү
26.	жуан буын+я	сая	Йа	сайа
27.	жіңішке буын+я	әлия	Йө	әл ^й ө
28.	жуан буын+ю	аю	Йүү	ай ^ү ү
29.	жіңішке буын+ю	үю	Йүү	үй ^ү ү
30.	и+ю	қию	Йүү	қй ^ү ү
31.	и+ю	тию	Йүү	тй ^ү ү
32.	р+жуан	рас	Ұр	ұрас
33.	р+жіңішке	рет	ір	ірет
34.	р+еріндік жуан	ру	Үр	үр ^ү ү
35.	р+еріндік жіңішке	рүстем	Үр	үр ^ү стем
36.	л+жуан	лақ	Ұл	ұлақ
37.	ж+а+й	жай	ө	жәй
38.	ш+а+й	шай	ө	шәй

СӨЗ ІШІНДЕ

39.	дауысты+б+ дауысты	абысын	б	абысын
40.	н+м	ағайынмен	м	ағайынмен
41.	н+ғ	сенген	ң	сеңген
42.	н+к	айланкес	ң	айлаңкес
43.	н+ғ	жанға	ң	жаңға
44.	з+б	азба	б	азба
45.	й+б	айбат	б	айбат

46.	л+б	жалбыз	б̂	жалб̂ыз
47.	р+б	арба	б̂	арба
48.	у+б	тәубе	б̂	тәубе
49.	б+д	абдыру	б̂	абдыру
50.	б+з	абзал	б̂	абзал
51.	б+ж	абжылан	б̂	абжылан
52.	п+ш	қапшық	п̂	қапшық
53.	п+с	жапсар	п̂	жапсар
54.	қ+ш	ақша	қ̂	ақша
55.	қ+с	тақсыр	қ̂	тақсыр
56.	к+ш	көкше	к̂	көкшө
57.	к+с	кексе	к̂	кексе
58.	з+ш	өгізше	ш	өгүшшө
59.	з+с	сызса	с	сысса
60.	с+ш	қышы	с	қышы
61.	н+б	тынба	м	тымба
62.	ш+сыз (сіз)	ренішсіз	ш	ренішшіз
63.	т+ш	хатшы	ш	хатшы
64.	т+с	сатса	с	сатса
65.	сөз басында л, р, у ашық дауыстыдан кейін	лай рас уақ	ʙл ʙр уу	ʙлай ʙрас ууақ
66.	аралас үндесім жігіндегі х	рахмет	х	рахмет
67.	дауысты үнді+х	дәріхана, мейрамхана	х х	дәріхана, мейрамхана
68.	жуысыңқы	дәрісхана дауыссыз+х	х х	дәрісхана
69.	тоғысыңқы дауыссыз+х	жатақхана	қ	жатаққана
70.	бр	абырой	ʙр	абʙрой
71.	жр	ажырау	ʙр	ажʙрау
72.	зн	қазына	ʙн	қазʙна
73.	пр	топырақ	ʙр	топʙрақ
74.	қм	ақымақ	ʙм	ақʙмақ
75.	ңз	аңызак	ʙз	аңʙзақ
76.	мл	емле	іл	еміле
77.	рн	көрініс	ін	көрініс
78.	нс	сонысы	ʙс	сонʙсы
79.	ру	керуен	уу	керуен
80.	зл	бұзылу	ул	бұзʙлуу

дауыссыздарының
ортасындағы ы

ЕКІ СӨЗ ЖІГІНДЕ

81.	дауысты+п+дауысты	алып ұшу	б	алыб̂ұшуу
82.	дауысты+п+жуысыңқы	алып сатар	п̂	алып̂сатар
83.	үнді+қ+дауысты	ай қабақ	ғ	айғабак
84.	дауысты+қ+ұяң	ақ жауын	ғ	ағжауын
85.	дауысты+қ+дауысты	ақ ала	ғ	ағала
86.	дауысты+қ+үнді	ақ маңдай	ғ	ағмаңдай
87.	ұяң+қ+дауысты	қыз-қырқын	ғ	қыз-ғырқын
88.	үнді+к+дауысты	шай кесе	г	шәйгесе
89.	дауысты+к+ұяң	бек жақсы	г	бегжақсы
90.	дауысты+к+дауысты	шек ара	г	шегара
91.	дауысты+к+ұяң	көк майса	г	көгмайса
92.	ұяң+к+дауысты	қыз-келіншек	г	қыз-геліншек
93.	з+ж	аз жыл	ж	ажжыл
94.	п+б	алып беру	п	алып̂перу
95.	н+б	жан бала	м	жамбала
96.	н+п	жан пида	м	жампыйда
97.	р+і	кәрі жілік	-	кәр'жілік
98.	ш+ж	көш жер	ш	көшшер
99.	с+ш	ес шығу	ш	еш̂шығуу
100.	з+ш	көз шалу	ш	көш̂шалуу
101.	с+ж	алыс-жұлыс	ш-ш	алыш-шұлүс
102.	н+к	сан келді	ң-г	саң̂гелді
103.	н+қ	азан-қазан	н-ғ	азаң̂ғазан
104.	дауысты+қ+с,ш	ақ сары	қ	ақсары
105.	қ+с	тақ сан	қ	тақсан
106.	к+ш	көк шұбар	қ	көқшұбар
107.	к+с	кек сақтау	қ	кеқсақтау
108.	т+ш	ат шаптыру	ш̂	ат̂шаптыруу
109.	т+с	хат салу	с̂	хат̂салуу

Көптеген сөздердің жазылуы мен айтылу үлгілерінде айырмашылықтар болғандықтан, жоғарыдағы айтылым үлгілерін алдын ала қайталап, жаттығып алған соң ғана, сөздікке ауысқан жөн немесе қайта оралып, пысықтап отыруға да болады.

ҚАЗАҚ АЛФАВИТІ

Баспа түрі		Әріптердің аты
бас әріп	кіші әріп	
А	а	а
Ә	ә	ә
Б	б	бы
В	в	вэ (вы)
Г	г	гі
Ғ	ғ	ғы
Д	д	ды
Е	е	е
Ё	ё	йо
Ж	ж	жы
З	з	зы
И	и	ій
Й	й	ій
К	к	кі
Қ	қ	қы
Л	л	ыл
М	м	мы
Н	н	ны
Ң	ң	ың
О	о	о
Ө	ө	ө
П	п	пы
Р	р	ыр
С	с	сы
Т	т	ты
У	у	ұу
Ұ	ұ	ұ
Ү	ү	ү
Ф	ф	эф (фы)
Х	х	хы
Һ	һ	һы
Ц	ц	цэ (цы)
Ч	ч	че (чі)
Ш	ш	шы
Щ	щ	ща (щы)
Ъ	ъ	айыру белгісі
Ы	ы	ы
І	і	і
Ь	ь	жіңішкелік белгісі
Э	э	э
Ю	ю	йүү
Я	я	йя

ҚЫСҚАРТЫЛҒАН АТАУЛАР

- архитек.* – архитектура термині
астр. – астрономия термині
әск. – әскери термин
биол. – биология термині
бот. – ботаника термині
геогр. – география термині
диал. – диалектизм (жергілікті сөз)
діни – діни сөз
ж. – жөне
зоол. – зоологиялық термин
кәде – кәде атаулары
кәс. – кәсіби сөз
көне – көнерген сөз (архаизм, историзм)
кіт. – кітаби сөз
қоғ.-саяси – қоғамдық-саяси термин
құс – құс атауы
лингв. – лингвистикалық термин
мат. – математика термині
мед. – медицина термині
миф. – мифологиялық ұғым
муз. – музыка термині
муз. аспап – музыкалық аспап
ода. – одағай
өс. – өсімдік атаулары
пед. – педагогика термині
поэт. – поэтикалық қолданыстағы сөз
стиль – стильдік мақсатта қолданылатын сөз
терм. – термин сөздер
тех. – техникалық термин
физ. – физика термині
филос. – философиялық термин
шыл. – шылау
этн. – этнографиялық сөз (термин)

А а

аба (*жамылгыш*)
абалак-сабалак, абалак-сабалагы
абат, абат жер
абиыр, абиыры
 абиыр беру
 абиыры төгілу
аграрлык, аграрлык катынас
 аграрлык құрылыс
 аграрлык реформа
ага, ага буын
 ага ғылыми қызметкер
 ага инженер
 ағалар алқасы
 ага лейтенант
 ага редактор
 ага ұрпақ
ағайын, ағайынға, ағайыны
 ағайын түту
ағалық, ағалығы
 ағалық айту
 ағалық ақыл айту
 ағалық ету
 ағалық көрсету
ағаш, ағаш ағызу
 ағаш өңдеу өнеркәсібі
 ағаш талшықты тақта
 ағаштан түйін түю
 ағаш үстасы
ағашжегі (*көбелек*)
ағымдағы, ағымдағы есепшот
 ағымдағы міндеттер
 ағымдағы шығындар
 ағымдағы істер
ада, ада болу
 ада ету
 ада қылу
адал, адал ақы
 адал ас
 адалдан жиған мал
 адал еңбек
 адал итсіз
 адал ниет
адам, адам айтқысыз
 адам аласы ішінде
 адам баласы

аба
абалак-сабалак, абалак-сабалагы
абат, абатжер
абиыр, абиыры
 абиыр беруу
 абиыыры төгүлуу
аграрлык, аграрлык қатнас
 аграрлык құрүлүс
 аграрлығ реформа
ага, ага бүүүн
 ага ғылыммый ғызметкер
 агинженер
 ағалар алқасы
 ага лейтенант
 ага редактор
 агүрпақ
ағайын, ағайынға, ағайыны
 ағайын түтүү
ағалық, ағалығы
 ағалығ айтуу
 ағалығ ақыл айтуу
 ағалығ етуу
 ағалық көрсөтуу
ағаш, ағаш ағызүү
 ағаш өңдоу өнөр гәсібі
 ағаш талшықты тақта
 ағаштан түйүн түйүү
 ағаш үстасы
ағашшегі
ағымдағы, ағымдағ'есеішот
 ағымдағы міндеттер
 ағымдағы шығындар
 ағымдағ'істер
ада, ада болүү
 ад'етуу
 ада ғылүү
адал, адал ақы
 адалас
 адалдан жыйғам мал
 адал енбек
 адал ийтсіз
 адал нийет
адам, адам айтқысыз
 адам аласы ішінде
 адам баласы

адам болу	адам болуу
адам ету	адам етуу
адам көргісіз	адам көргүсүз
адам көрмеген	адам көрмөгөн
адам күйіне түсіру	адам гүйүне түсүрүү
адам қарағысыз	адам арағысыз
адам қатарына қосу	адам атарына қосу
адам құрлы көрмеу	адам құрлу көрмеу
адам тегі	адам тегі
адам сүйгіш	адам сүйгүш
адам сүймес	адам сүймөс
адам төзгісіз	адам төзгүсүз
адам шақ келмеу	адам шақ келмеу
адамгершілік , адамгершілігі	адамгершілік , адамгершілігі
адамгершілік тәрбиесі	адамгершілік тәрбиесі
адамдық , адамдығы	адамдық , адамдығы
адамдықтан аттамау	адамдықтан аттамау
адамзат , адамзат әулеті	адамзат , адамзат әулеті
адамзаттық	адамзаттық
адам-күн	адам-күн
адам-сағат	адам-сағат
адамшылық , адамшылығы	адамшылық , адамшылығы
адас , адасқан айып емес	адасуу , адасқан айып емес
адасқан қаздай	адасқан газдай
адасқанның айыбы жоқ	адасқанның айыбы жоқ
адым , адым жер шегінбеу	адым , адым жер шегімбеу
адымы қысқа	адымы ғысқа
адымын андап басу	адымын андап пасуу
адымын анду	адымын андуу
адымын санап басу	адымын санап пасуу
ажал , ажал айдау	ажал , ажал айдау
ажал аузында	ажал аузында
ажал сағаты соғу	ажал сағаты соғуу
ажал табу	ажал табуу
ажалы жету	ажалы жетуу
азаматтық , азаматтығы	азаматтық , азаматтығы
азаматтық тұлға	азаматтық тұлға
азаматтық борыш	азаматтық порыш
азаматтық бостандық	азаматтық постандық
азаматтық қорғаныс	азаматтық қорғаныс
азаматтық құқық	азаматтық құқуқ
азаматтық тіркеу актілер	азаматтық тіркеу актілер
азаматтық-құқықтық ,	азаматтық-құқуқтық ,
азаматтық-құқықтық мәміле	азаматтық-құқуқтық мәміле
азаматшылық , азаматшылығы	азаматшылық , азаматшылығы
азап , азабы	азап , азабы
азап шеғу	азап шеғуу
азат , азат ету	азат , азат етуу
азат омыртқа	азат омыртқа
азғындық , азғындығы	азғындық , азғындығы
азғындық жолға түсу	азғындық жолға түсуу
азшылық , азшылығы	ашшылық , ашшылығы
ай , айға шабу	ай , айға шабуу
ай тұтылу	ай тұтлуу
айы оңынан туу	айы оңнан тууу

ай, айдан айға
 ай аралата
 ай арасы толас болу
 ай артынан ай өту
 айы жету
айбат, айбат жасау
 айбат көрсету
 айбат шашу
 айбат шегу
айдар, айдар тағу
 айдарынан жел есу
айлық, айлық ақы
 айлық есеп
 айлық жоспар
 айлық түсім
айналым, айналымы
 айналым қаржылары
 айналым қоры
 айналым салығы
айт, айт күндері
 айт намаз
айту, айт, айтты, айта қаларлық
 айтары жоқ
 айтқаның ақ болсын! (*тілек*)
 айтқаның келсін! (*тілек*)
айтыс, айтысқа түсу
 айтыс өлең
айып, айыбы
 айыбын мойнына алу
 айыбын мойындау
 айып етпеу
 айыпқа бұйырмау
 айып салу
 айып тағу
 айып таңу
академиялық, академиялық жыл
 академиялық сағат
 академиялық театр
актерлік, актерлік өнер
ақ, ағы
 ағы ақ, қызылы қызыл
 ағынан жарылу
 ақ аю
 ақ бата
 Ақ боз ат (*астр.*)
 ақ жалау
 ақ көңіл
 ақ күй (*ырым*)
 ақ мал (*жылқы*)
 ақ от (*өлең шөптер*)
 ақ таңдақ
 ақ таңдақтану
ақ (*ар.*), ақ бұйрықты өлім
 ақ өлім

ай, айдан айға
 ай аралата
 ай арасы толас болу
 ай артынан ай өту
 айы жету
айбат, айбат жасау
 айбат көрсету
 айбат шашу
 айбат шегу
айдар, айдар тағу
 айдарынан жел есу
айлық, айлық ақы
 айлық есеп
 айлық жоспар
 айлық түсім
айналым, айналымы
 айналым қаржылары
 айналым қоры
 айналым салығы
айт, айт күндері
 айт намаз
айту, айт, айтты, айта қаларлық
 айтары жоқ
 айтқаның ақ болсын!
 айтқаның келсін!
айтыс, айтысқа түсу
 айтыс өлең
айып, айыбы
 айыбын мойындау
 айыбын мойындау
 айып етпеу
 айыпқа бұйырмау
 айып салу
 айып тағу
 айып таңу
академиялық, академиялық жыл
 академиялық сағат
 академиялық театр
актерлік, актерлік өнер
ақ, ағы
 ағы ақ, қызылы қызыл
 ағынан жарлу
 ағайу
 ақпата
 ақпозат
 ағжалау
 ақкөңіл
 ақкүйу
 ағмал
 ағот
 ақтаңдақ
 ақтаңдақтану
ақ, ақпұйрұқтөлүм
 ағөлүм

аққу, аққудың көгілдірі
 аққу мойын
ақпа, ақпа ау
 ақпа жұлдыз
 ақпа құлак
 ақпа құм
ақпарат, ақпарат көзі
 ақпарат құралдары
ақпараттық, ақпараттық кеңістік
ақпаршы
ақсақал, ақсақалдар алқасы
ақтық, ақтық дем
 ақтық сөз
ақша, ақша айналысы
 ақша айырбас
 ақша реформасы
 ақша рыногі
 ақша салу
ақшам, ақшам жамырау
 ақшам намаз
ақы, ақы сұрау
 ақы ие
ақыл, ақыл айту
 ақыл алу
 ақылға келу
 ақыл тіс
ақылдасу, ақылдасса, ақылдасшы
ақылы, ақылы еңбек
 ақылы қызмет
ал, ал көк
 ал күрең
 ал қара
 ал қара көк
ала, ала айран
 ала көлеңке
 ала көңіл
 ала құйын
 ала өкпе болу
алабұрту, алабұрт, алабұртты,
 алабұртса
алақан, алақанға
 алақан жау
 алақан соқпақ
аламан (*коне*), аламанға
 аламан бөйге
 аламан дода
 аламан соғыс
алаң, алаң болу
 алаң қылу
 алаң мезгіл
алаңдаушылық, алаңдаушылығы
алапаттық, алапаттық ауысымдар
 алапаттық ластану
аласапыран, аласапыранға
алауыздық, алауыздығы

аққуу, аққуудуң көгүлдірі
 аққуу мойын
ақпа, ақпау
 ақпа жұлдыз
 ақпа құлак
 ақпағұм
ақпарат, ақпарат көзү
 ақпарат құралдары
ақпараттық, ақпараттық кеңістік
ақпаршы
ақсақал, ақсақалдар алқасы
ақтық, ақтығдем
 ақтықсөз
ақша, ақша айналысы
 ақша айырбас
 ақша реформасы
 ақша рыногі
 ақша салу
ақшам, ақшам жамырау
 ақшам намаз
ақы, ақы сұрау
 ақы ие
ақыл, ақыл айту
 ақыл алу
 ақылға гелу
 ақыл тіс
ақылдасуу, ақылдасса, ақылдасшы
ақылы, ақыл еңбек
 ақылы ғызмет
ал, алгөк
 алгүрөң
 алғара
 алғарагөк
ала, ал айран
 алагөлеңке
 алагөңүл
 алағүйүн
 алөкпе болу
ала бұрттуу, алабұрт, алабұртты,
 алабұртса
алақан, алақанға
 алақан жайу
 алақан соқпақ
аламан, аламанға
 аламан бөйге
 аламан дода
 аламан соғыс
алаң, алаң болу
 алаңғылу
 алаң мезгіл
алаңдаушылық, алаңдаушылығы
алапаттық, алапаттық ауысымдар
 алапаттық ластану
аласапыран, аласапыранға
алауыздық, алауыздығы

алаш, алаш автономиясы
 алаш азаматы
 алаш алалығы
 алаш елі
 алаш қаласы
 алаш қозғалысы
 алаш мемлекеті
 алаш мыңы (*көне*)
 алаш партиясы
 алаш туы
 алаштың баласы
 алаш ісі
алашорда, алашорда гербі
 алашорда үні
 алашорда қайраткері
 алашорда үкіметі
алашордашы
алға, алға апарушы
 алға тарту
алғашқы, алғанқы қарлығаш
 алғашқы рет
алғыз, алғызса
алғыс, алғыс айту
 алғыс гүлі
 алғыс жариялау
алды, алдын ала
 алдына алу
 алдынан өту
 алдын орау
алдыңғы, алдыңғы күні
 алдыңғы қатарлы
алқа, алқа топ, алқа мәжілісі
алқаби, алқабилер институты (*саяси*)
алқалы, алқалы топ
 алқалы жиын
алқым, алқым азу
 алқымға алу
алқынды, алқынды сабын
Алла (*діни*), Аллаға жалбарыну
 Алладан медет тілеу
 Алланың бұйырғаны
 Алланың жазасы
 Алланың ісі
 Алла тағала
алма, алма ағаш
 алма бақ
 алма бет
 алма көбелегі
 алма күйесі
 алма қышқылы
 алма мойын
алмас, алмас азу
 алмас жүзді
 алмас қылыш
 алмас пышақ

алаш, алаш автономиясы
 алаш азаматы
 алаш алалығы
 алаш елі
 алаш қаласы
 алаш қозғалысы
 алаш мемлекеті
 алаш мыңы
 алаш партиясы
 алаш түүу
 алаштың баласы
 алаш ісі
алаш орда, алаш орда гербі
 алаш орд'үнү
 алаш орда қайраткері
 алаш орд'үк'үметі
алаш ордашы
алға, алғ'апаруушы
 алға тартуу
алғашқы, алғанқы қарлығаш
 алғашқ'рет
алғыз, алғысса
алғыс, алғыс айтуу
 алғыс күлү
 алғыш шар^мйалау
алды, алдын ала
 алдын'алуу
 алдынан өтуу
 алдын орау
алдыңғы, алдыңғы гүнү
 алдыңғы қатарлы
алқа, алқатоп, алқа мәжілісі
алқабій, алқа бійлер институты
алқалы, алқалы топ
 алқалы жыйын
алқым, алқым азуу
 алқымғ'алуу
алқынды, алқынды сабын
алла, аллаға жалбар^мнүү
 алладан медет тілеу
 алланың бұйұрғаны
 алланың жазасы
 алланың ісі
 алла тағала
алма, алм'ағаш
 алмабақ
 алмабет
 алма гөбөлөгі
 алма гүйөсү
 алма ғышқылы
 алма мойын
алмас, алмас азуу
 алмаш шүздү
 алмас қылыш
 алмас пышақ

алмасу, алмасса, алмасшы
 алмасу реакциясы
алпыс, алпыс бір
 алпыс екі
 алпыс жылдық
алтай, алтай көртышқаны
 алтай қойы
 алтай рауғашы
алтайы, алтайы долана
 алтайы қызыл түлкі
алты, алты ай қыс
 алты аласы, бес бересі жоқ
 алты алаш (*көне*)
 алты арыс
 алты ауыз болу
алтын, алтынға, алтын адам
 алтын айдар
 алтын алқа
 алтын жұлдыз
 алтын медаль
алу, ала жөнелу
 ала кету
алуан, алуан түрлі
алхоры
алшы, алшы түсу
алым, алымы, алым алу
 алым беру
 алым жинау
 алым тартқызу
алым-салық, алым-салығы
алыну, алынбау, алынған,
 алынғанмен
алып, алыбы, алып батыр
 алып денелі
 алыптар тобы
алыс, алыстан болжау
 алыстан қосылу
алыс-жақын
амал, амал бар ма?
 амал қанша
аман, аман болу
аманат, аманат ақша
 аманат құда
ана, ана сүтін ақтау
 ана сүтімен сіңу
 ана тілі
аналық, аналығы, аналық гүл
 аналық тек
ант, ант ақтау
 ант алу
 ант беру
 ант беруші
 ант қағаз
антидене
антидүние

алмасуу, алмасса, алмашшы
 алмасуу реакциясы
алпыс, алпыс пір
 алпыс екі
 алпыш жылдық
алтай, алтай көртышқаны
 алтай қойы
 алтай рауғашы
алтайы, алтайы долана
 алтайы қызыл түлкі
алты, алт'айғыс
 алт'аласы, бес пересі жоқ
 алт'алаш
 алт'арыс
 алт'ауыз болуу
алтын, алтыңға, алтын адам
 алтын айдар
 алтын алқа
 алтын жұлдыз
 алтым медаль
алуу, ала жөнелуу
 ала гетуу
алуан, алуан түрлі
алқорұ
алшы, алшы түсуу
алым, алымы, алым алуу
 алым беруу
 алым жыйнау
 алым тартқызуу
алым-салық, алым-салығы
алыннуу, алымбау, алыңған,
 алыңғанмен
алып, алыбы, алып патыр
 алып тенелі
 алыптар тобу
алыс, алыстам болжау
 алыстам қосылуу
алыш-шақын
амал, амал бар ма
 амал қанша
аман, амам болуу
аманат, аманат ақша
 аманат құда
ана, ана сүтүн ақтау
 ана сүтімен сіңуу
 ана тілі
аналық, аналығы, аналық күл
 аналық тек
ант, ант ақтау
 ант алуу
 ант беруу
 ант беруушү
 антқағаз
антидене
антидүние

антүрған
 анықтама, анықтама бюросы
анықтама-көрсеткіш
аңыз, аңыз жер
аңыз, аңыз болу
 аңыз өңгіме
 аңыз күйі
апат, апат болу
 апатқа ұшырау
апиын, апиынға
апиыншы
ар (өлшем)
ар, ар көру
 ардан аттау
 арын сату
ара, ара ағайын
 араға от салу
 арасы ашылу
арабы, арабы ат
 арабы ит
 арабы кілем
аражік, аражігі
араласу, араласса, араласшы
аралық, аралығы, аралық дақыл
 аралық ми
арам, арам айла
 арам ақша
 арам тер болу
арамтамақтық, арамтамақтығы
аран, араны ашылу
арандату, арандатса
арандатушылық, арандатушылығы
араша, араша болу
 араша сұрау
 араша түсу
арена, халықаралық арена
арзан, арзанға, арзан қол бұйым
 арзан қолды
арқау, арқау жіп
 арқау ету
ар ма! (амандасу), армысың!, армысыз!
арман, арманға
 арман қылу
 арманы жүзеге асу
арман-мақсат
арсыздану, арсызданбау,
арсызданған, арсызданғанмен
арт, артта қалу
 арты қайырлы болсын! (тілек)
 артын берсін! (тілек)
 арты той болсын! (тілек)
артиллериялық:
 артиллериялық атыс
 артиллериялық барлау

антүрған
 анықтама, анықтама бюросы
анықтама-көрсөткүш
аңыз, аңызжер
аңыз, аңыз болуу
 аңыз өңгіме
 аңызгүйі
апат, апат полуу
 апатк'үш'рау
апыйын, апыйыңға
апыйыншы
ар
ар, ар көруу
 ардан аттау
 арын сатуу
ара, арағайын
 араға от салуу
 арас'ан'луу
арабы, араб'ат
 араб'йт
 арабыгілем
аражік, аражігі
араласуу, араласса, аралашшы
аралық, аралығы, аралығ'дақыл
 аралығ'мый
арам, арам айла
 арам ақша
 арамтер болуу
арамтамақтық, арамтамақтығы
аран, аран'ашылуу
арандатуу, арандатса
арандатуушүлүк, арандатуушүлүғы
араша, араша болуу
 араша сұрау
 араша түсуу
арена, халығ'аралығ'ареңа
арзан, арзанға, арзанғол бүйүм
 арзанғолдү
арқау, арқаужіп
 арқау'етуу
ар ма!, армысың!, армысыз!
арман, арманға
 арман'ғылуу
 арманы жүзөг'асуу
арман-мақсат
арсыздануу, арсыздамбау,
арсыздаңған, арсыздаңғанмен
арт, арттағалуу
 артығайырлы болсүн!
 артым берсін!
 арты той болсүн!
артиллериялық:
 артиллериялығ'атыс
 артиллериялық'парлау

артиллериялық дайындық
 артиллериялық қолдау
артық, артығы,
 артығымен қайыру
 артық кету
 артық көру
 артық сөз
ару, ару қыз (*поэт.*)
аруак, аруағы, аруак жар болу
 аруак қону
арыз, арызы, арыз қағаз
арыздану, арызданбау,
 арызданған, арызданғанмен
арыз-шағым
арыс, арысы, арыс ағаш
ас, арам ас
 ас болсын (*тілек*)
 ас иесімен төтті
 ас қайыру
 ас қасық
 ас қорыту
 ас қорыту жүйесі
асанқайғы, асанқайғыға салыну
асатаяқ' (*муз. аспан*)
асау, асау ат
 асауға құрық салғандай
 асаудың құлағында ойнау
 асау жүрек
 асау қымыз
 асау мәстек
асжаулық
асқазан, асқазанға
асқан, асқан өнші
асқандық
асқын, асқын кернеу (*физ.*)
 асқын өткізгіштік (*физ.*)
 асқын салмақ
аспалы, аспалы бесік
 аспалы көпір
аспан, аспанға
 аспан әлемі
 аспан денесі (*астрон.*)
 аспан көк (*тыс*)
аспансерік
аспап, аспабы
аспапты, аспапты музыка
астамшылық, астамшылығы
астана, астана жұрт
астық, астығы, астық бастыру
 астық қоймасы
 астық қоңызы
 астық құю
 астық массасы
 астық тұқымдас
 астық шаруашылығы

артиллериялық дайындық
 артиллериялық қолдау
артық, артығы,
 артығымен ғай^мрұу
 артық кетүү
 артық көрүү
 артықсөз
арүү, арүүғыз
ар^ууак, а^ууағы, ар^ууағ жар^болуу
 ар^ууак қонүү
арыз, арызы, арыз ғағаз
арыздануу, арыздамбау,
 арыздаңған, арыздаңғаммен
арыш-шағым
арыс, арысы, арыс ағаш
ас, арамас
 ас полсүн
 ас іесімен төтті
 ас қай^мрұу
 асқасық
 ас қор^утүү
 ас қор^утүү жүйесу
асаң ғайғы, асаң ғайғыға сал^мнүү
аса тайақ
асау, асауат
 асауға құрүк салғандай
 асаудың құлағынд'ойнау
 асау жүрек
 асау ғымыз
 асау мәстек
ашшаулық
асқазан, асқазанға
асқан, асқан өнші
асқандық
асқын, асқын гернеу
 асқын өткүзгүштік
 асқын салмақ
аспалы, аспалы бесік
 аспалы гөпүр
аспан, аспаңға
 аспан әлемі
 аспан денесі
 аспаңгөк
аспан серік
аспап, аспабы
аспапты, аспапты музыка
астамшылдық, астамшылдығы
астана, астана жұрт
астық, астығы, астық пастыруу
 астық қоймасы
 астық қоңүзү
 астық күйүү
 астығ массасы
 астық тұқүмдас
 астық шар^ууашылығы

асу, асса, асшы
 асүйлік, асүйлік комбайн
 асфани
 ас-шай
 асшы
 асық, асығы
 асығы алшысынан түсу
 асық ату
 асық жілік
 асық ұтыс
 асық (*стиль*), асық жар
 асыра, асыра сілтеу
 асыра сілтеушілік
 асырту, асырт, асыртты, асыртса
 асырушы, іске асырушы
 ат, ат қойып, айдар тағу
 ат тергеу
 атына кір келтіру
 аты шулы
 ат, ат айдау
 ат айдаушы
 ат бөйге
 ат кекілін кесу
 ат құйрығын кесу
 ат салысу
 ат салысушылық
 ат үсті
 ат шабыс
 атың бөйгелі болсын (*тілек*)
 ата, арғы ата
 ата дәулет
 ата кәсіп
 ата көрген оқ жонар
 ата мирасы
 ата-баба, ата-баба заузаты
 атақ, атағы
 атағы жайылу
 атаққа ие болу
 атақ-даңқ, атақ-даңқы
 атаусыз, атаусыз қалу
 атқамінерлік,
 атқамінерлігін атқару
 атқару, атқару өкімшілігі
 атқару комитеті
 атқарушы, атқарушы билік
 атом, атом ғасыры
 атом кемесі
 атом қаруы
 атом қуаты
 атом күші
 атом өнеркәсібі
 атом сағат (*құрал*)
 атомдық, атомдық қозғалтқыш
 атомдық нөмір
 атомдық салмақ

асуу, асса, асшы
 асүйлук, асүйлук комбайн
 аспаханий
 аш-шөй
 ашшы
 асық, асығы
 асығы алшысынан түсуу
 асығ атуу
 асығ жілік
 асығ ұтыс
 асық, асығжар
 ас^бра, ас^мра сілтеу
 ас^бра сілтеушілік
 асырттуу, асырт, асыртты, асыртса
 ас^бруушү, іск^мас^бруушү
 ат, ат қойүп, айдар тағуу
 ат тергеу
 атына кір гелтіруу
 аты шүүулү
 ат, ат айдау
 ат айдаушы
 атпөйге
 ат кекілің гесуу
 ат құйрүгүн гесуу
 ат салысуу
 ат салысуушүлүк
 атүстү
 атшабыс
 атың бөйгелі болсүн
 ата, арғ ата
 ата дәулет
 ата гәсіп
 ата гөргөн оғ жонар
 ата мйрасы
 ата-баба, ата-баба заузаты
 атақ, атағы
 атағы жай^млүу
 атаққ'йе болүу
 атағ-даңқ, атағ-даңқы
 атаусыз, атаусыз галүу
 атқа мінерлік,
 атқа мінерлігін атқарүу
 атқарүу, атқарүу өкімшілігі
 атқарүу комитеті
 атқарүушү, атқарүушү бйілік
 атом, атом ғасыры
 атом гемесі
 атом ғарүуу
 атом ғууаты
 атом гүшү
 атом өнөр гәсібі
 атом сағат
 атомдық, атомдық қозғалтқыш
 атомдығ нөмүр
 атомдық салмақ

ату, атса, атшы
 ату жазасы
атымтай: атымтай жомарт
атыс, атыс бекінісі
 атыс жасау
 атыс секторы
 атыс ұясы
 атыс шебі
ауа, ауа жайылушылық
 ауа жастықты кеме (*техн.*)
 ауа райы
 ауа үрлегіш машина
 ауа шары
 ауа ылғалдылығы
ауған, ауғанға, ауғандар
 ауған желі
 ауған соғысы
аудан, ауданға
 аудан басшысы
 аудан орталығы
ауданаралық
аудармалы, аудармалы егін
 аудармалы күнтізбе
ауқаттану, ауқаттанбау,
 ауқаттанған, ауқаттанғанмен
аумалы-төкпелі,
 аумалы-төкпелі заман
ауру, ауру адам
 ауруға шалдығы
ауруханалық
ауыз, аузы, *ж.* ауызы
 аузы бармау
 аузынан тастамау
 аузына сөз тұрмау
 аузыңа май!
 аузы ораза
 ауыз өдебиеті
 ауыз бекіту
 ауыз қобыз
 ауыз қуысы (*лингв.*)
 ауыз су
 ауыз үй
ауызашар (*діни*)
ауызекі, ауызекі сөйлесу
 ауызекі стиль (*лингв.*)
 ауызекі тіл
ауызша, ауызша сөз
ауыл, аулы, *ж.* ауылы
 аулы алыс
 ауыл ағасы
 ауыл шаруашылығы
 ауыл шаруашылық көрмесі
 ауыл шаруашылық өнімдері
ауылдық, ауылдық кеңес
 ауылдық кеңес ағасы

атүү, атса, атшы
 атүү жазасы
атымтай: атымтай жомарт
атыс, атыс бекінісі
 атыш жасау
 атыс секторы
 атыс ұясы
 атыш шебі
ауа, ауа жайылушылық
 ауа жастықты кеме
 ауа райы
 ау үрлегіш машина
 ау шары
 ау ылғалдылығы
ауған, ауғанға, ауғандар
 ауған желі
 ауған соғысү
аудан, ауданға
 аудармалы башшысы
 аудан орталығы
ауданаралық
аудармалы, аудармалы егін
 аудармалы күнтізбе
ауқаттану, ауқаттанбау,
 ауқаттанған, ауқаттанғанмен
аумалы-төкпелі,
 аумалы-төкпелі заман
ауру, ауру адам
 ауруға шалдығы
ауруханалық
ауыз, аузы, аузү
 аузы бармау
 аузынан тастамау
 аузына сөз тұрмау
 аузыңа май!
 ауз ораза
 ауз өдебиеті
 ауз бекіту
 ауз қобүз
 ауз қууүсү
 ауссүу
 аузүй
ауызашар
ауызекі, аузекі сөйлесу
 аузекі стиль
 аузекі тіл
ауызша, ауызша сөз
ауыл, аулы, ауылү
 аул алыс
 ауыл ағасы
 ауыл шаруашылығы
 ауыл шаруашылық көрмесү
 ауыл шаруашылық өнүмдері
ауылдық, ауылдық кеңес
 ауылдық кеңес ағасы

ауылдық кеңес хатшысы
 ауылдық қосшы ағасы
ауыр, ауыры
 ауыр артиллерия
 ауыр атлет
 ауыр әскер
 ауыр өнеркәсіп
 ауыр сөз
 ауыр су (*физ.*)
ауыспалы, ауыспалы егіс
 ауыспалы жайылым
 ауыспалы қор
 ауыспалы мағына
ауысымдылық,
 ауысымдылық принципі
аш, аш кезең
 аш өзек
 аш ішек
ашу, ашу айту
 ашу билеу
 ашуы тарқау
ашу, ашты, ашады, ашса, ашшы
ашу, ашы, ашыды, ашиды, ашыса
ашық, ашық ауыз
 ашық жиналыс
 ашық қоғам
 ашық сот
 ашық хат
ащы, ащы тер
 ащы ішек
 ащы шындық
аяз, аяз сору
аяқ, аяғы
 аяқ алысы
 аяқ асты болу
 аяқ машина
аялдама
аян, аян болу
 аян беру (*дини*)
аяушылық, аяушылығы

ауылдық кеңес хатшысы
 ауылдық қосшы ағасы
ауыр, ауыр
 ауыр артиллерия
 ауыр атлет
 ауыр әскер
 ауыр өнеркәсіп
 ауыр сөз
 ауырсуу
ауыспалы, ауыспалы егіс
 ауыспалы жайылым
 ауыспалы қор
 ауыспалы мағына
ауысымдылық,
 ауысымдылық принципі
аш, аш кезең
 аш өзек
 аш ішек
ашу, ашу шақыруу
 ашу бйлеу
 ашуу тарқау
ашу, ашты, ашады, ашса, ашшы
ашу, ашы, ашыды, ашыйды, ашыса
ашық, ашығ ауыз
 ашығ жиналыс
 ашық қоғам
 ашық сот
 ашыққат
ашшы, ашшытер
 ашшы ішек
 ашшы шындық
аяз, аяс соруу
аяк, аяғы
 аяғ алысы
 аяғ асты болуу
 аяғ машина
аялдама
аян, аям болуу
 аям беруу
аяушылық, аяушылығы

Ә ә

әбес, әбес көру
әдеби, әдеби тіл
әдебиет
әдебиеттану
әдебиетші
әдемілену, әдеміленбеу,
 әдеміленген, әдеміленгенмен
әдеп, әдебі, әдеп бағу
 әдеп көру
 әдеп сақтау

әбес, әбес көруу
әдебй, әдебйй тіл
әдебйет
әдебйеттануу
әдебйетші
әдеміленуу, әдеміленбеу,
 әдеміленген, әдеміленгенмен
әдеп, әдебі, әдеп пағуу
 әдеп көруу
 әдеп сақтау

әдеп тұту
 әдептен озбау
 әдет, әдет қылу
 әдет-ғұрып, әдет-ғұрпы
 әдет-салт
 әділ, әділ баға, әділ қазылық
 әділ сөз
 әділ іс
 әділетсіздік, әділетсіздігі
 өз, өз тұту
 өзіз, өзіз жан
 өзіл, өзіл айту, өзіл ету
 өзіл сөз
 өйкел, өйкел тас
 әке
 әккі, әккі болу
 әкімшілік-аумақтық,
 әкімшілік-аумақтық құрылым
 әкімшілік-шаруашылық
 әл, әл бермеу
 әлін білмеген әлек
 әл-ауқат
 әл-ахуал
 әлдеқашан
 әлденеше, әлденеше түрге салу
 әлдену, әлденбеу, әлденген
 әлденгенмен
 әлейкүмассалам
 әлектену, әлектенбеу, әлектенген,
 әлектенгенмен
 әлемдік, әлемдік эфир
 әл-қуат, әл-қуаты кету
 әлі, әлі күнге
 әліп, әлібі, әліптің артын бағу
 әліп түсу
 әмір, әмір беру, әмірі жету
 әмірін жүргізу
 ән, әнге, әнге басу, ән сазы
 ән-күй, ән-күй сабағы
 әнұран
 әнші, әнші құс
 әңгіме, әңгіме қозғау
 әңгімесі жарасу
 әңгіме-сұхбат
 әр, әр алуан
 әр жақты
 әр тарапты
 әр түрлі
 әр уақытта
 әріптестік, әріптестігі
 әсемдену, әсемденбеу, әсемденген,
 әсемденгенмен
 әсерлену, әсерленбеу, әсерленген
 әсерленгенмен
 әскербасы

әдеп тұтуу,
 әдептен озбау
 әдет, әдет, әдет қылуу
 әдет-құрұп, әдет-құрұп
 әдет-салт
 әділ, әділ баға, әділ қазылық
 әділсөз
 әділіс
 әділетсіздік, әділетсіздігі
 өз, өз тұтуу
 өзіз, өзізжан
 өзіл, өзіл айтуу, өзіл етуу
 өзілсөз
 өйкел, өйкелтас
 әке
 әккі, әккі болуу
 әкімшілік-аумақтық,
 әкімшілік-аумақтық құрұлым
 әкімшілік-шаруашылық
 әл, әл бермеу
 әлім білмеген әлек
 әл-ауқат
 әл-ахуал
 әлдеқашан
 әлденеше, әлденеше түрге салуу
 әлденуу, әлдембеу, әлдеңген
 әлденгенмен
 әлейкүмассалам
 әлектенуу, әлектембеу, әлектеңген,
 әлектеңгенмен
 әлемдік, әлемдік эфир
 әл-ғуат, әл-ғуаты гетуу
 әлі, әлі күнге
 әліп, әлібі, әліптің артым бағуу
 әліп түсуу
 әмір, әмір беруу, әмірі жетуу
 әмірін жүргізуу
 ән, әнге, әнге басуу, әнсазы
 ән-күй, ән-күй сабағы
 әнұран
 әнші, әншігүс
 әңгіме, әңгіме қозғау
 әңгімесі жарасуу
 әңгіме-сұқпат
 әр, әралуан
 әржақты
 әртарапты
 әртүрлі
 әр уақытта
 әріптестік, әріптестігі
 әсемденуу, әсемдембеу, әсемдеңген,
 әсемдеңгенмен
 әсерленуу, әсерлембеу, әсерлеңген
 әсерленгенмен
 әскербасы

әскери, әскери атак
 әскери бөлім
 әскери комиссариат
 әскери сот
әскери-патриоттық,
 әскери-патриоттық тәрбие
әскери-саяси,
 әскери-саяси блок
әсіре, әсіре қызыл
 әсіре ұлтшыл
әуежай
 әуен, әуенге
әуетозаңдатқыш
әшекейлету, әшекейлетсе
әшкерелену, әшкереленбеу,
 әшкереленген, әшкереленгенмен

әскері́й, әскері́й атак
 әскері́й бөлүм
 әскері́й комиссариат
 әскері́й сот
әскері́й-патриоттық,
 әскері́й-патриоттық тәрбіе
әскері́й-сайасый,
 әскері́й-сайасый блок
әсіре, әсіре ғызыл
 әсір'ұлтшыл
әуежай
 әуен, әуенге
әуе тозаңдатқыш
әшекейлетуу, әшекейлетсе
әшкереленуу, әшкерелембеу,
 әшкерелеңген, әшкерелеңгенмен

Б б

баға, баға беру
 бағасын көтеру
бағалану, бағаланбау, бағаланған
 бағаланғанмен
бағалы, бағалы қағаз
 бағалы тері
 бағалы тері кәсіпшілігі
бағана, бағана маңдайша (*қырыл.*)
бағанды, бағанды қасбет
бағатізбе
бағдар, бағдар көрсеткіш
 бағдарлық бұрыш
 бағдар ұстаушы
бағдарлы, бағдарлы автобус
 бағдарлы көлік
 бағдарлы күн
бағдаршам, бағдаршам дінгегі
 бағдаршам қалпақшасы
бағыну, бағынбау, бағынған,
 бағынғанмен
бағынушылық, бағынушылығы
бағыт, бағыт бұрышы
 бағыт меңгергі
 бағыттар өрісі
 бағыт беру
 бағыт сілтеу
бадам (*өс.*), бадам қабақ
 бадам майы
 бадам дөнегі
 бадам шай
баз, баз баяғы
 баз біреулер
базалық, базалық білім
 базалық жад (*инфор.*)

баға, баға беруу
 бағасын гөтөрүү
бағалануу, бағаламбау, бағаланған
 бағаланғанмен
бағалы, бағалы қағаз
 бағалы тері
 бағалы тері гәсіпшілігі
бағана, бағана маңдайша
бағанды, бағанды гәспет
баға тізбе
бағдар, бағдар гөрсөткүш
 бағдарлық пүрүш
 бағдар ұстаушы
бағдарлы, бағдарл'автобус
 бағдарлы гөлүк
 бағдарлы гүн
бағдаршам, бағдаршам дінгегі
 бағдаршам галпақшасы
баг'нуу, бағымбау, бағынған,
 бағынғанмен
баг'нуушүлүк, баг'нуушүлүгі
бағыт, бағыт пүрүшү
 бағыт меңгергі
 бағыттар өрүсү
 бағыт перуу
 бағыт сілтеу
бадам, бадам габақ
 бадам майы
 бадам дөнегі
 бадамшөй
баз, баз байағы
 базбіреулер
базалық, базалық пілім
 базалыг'жат

базар, базар жасау
 базары өту
 базары тарқау
бай, бай дүние
байқау, байкап сөйлеу
 байқау әрекеті
 байқау бірлігі
 байқау терезесі (*әск.*)
байлану, байланбау, байланған,
 байланғанмен
байланыс, байланыс арнасы
 байланыс бағыты
 байланыс бөлімшесі
 байланыс жасау
 байланыс желі (*ауыл шар.*)
 байланыс орнату
 байланыс торабы
байланысшы-агент (*әск.*)
байлық, байлығы
 байлығы асу
 байлығы жүру
 байлығы тасу
байлық-дәулет
байлық-мансап
байлықсыз
баймана (*өс.*)
бай-манап
баймүр (*бот.*)
бай-мырза
байпақ, байпағы
 байпақ етік
 байпақ ен
байпақсыз, байпақсыз кию
байпақты, байпақты етік
байпақшаң
байпаң, байпаң қағу
байпаңдасу, байпаңдасса
байпаңдату, байпаңдатса
байпаңдау
байпаңдық, байпаңдығы
байрақ, байрағы
 байрақ төрізді ағаштар
байрақтай
байрақты
байрам
байрықты
байрылар
байсал, байсал табу
байсалдандыру
байсалдану, байсалданбау,
 байсалданған, байсалданғанмен
байсалды
байсалдылық, байсалдылығы
байсамырсын
байсамырсынды

базар, базар жасау
 базар өтуу
 базары тарқау
бай, бай дүние
байқау, байкап сөйлеу
 байқау әрекеті
 байқау бірлігі
 байқау терезесі
байлануу, байламбау, байлаңған,
 байлаңғаммен
байланыс, байланыс арнасы
 байланыс пағыты
 байланыс пөлүмшесі
 байланыш жасау
 байланыш желі
 байланыс орнатуу
 байланыс торабы
байланышшы-агент
байлық, байлығы
 байлығы асуу
 байлығы жүруу
 байлығы тасуу
байлығы-дәулет
байлығы-мансап
байлығысыз
баймана
бай-манап
баймүр
бай-мырза
байпақ, байпағы
 байпақ етік
 байпаған
байпақсыз, байпақсыз гийуу
байпақты, байпақ етік
байпақшаң
байпаң, байпаң қағуу
байпаңдасуу, байпаңдасса
байпаңдатуу, байпаңдатса
байпаңдау
байпаңдық, байпаңдығы
байрақ, байрағы
 байрақ төрізді ағаштар
байрақтай
байрақты
байрам
байрықты
байрылар
байсал, байсал табуу
байсалдандыруу
байсалдануу, байсалдамбау,
 байсалданған, байсалданғанмен
байсалды
байсалдылық, байсалдылығы
байсамырсын
байсамырсынды

байсат, байсат тұқымдас (өс.)
байсыну, байсынбау, байсынған,
байсынғанмен
байсын: жиделі байсын
байтаба (шұлдау)
байтақ, байтағы, байтақ ел
байтақ жер
байтақ ұлт
байтақты
байтал, байтал тұрмақ,
бас қайғы болу
байталдай
байталша
байтаса
байтесе (құрал)
бай-төре
байттық (информ.), байттық құрылым
байхуа, байхуа шайы
бай-шонжар
байшыл
байшылдық, байшылдығы
байшыл-ұлтшыл
байшынар
байшыкеш
байыз, байыз таппау
байыздау
байым, байымға бармау
байым салу
байымдалу
байып, байыбы
байыбына бару
байыптылық, байыптылығы
байырғы, байырғы жаға
байырғы мал
байырғы тұрғын
бақ, бағы, бақ өсіру
бақ, бағы, бағы арту
бағы жану
бақуат
бақылау, бақылауға алу
бақылау жоспары
бақылау жұмысы
бақылау жіп
бақылау қою
бақылау орны
бақыт, бақытқа бөлену
бақытын табу
бал, бал айы
бал арасы
бал бармақ
бала, бала бағу
бала бүркіт
балалар бөлмесі
балалар сүтханасы
балабақша

байсат, байсат тұқымдас
байсынуу, байсымбау, байсынған,
байсыңғаммен
байсын: жиделі байсын
байтаба
байтақ, байтағы, байтағел
байтағжер
байтағұлт
байтақты
байтал, байтал тұрмақ,
бас қайғы болуу
байталдай
байталша
байтаса
байтесе
бай-төре
байттық, байттық құрлұм
байхууа, байхууа шөйі
бай-шонжар
байшыл
байшылдық, байшылдығы
байшыл-ұлтшүл
байшынар
байшкеш
байыз, байыз таппау
байыздау
байым, байымға бармау
байым салуу
байымдалуу
байып, байыбы
байыбына баруу
байыптылық, байыптылығы
байырғы, байырғы жаға
байырғы мал
байырғы тұрғын
бақ, бағы, бағ өсіруу
бақ, бағы, бағ артуу
бағы жануу
бақуат
бақлау, бақлауға алуу
бақлау жоспары
бақлау жұмысү
бақлау жіп
бақлау қойуу
бақлау орнү
бақыт, бақытқа бөленуу
бақытын табуу
бал, балайы
бал арасы
балбармақ
бала, бала бағуу
бала бүркіт
балалар бөлмесү
балалар сүтқанасы
балабақша

балалық, балалығы, балалық шақ
балауыз, балауызы, балауыз шам
 балауыз мүсіндер
 балауыз шырмауық (өс.)
балдық, балдық жүйе
балтанайза (әск.)
балуан ж. палуан, балуанға
 балуан бармақ
 балуан білек
 балуан күрес
балық, балығы, балық майы
 балық жуғыш машина
бап, бабы, бабын білу
 бабын табу
бар, бар өлем
 барын салу
барабар ж. парাপар
барақ, барағы, барақ жүн
 барақ ит
 барақ кілем
барқыт, барқыт дала
 барқыт көк
барлықтыру
бармақ, бармағы
 бармағынан бал таму
 бармақ елі
бармақнан (тағам)
бару, аузы бармау
 байыбына бару
 барса игі еді
бас, бас алмау
 бас (дән) ату
 бас әріп
 бас бөйге
 бас билік
 бас бостандығы
 бас бостандығынан айыру
 бас кейіпкер
 бас қатыру
 бас қолбасшы
 бас мақала
 бас пайда
 бас сауғалау
 бас тақырып
 бас тарту
 бас тарту (этно.)
 басы артық
 басына көк тас қою (көне)
 басына іс түсу
 басын қорғау
 басын құрбан қылу
бас-аяғы
басаяқты (зоол.), басаяқты ұлулар
басқарғыш, басқарғыш машина
 басқарғыш тек

балалық, балалығы, балалық шақ
балауұз, балауұзу, балауұш шам
 балауұз мүсіндер
 балауұш шырмауық
балдық, балдық жүйе
балта найза
балуан ж. палуан, балуанға
 балуан бармақ
 балуан білек
 балуан күрес
балық, балығы, балық майы
 балық жууғұш машина
бап, бабы, бабым білу
 бабын табу
бар, барөлем
 барын салу
барабар ж. парাপар
барақ, барағы, барақжүн
 барақ ит
 барақ кілем
барқыт, барқыт тала
 барқыткөк
барлықтыруу
бармақ, бармағы
 бармағынан бал таму
 бармақ елі
бармаған
баруу, аузы бармау
 байыбына баруу
 барс'ийг'еді
бас, бас алмау
 бас ату
 бас әріп
 бас бөйге
 бас билік
 бас бостандығы
 бас бостандығынан айыруу
 бас кейіпкер
 бас қат'руу
 бас қолбасшы
 бас мақала
 бас пайда
 бас сауғалау
 бас тақ'рып
 бас тартуу
 бас тартуу
 бас артық
 басына көктас қойуу
 басына іс түсуу
 басын қорғау
 басын құрбанғылуу
бас-айағы
басайақты, басайақ'ұлулар
басқарғыш, басқарғыш машина
 басқарғыш тек

басқару, басқару әдісі
 басқару жүйесі
 басқару кілті
 басқару орталығы
басқы, басқы ағыс
 басқы ат (*эти.*)
 басқы кезде
басқызу, басқызса, басқызшы
баспа, баспа белгісі
 баспа қоржыны
 баспа өнімі
 баспа табақ
 баспа түр жинағы
 баспа шарты
 баспа ісі
баспасөз, баспасөз мәслихаты
 баспасөз пәрменділігі
 баспасөз үмесі
 баспасөз хабаршысы
бастауыш, бастауышы
 бастауыш мектеп
 бастауыш мүше
 бастауыш сынып
бастырық, бастырығы
 бастырық ағаш
басшылық, басшылығы
басыбайлылық, басыбайлылығы
бата, бата алу
 бата оқу
батокыр (*кәде*)
батпақ, батпағы
 батпақ аққанаты (*өс.*)
 батпақ құртқашашы (*өс.*)
 батпақ садыра
 батпақ тасбақасы
баттию, батти, баттияды,
 баттиюы
батыл, батылы бармау
батыс, батыс жақ
батышшыл
бау, бауы берік болсын (*тілек*)
 бау тары
бауыр, бауыры, бауыр аяқ
 бауыр аяқты моллюскалар
 (бірақ: **бауыраяқтылар**)
 бауыр басу
 бауырымен жорғалаушылар
бауырсақ, бауырсағы
 бауырсақ шашу
баю, байы, байиды, байиын,
 баюы
баяғы, баяғы бір заманда
 баяғы қалпында
баянды, баянды бейбітшілік
 баянды болу

басқаруу, басқаруу әдісі
 басқаруу жүйесу
 басқаруу кілті
 басқаруу орталығы
басқы, басқы ағыс
 басқы ат
 басқы кезде
басқызуу, басқысса, басқышшы
баспа, баспа белгісі
 баспа қоржуну
 басп'өнүму
 баспа табақ
 баспа түр жыйнағы
 баспа шарты
 басп'ісі
баспасөз, баспасөз мәслихаты
 баспасөз пәрменділігі
 баспасөз үмөсү
 баспасөз хабаршысы
бастаууш, бастауушү
 бастаууш мектеп
 бастаууш мүшо
 бастаууш сынып
бастырық, бастырығы
 бастырығ ағаш
башшылық, башшылығы
басыбайлылық, басыбайлылығы
бата, бат'алқу
 бат'оқуу
батокүр
батпақ, батпағы
 батпағ аққанаты
 батпақ құртқашашы
 батпақ сад^Мра
 батпақ таспақасы
баттыйуу, баттый, баттыйады,
 баттыйууу
батыл, батылы бармау
батыс, батышшак
батышшыл
бау, бауу берік полсүн
 баутары
бауыр, бау^Урү, бауыр аяк
 бауыр аяқты моллюскалар
 (**бауыр аяктылар**)
 бауыр басуу
 бау^Урүмен жорғалаушылар
бауырсақ, бауырсағы
 бауырсақ шашуу
байуу, байы, байыйды, байыйын,
 байууу
байағы, байағы бір заманда
 байағ^Мғалпында
байанды, байанды бейбітшілік
 байанды болуу

баянхат
бәдсун, бәдсунлер
бәз, бәз баягы
бәз қалпы
бәйге, бәйге алу
бәйге ат
бәле, ж. пәле, бәледен
машайық қашу
бәсенсу, бәсенсі, бәсенсиді
бәт, бәт күндыз
бәбеу, бәбеу қағу
бәдел, бәдел сақтау
бәделі арту
бәделін котеру
бәделділік, бәделділігі
бәдер, бәдері кету
бәдері қашу
бәдерін беру
бәдерлену, бәдерленбеу,
бәдерленген, бәдерленгенмен
бәдеу, бәдеу ат
бәдеу, бәдеу болу
бәдеу бие
бәз, бәз аяқ
бәз бүйрек
бәз шошу
бәйақыл
бәйәдеп
бәйбастақ, бәйбастағы
бәйбітшілік, бәйбітшілігі
бәйжай, бәйжай болу
бәйжай күйге түсу
бәйкүнәлік, бәйкүнәлігі
бәймағлұм
бәймәлім
бәйнәөнім
бәйнәтаспа
бәйресми
бәйтаныс
бәйтарап, бәйтарап аймақ
бәйтарап қалу
бәйтарап күй
бәйтарап сөздер (линг.)
бәйуақыт
бәйхабарлық, бәйхабарлығы
бәк, бәк жақсы
бәкзаттық, бәкзаттығы
бәкіністік, бәкіністік құрылыс
бәкіністік шеп
бәл, бәл алу
бәл байлау
бәл байлаушылық
бәл буу
бәл омыртқа

байаңқат
бәдсууі, бәдсууілер
бәз, бәз байағы
бәзгалпы
бәйге, бәйгәлуу
бәйгәт
бәле, ж. пәле, бәледен
машайық қашуу
бәсенсуу, бәсенсі, бәсенсіиді
бәт, бәткүндүз
бәбеу, бәбеу қағуу
бәдел, бәдел сақтау
бәдел артуу
бәделін көтөрүү
бәделділік, бәделділігі
бәдер, бәдері кетуу
бәдері қашуу
бәдерім беруу
бәдерленуу, бәдерленбеу,
бәдерленген, бәдерленгенмен
бәдеу, бәдеуат
бәдеу, бәдеу болуу
бәдеу бие
бәз, бәзаяқ
бәзбүйрек
бәш шошуу
бәйақыл
бәйәдеп
бәйбастақ, бәйбастағы
бәйбітшілік, бәйбітшілігі
бәйжәй, бәйжәй болуу
бәйжәй күйге түсуу
бәйкүнәлік, бәйкүнәлігі
бәймағлұм
бәймәлім
бәйнәөнүм
бәйнәтаспа
бәйресмі
бәйтаныс
бәйтарап, бәйтараб аймақ
бәйтарап қалуу
бәйтарап күй
бәйтарап сөздөр
бәйуақыт
бәйхабарлық, бәйхабарлығы
бәк, бәкжақсы
бәкзаттық, бәкзаттығы
бәкіністік, бәкіністік құрүлүс
бәкіністік шеп
бәл, бәл алуу
бәл байлау
бәл байлаушылық
бәл бүүуу
бәл омыртқа

белгі, белгі беру
 белгі қағаз
 белгі қою
 белгі салу
 белгі тастау
белгісіздік, белгісіздігі
белдікгүл:
 белдікгүлділер тұқымдас (*бот.*)
береке, береке дару
 берекесі кету
 берекесін берсін (*тілек*)
берен, берен ат
 берен белбеу
 берен мылтық
беруші, берушіге бесеу көп
берік, берігі
 берік етті түйе
 берік жалды
бес, бес айлық курс
 бес жақты
 бес жылдық оқу
 бес парыз
 бес уақыт намаз
бесаспап, бесаспап адам
 бесаспабы сайлаулы
бесжылдық (*жоспар*), бесжылдығы
бесті, бесті ат
 бесті атан
 бесті бие
 бесті бұқа
бесік, бесігі, бесік бау
 бесік жыры
 бесік құда
бесіксалар (*кәде*)
бет, бет ажары
 бет бейнесі
 бет қаратпау
 бетіне басу
беталыс, беталысы
бетбұрыс, бетбұрысы
бетпак, бетпағы, бетпак дала
 бетпак шөл
беттік, беттік қысым (*тех.*)
бидайлы, бидайлы алқап
бие, бие ағытар уақыт
 бие байлау
 бие сауым уақыт
биешек (*өс.*)
биқарын (*өс.*)
билеп-төстеушілік,
 билеп-төстеушілігі
бит, бит талау
биік, биік өкше етік
биіктену, биіктенбеу,
 биіктенген, биіктенгенмен

белгі, белгі беруу
 белгі қағаз
 белгі қойуу
 белгі салуу
 белгі тастау
белгісіздік, белгісіздігі
белдікгүл:
 белдік күлділер тұқымдас
береке, береке даруу
 берекесі гетуу
 берекесім берсін
берен, беренат
 берем белбеу
 берем мылтық
беруушү, беруушүге бесеу гөп
берік, берігі
 беріг етті түйө
 беріг жалды
бес, бесайлық курс
 бешшақты
 бешшылдығ оқуу
 беспарыз
 бес уақыт намаз
бесаспап, бесаспаб адам
 бесаспабы сайлаулы
бешшылдық, бешшылдығы
бесті, бест ат
 бест атан
 бесті бйе
 бесті бұқа
бесік, бесігі, бесікпау
 бесіг жыры
 бесік құда
бесік салар
бет, бет ажары
 бет пейнесі
 бет қаратпау
 бетіне басуу
беталыс, беталысы
бетпүрүс, бетпүрүсү
бетпак, бетпағы, бетпаг дала
 бетпақшөл
беттік, беттік қысым
бййдәйлі, бййдәйл алқап
бйе, бйе ағытар уақыт
 бйе байлау
 бйе сауум уақыт
бйе емшек
бйе ғарын
бййлеп-төстөушүлік,
 бййлеп-төстөушүлігі
бййт, бййт талау
бййік, бййіг өкш етік
бййіктенуу, бййіктембеу,
 бййіктеңген, бййіктеңгенмен

биязылық, биязылыгы
божбан, божбан кара
 божбан тері
боз, боз ала таң
 боз жігіт
 боз қасқа ат
бозбалалық, бозбалалығы
бой, бой алдыру
 бой бағу
 бой бойлау
 бой бермеу
 бойға біту
 бойға жайылу
 бойға қуат беру
 бой жазу
 бой түзеу
 бойын аулақ салу
 бойында оты бар
 бойы үйрену
бор, бор қышқылы
 бор сылдыр шөбі
 бор тас
борыш, борышы
 борыш көру
 борышын өтеу
бос, бос аймақ
 бос әншейін
 бос бекер
 бос кеуде
 бос қалу
 бос қызмет орны
 бос сөз
 бос сөзділік
 бос уақыт
 бос шақ
босаға, босаға аттау
 босағада жүру
бостандық, бостандығы
 бостандық алу
 бостандыққа шығу
бота, бота көз
 бота белбеу
 бота тірсек
 бота ішік
баяу, бояу тозаңдатқыш
 бояу үккіш
 бояуы кеппеу
бөз, бөз мата
 бөз орнына сөз беру
бөлек, бөлегі, бөлек шығару
бөлке, бөлке нан
бөлу, бөлу амалы
бөрі, бөрі айбат
 бөрі кеуде

біязылық, біязылыгы
божбан, божбан ғара
 божбан тері
боз, бозала таң
 бозжігіт
 бозғасқат
бозбалалық, бозбалалығы
бой, бой алдыруу
 бой бағуу
 бой бойлау
 бой бермеу
 бойға бітуу
 бойға жайылуу
 бойға қуат беруу
 бой жазуу
 бой түзеу
 бойын аулақ салуу
 бойында оты бар
 бой үйренуу
бор, бор ғышқылы
 бор сылдыр шөбу
 бор тас
борыш, борышу
 борыш көруу
 борышын өтеу
бос, босаймақ
 бос әншейін
 боспекер
 боскеуде
 бос қалуу
 бос қызмет орну
 боссөз
 бос сөздүлік
 бос уақыт
 бошшақ
босаға, босағаттау
 босағада жүруу
бостандық, бостандығы
 бостандық алуу
 бостандыққа шығуу
бота, ботагөз
 бота белбеу
 бота тірсек
 бот ішік
бойау, бойау тозаңдатқыш
 бойау үккүш
 бойауу кеппеу
бөз, бөзмата
 бөз орнына сөз беруу
бөлек, бөлегү, бөлек шығаруу
бөлкө, бөлкөнан
бөлуу, бөлүү амалы
бөрі, бөрі айбат
 бөрігеуде

бөрі кабак
 бөрі құлак
бөрігу, бөрік, бөрігеді
 бөріккен ел
 бөріккен қойдай
бөрік, бөрікі
 бөрікін алу
 бөрікін аспанға лақтыру
 бөрікін жерге ұру
 бөрік кию
 бөрік тастам жер
бөріше, бөріше талау
 бөріше шулау
бөтен, бөтенге
 бөтен біреу
 бөтен көрмеу
 бөтен ой
 бөтен сөз
бу, бу алу
 бу генераторы
 бу диірмен
 бу қазаны
 бу құбыры
бурыл, бурыл тай
 бурыл тарту
 бурыл тас
буу, бу, бууы
буын, буынға, буыны
 буын жігі (*лингв.*)
 буын қабыну (*ауру*)
 буын қайталама
 буын қапшығы (*биол.*)
 буыны бекіп, бұғанасы қатпау
буыну, белін бекем буыну
буынаяқтылар (*зоол.*)
бұғалық, бұғалығы
 бұғалық салу
 бұғалық тастау
бұғана, бұғана қабырға
 бұғана сүйек
 бұғанасы беку
бұғат, үйдің бұғаты
бұғы, бұғы белбеу
 бұғы қынасы (*өс.*)
 бұғы мойын
 бұғы мүгі (*өс.*)
 бұғы тірсек
 бұғы шаруашылығы
бұдан, бұдан әрі
 бұдан бұрын
 бұдан гөрі
 бұдан кейін
бұзау, бұзау бас балық
 бұзау бас етік
 бұзау көз

бөрү ғабак
 бөрү ғұлак
бөрүгуу, бөрүк, бөрүгеді
 бөрүккен ел
 бөрүккен ғойдай
бөрүк, бөркі
 бөркүн алу
 бөркүн аспанға лақтыру
 бөркүн жерге ұру
 бөрүк кийу
 бөрүк тастам жер
бөрүше, бөрүше талау
 бөрүше шулау
бөтен, бөтенге
 бөтөм біреу
 бөтөн көрмеу
 бөтөнай
 бөтөн сөз
бүү, бүү алу
 бүү генераторы
 бүү диірмен
 бүү қазаны
 бүү құбыры
бүүрүл, бүүрүлтай
 бүүрүл тарту
 бүүрүлтас
бүүуу, бүү, бүүууу
бүүүн, бүүүнға, бүүүнү
 бүүүн жігі
 бүүүн ғабннуу
 бүүүн ғайталама
 бүүүн ғайшығы
 бүүүнү бекіп, бұғанасы қатпау
бүүүннү, белін бекем бүүүннү
бүүүн аяқтылар
бұғалық, бұғалығы
 бұғалық салу
 бұғалық тастау
бұғана, бұғана ғабырға
 бұғана сүйөк
 бұғанасы бекуу
бұғат, үйдің бұғаты
бұғу, бұғу белбеу
 бұғу ғынасы
 бұғу мойын
 бұғу мүгү
 бұғу тірсек
 бұғу шаруашылығы
бұдан, бұдан әрі
 бұдам бұрүн
 бұдан гөрү
 бұдан ғейін
бұзау, бұзаубас палық
 бұзаубас етік
 бұзау гөз

бұзау түмсық
 бұзау тіс тігіс
бұзық, бұзығы
бұйда, бұйда беру
 бұйда пышак
бұйра, бұйра бас
 бұйра бүлт
 бұйра бірказан
 бұйра құлқайыр
 бұйра толқын
 бұйра толқын шаш
 бұйра шай
бұйрық, бұйрығы
 бұйрық беру
 бұйрық рай (*лингв.*)
бұйым, бұйымы
 бұйымға аспау
бұқарашылдық, бұқарашылдығы
бұлақ, бұлағы
 бұлақ көздері
бұлан, бұланға
 бұлан көз
бұлаң, бұлаң ету
 бұлаң беру
 бұлаң қағу
 бұлаң құйрық
бұлбұл, бұлбұл көмей
 бұлбұл үнді
бұлғын, бұлғынға, бұлғын ішік
бұлдыр, бұлдыр дүние
 бұлдыр елес
бұлт, бұлт ала, жер шола
 бұлттан шыққан күндей
 бұлт торлау
бұрама, бұрама білезік
 бұрама жүзік
бұрыс, бұрысы, бұрыс бөлшек (*мат.*)
 бұрыс жол
бүгін, бүгінге
бүйрек, бүйрегі, бүйрек безі
 бүйрек май
бүйір, бүйірі
 бүйірі бұру
бүкіл, бүкіл әлем
 бүкіл дүние жүзі
 бүкіл дүниежүзілік
 бүкіл ел
 бүкіл халық
 бүкіләлемдік
 бүкілдей
 бүкілқазақстандық
 бүкілодақтық
 бүкілресейлік
 бүкілхалықтық
 бүлдірушілік, бүлдірушілігі

бұзау түмсүк
 бұзау тіс тігіс
бүзүк, бүзүгү
бұйда, бұйда беруу
 бұйда пышак
бұйра, бұйрабас
 бұйрабүлт
 бұйра бірказан
 бұйра құлқайыр
 бұйра толқын
 бұйра толқын шөші
 бұйрашөй
бүйрүк, бүйрүгү
 бүйрүк беруу
 бүйрүгү рай
бүйүм, бүйүмү
 бүйүмге аспау
бұқарашылдық, бұқарашылдығы
бұлақ, бұлағы
 бұлақ көздөрү
бұлан, бұлаңға
 бұлаңгөз
бұлаң, бұлаң етуу
 бұлаң беруу
 бұлаң қағуу
 бұлаң құйрүк
бұлбұл, бұлбұл көмөй
 бұлбұл үндү
бұлғын, бұлғынға, бұлғын ішік
бұлдыр, бұлдыр дүние
 бұлдыр елес
бұлт, бұлт ала, жер шола
 бұлттан шыққан күндөй
 бұлт торлау
бұрама, бұрама білезік
 бұрама жүзүк
бүрүс, бүрүсү, бүрүс пөлшөк
 бүрүшшөл
бүгүн, бүгүнге
бүйрөк, бүйрөгү, бүйрөк пезі
 бүйрөгмай
бүйүр, бүйүрү
 бүйүрү бұруу
бүкүл, бүкүл әлем
 бүкүл дүние жүзү
 бүкүл дүние жүзілік
 бүкүлел
 бүкүл халық
 бүкүләлемдік
 бүкүлдей
 бүкүл қазақстандық
 бүкүл одақтық
 бүкүл ресейлік
 бүкүл халықтық
 бүлдіруушүлүк, бүлдіруушүлүгі

бүлік, бүлігі, бүлік салу
 бүлік шығару
 бүлік басы
 бүркіт, бүркіт қабақ
 бүркіт қоз
 бүркіт салу
 бүтін, бүтінге, бүтін сан
 бүтін алаш
 былай, былай қарай
 былай қойғанда
 былай түру
 былғаныш, былғаныш сөз
 былғанышсыз
 бытырандылық, бытырандылығы
 бытыраңқы,
 бытыраңқы ақмамық (ос.)
 бытыраңқы ел
 біздік, біздік зат (филос.)
 бізтүмсық (құс), бізтүмсық шоже (құс)
 білте, білте мылтық
 білте тартқыш
 білте шам
 білу, біле білу
 білімқұмар
 бір, бір алуан
 бір асым ет
 бір аттам жер
 бір атым насыбай
 бір ауыз сөз
 бір ауыз сөзге келмеу
 бір ауыз сөзді көтере алмау
 бір беткей
 бір ғанибет
 бір ет, бір май болу
 бір жақ болу
 бір жылдық екпе шөп
 бір кезде
 бір көрген біліс
 бір күндік
 бір кісідей
 бір қайнатым шай
 бір қайнауы ішінде
 бір қарыс
 бір қауым ел
 бір құшак
 бір мезгілде
 бір мінез
 бір нәрсе
 бір рет
 бір сабақ жіп
 бір салар текемет
 бір салым түз
 бір сарынды
 бір сарындылық

бүлүк, бүлүгү, бүлүк салуу
 бүлүк шығаруу
 бүлүк насы
 бүркүт, бүркүт қабақ
 бүркүтқоз
 бүркүт салуу
 бүтүн, бүтүңге, бүтүнсан
 бүтүн алаш
 былай, былай қарай
 былай қойғанда
 былай түруу
 былғаныш, былғаныш сөз
 былғанышшыз
 быт^мрандылық, быт^мрандылығы
 быт^мраңқы,
 быт^мраңқ^амамық
 быт^мраңқ^ел
 біздік, біздізат
 бістүмсүк, бістүмсүк шөже
 білте, білте мылтық
 білте тартқыш
 білтешам
 білуу, біле білуу
 білімқұмар
 бір, біралуан
 бір асым ет
 бір аттам жер
 бір атым насыбай
 бірауус сөз
 бірауус сөзгө гелмеу
 бірауус сөздү көтөр алмау
 бір беткей
 бір ғәнийбет
 бір ет, бір май болуу
 бір жак^полуу
 бір жылдығ^{ек}пешөп
 біргезде
 біргөргөм^{біліс}
 біргүндүк
 бір^{гіс}ісідей
 бір^{ғай}натым^{шөй}
 бір^{ғай}науу ішінде
 бір^{ғарыс}
 бір^{ғауым} ел
 біргүшак
 бір мезгілде
 бір мінез
 бір нәрсе
 бір рет
 бір сабағ^{жіп}
 бір салар^{текемет}
 бір салым^{түз}
 бір^{сарынды}
 бір^{сарындылық}

бір сауым
 бір создiлiк
 бір табан жақын
 бір тал шаш
 бір тоға
 бір төбе
 бір түрлі
 бір тілім
 бір тістем
 бір уыс
 бір ұрттам су
 бір үйлі өсімдіктер
біраз, біраз ғана
 біраз жер
бірде (*шыл.*), бірде олай, бірде былай
 бірде болмаса, бірде
 бірде қату, бірде тату
біреу, біреу-ақ
 біреу болмаса біреу
бірқатар (*уст.*), бірқатар мәселе
біртуар
бірiздiлiк, бірiздiлiгi
бiрiншiлiк, бiрiншiлiгi
бiтiм, бiтiм айту
 бiтiм жасау
 бiтiм шарты
 бiтiмi бөлeк

бірсауым
 бірсоздүлүк
 біртабан жақын
 бірталшаш
 біртоға
 біртөбе
 біртүрлі
 біртілім
 біртістем
 бірүүс
 бірұрттам сүу
 бірүйл өсүмдіктер
быраз, быраз ғана
 быражжер
бірде, бірд олай, бірде былай
 бірде болмаса, бірде
 бірде қатуу, бірде татуу
біреу, біреу-ақ
 біреу болмаса біреу
біргатар, біргатар мәселе
біртүүар
бірiздiлiк, бірiздiлiгi
бiрiншiлiк, бiрiншiлiгi
бiтiм, бiтiм айтуу
 бiтiм жасау
 бiтiм шарты
 бiтiмi бөлeк

В в

валюта, валюта айырбастау
 валюта тұрақтылығы
валюталық, валюталық аймақ
 валюталық шектеу
визуалды, визуалды ойлау
 визуалды ым
виртуалдық, виртуалдық арна
 виртуалдық ойын
 виртуалдық таңба
 виртуалдық шындық

валюта, валют айырбастау
 валюта тұрақтылығы
валюталық, валюталығ аймақ
 валюталық шектеу
визуалды, визуалд ойлау
 визуалд ым
виртуалдық, виртуалдығ арна
 виртуалдығ ойын
 виртуалдық таңба
 виртуалдық шындық

Г г

газ, газ ағыны
 газды ерітінді
 газдық пеш
 газ құбыры
 газ өнеркәсібі
 газсыз жану
 газ шам
 газ шаруашылығы

газ, газ ағыны
 газд ерiтiндi
 газдықпеш
 газ құбүрү
 газ өнөр гәсiбi
 газсыж жанүу
 гашшам
 гаш шар уашылығы

газет, газетке жазылу
газетке шығу
газет тігіндісі
газет-журнал
газеттік
газетші
газжұтқыш
газқұбыр
газөлшеуіш (қирал)
газсауыт
газтазалағыш (машина)
гауһар, гауһар жұлдыз
гауһар көз
гауһар тас
гүл, гүл алаң
гүл ату
гүл бақ
гүл бақша
гүлге орану
гүл жазира
гүл жару
гүл кесте
гүл кіндік
гүл майса
гүл салғыш
гүл тостағанша
гүл төгу
гүл тұғыр
гүл шақа
гүл шашу
гүл шоғыры
гүлі солу
гүлорам
гүлсабақ (бот.)
гүлстан (поэт.), гүлстанға
гүрілдеуік

гәзет, гәзетке жаз^млүү
гәзетке шығуу
гәзет тігіндісі
гәзет-шурнал
гәзеттік
гәзетші
гажжұтқуш
газғұбұр
газ^әөлшеууш
гассауұт
газ^әтазалағыш
гаухар, гаухар^әжүлдүз
гаухаргөз
гаухартас
гүл, гүлалаң
гүл^әатуу
гүлбақ
гүлбақша
гүлг^әорануу
гүл^әжәзіра
гүл^әжаруу
гүлгесте
гүлгіндік
гүлмайса
гүлсалғыш
гүл^әтостағанша
гүл^әтөгуу
гүлтүғүр
гүлшақа
гүл^әшашуу
гүл^әшоғүрү
гүлү^әсолуу
гүлорам
гүлсабақ
гүл^үстан, гүл^үстанға
гүрүлдөуүк

Ғ Ғ

гадалат, гадалат қылу
гажайып, гажайыбы
гажайып дүние
газиз, газиз айту, газиз басы
газиз түту
гайбат, гайбат айту, гайбат сөз
ғақлия, ғақлия сөз
ғаламдық, ғаламдығы
ғаламдық экономика
ғарыш, ғарып бас
ғарыш, ғарышы, ғарышқа ұшу
ғарышты игеру
ғарышайлақ
ғарышкеме

гадалат, гадалат^әқылуу
гажайып, гажайыбы
гажайыб^әдүн^үйе
гәзіз, гәзіз^әайтуу, гәзіз^әбасы
гәзіз^әтүтуу
гайбат, гайбат^әайтуу, гайбатсөз
ғәқ^{лі}йә, ғәқ^{лі}йә^әсөз
ғаламдық, ғаламдығы
ғаламдығ^әэкономика
ғәріп, ғәріппас
ғарыш, ғарышы, ғарышқ^үшүу
ғарышт^ійгеруу
ғарыш^әайлақ
ғарыш^әкеме

ғашық, ғашығы
 ғашық жар
 ғашық оты
ғашықтық, ғашықтығы
 ғашықтық дастан
 ғашықтық сезім
 ғашықтық толғау
ғибадатхана
ғибрат, ғибрат алу
 ғибрат беру
 ғибрат көру
 ғибрат сөз
ғұмыр, ғұмыр бақи
 ғұмыр кешу
 ғұмыр салу
ғұмырлық, ғұмырлық зейнетақы
ғұсыл, ғұсыл қылу
ғылым, ғылымы
 ғылым ордасы
ғылыми, ғылыми атақ
 ғылыми дәреже
 ғылыми жетекші
 ғылыми кеңес
 ғылыми қызметкер
 ғылыми төсіл
 ғылыми фантастика

ғашық, ғашығы
 ғашықжар
 ғашықоту
ғашықтық, ғашықтығы
 ғашықтықдастан
 ғашықтықсезім
 ғашықтықтолғау
ғыйбадатхана
ғыйбат, ғыйбат алу
 ғыйбат беру
 ғыйбат көру
 ғыйбат сөз
ғұмұр, ғұмұр бақый
 ғұмұр гешуу
 ғұмұр салу
ғұмұрлұқ, ғұмұрлұғ зейнетақы
ғұсұл, ғұсұл қылу
ғылым, ғылымы
 ғылым ордасы
ғылмий, ғылмий атақ
 ғылмий дәреже
 ғылмий жетекші
 ғылмий кеңес
 ғылмий қызметкер
 ғылмий төсіл
 ғылмий фантастика

Д Д

дабыл, дабыл жарғағы
 дабыл жол
 дабыл қағу
 дабыл үй (*диал.*)
дағды, дағды алу
 дағдыға айналу
 дағдыға басу
 дағдыға ену
 дағдыдан тыс
дайындық, дайындығы
 дайындық бөлім
дала, дала аптабы
 дала бөктергісі (*құс*)
 дала кезбе
 дала күзені
 даланы басына көтеру
дамушы, дамушы елдер
дамушылық, дамушылығы
дамыл, дамыл алмау
 дамыл көрмеу
 дамыл таппау
даңғаза, даңғаза айқай
 даңғаза дабыл
 даңғаза қылу

дабыл, дабыл жарғағы
 дабылжол
 дабылқағу
 дабылүй
дағды, дағдалуу
 дағдығайналуу
 дағдығабасуу
 дағдығенуу
 дағдыдантыс
дайындық, дайындығы
 дайындықбөлім
дала, дал'аптабы
 далабөктергүсі
 далагезбе
 далагүзену
 даланы басынагөтөрүү
дамұушұ, дамұуш'елдер
дамұушұлұқ, дамұушұлұғы
дамыл, дамыл алмау
 дамыл көрмеу
 дамыл таппау
даңғаза, даңғаз'айқай
 даңғаза дабыл
 даңғазағылуу

даңқ, даңққа болеу
 даңққа ие болу
 даңқ қуу
 даңқы асу
 даңқы жер жару
 даңқы шығу
дар, дар ағашы
 дарға асу
дара, дара басшылық
 дара гүлді
 дара жапырақты
 дара жарнақты өсімдік (*бот.*)
дастарқан, дастарқанға
 дастарқан аттау
 дастарқан басы
 дастарқан жасау
 дастарқан жаю
 дастарқан қайыру
 дастарқаннан дәм тату
дат, датыңды айт
датқа (*көне*)
дау, дау айту
 дауға айналу
 дауға қалу
 дауға түсу
 дау жоқ
 дау туғызу
дауыс, даусы *ж.* дауысы
 даусы жер жару
 дауыс ашу
 дауыс беру
 дауыс саңылауы
 дауыс түтігі
 дауыс шымылдығы (*лингв.*)
даярлау, даярлау бөлімі
даярлық, даярлығы
 даярлық жұмыс
 даярлық кезең
 даярлық курс
дәйек, дәйегі, дәйегі жоқ
 дәйек таппау
дәм, дәм айдау
 дәм ауыз тию
 дәм тату
 дәмі таусылу
дәмдеуіш, дәмдеуіші
дәм-түз, дәм-тұзы жарасу
дән, дөңге, дән алу,
 дән байлау
 дән ақтауыш машина
 дән жарғыш машина
 дән тазалауыш машина
дәреже, дәреже көрсеткіш
 дәреже қуу

даңқ, даңққа ^бболу
 даңққа ие ^бболуу
 даңқ ^кқуууу
 даңқ ^аасуу
 даңқы жер ^жжаруу
 даңқы шығуу
дар, дар ^аағашы
 дар ^ғғасуу
дара, дара ^ббасшылық
 дара ^ггүлді
 дара ^жжап^мрақты
 дара ^жжарнақт^оосымдүк
дастарқан, дастарқанға
 дастарқан ^ааттау
 дастарқам ^ббасы
 дастарқан ^жжасау
 дастарқан ^жжайуу
 дастарқан ^ғғай^мруу
 дастарқаннан дәм ^ттатуу
дат, датыңд^дайт
датқа
дау, дау ^аайтуу
 дау ^ғғайналуу
 дауға ^ғғалуу
 дауға ^ттүсуу
 дау ^жжоқ
 дау ^ттууғүзуу
дауыс, даусы, дауысү
 даусы жер ^жжаруу
 дауыс ^аашуу
 дауыс ^ннеруу
 дауыс ^ссаң^млауу
 дауыс ^ттүтүгу
 дауыш ^шшымылдығы
даярлау, даярлау ^бболүмү
даярлық, даярлығы
 даярлыг^жжүмүс
 даярлық ^ккезең
 даярлық ^ккурс
дәйек, дәйегі, дәйегі ^жжок
 дәйек ^ттаппау
дәм, дәм ^аайдау
 дәм ауыз ^ттийуу
 дәм ^ттатуу
 дәмі ^ттаусылуу
дәмдеуіш, дәмдеуішү
дәм-түз, дәм-түзү ^жжарасуу
дән, дөңге, дән ^аалуу,
 дәм ^ббайлау
 дән ^аақтаууш ^ммашина
 дән ^жжарғыш ^ммашина
 дән ^ттазалаууш ^ммашина
дәреже, дәреже ^ккөрсөткүш
 дәреже ^ққуууу

дәрет, дәрет алу
 дәрет жолы
 дәрет су
дәру, дәру шөп
дәріқорап
дәрігерлік, дәрігерлігі
 дәрігерлік аспап
 дәрігерлік жедел жәрдем
 дәрігерлік сараптама
 дәрігерлік тексеру
дәс, дәс орамал
 дәс келмеу
 дәс қою
дәстүр, дәстүрге айналдыру
 дәстүр ұстау
дәт, дәтке қуат
 дәті бару
 дәті берік
 дәті жету
 дәті шыдамау
дәулет, дәулет біту
 дәулетке бату
 дәулеті асу
 дәулеті тасу
дәурен, дәуренге
 дәурен кешу
 дәурені таю
дәуір (*дини*), дәуір айналдыру
 дәуір ұстау
деген, дегеніне жету
 дегеніне келтіру
 дегенін істеу
делию, дели, делиеді, делиюі
делқұлы
дем, дем алу (*ауа жұту*)
 дем арада
 дем беру
 дем беруші
 дем салу
демалыс, демалыс күні
 демалыс үйі
демеулік, демеулігі
 демеулік шылау (*лингв.*)
дене, дене бітім
 дене еңбегі
 дене тәрбиесі
 дене түршіктіру
 дене шынықтыру
денсаулық, денсаулығы
 денсаулық сақтау бөлімі
дербес, дербес зейнетақы
 дербес зейнеткер
 дербес шот
деректі, деректі фильм

дәрет, дәрет алуу
 дәрет шолу
 дәретсуу
дәруу, дәруушөп
дәріқорап
дәрігерлік, дәрігерлігі
 дәрігерлік аспап
 дәрігерлік жедел жәрдем
 дәрігерлік сараптама
 дәрігерлік тексеруу
дәс, дәс орамал
 дәс келмеу
 дәс қойуу
дәстүр, дәстүрг'айналдыруу
 дәстүр ұстау
дәт, дәтке ғуат
 дәті баруу
 дәті берік
 дәті жетуу
 дәті шыдамау
дәулет, дәулет пітуу
 дәулетке баттуу
 дәулет'асуу
 дәулеті тасуу
дәурен, дәуренге
 дәурен гешуу
 дәурені тайуу
дәуір, дәуір айналдыруу
 дәуір ұстау
деген, дегеніне жетуу
 дегеніне гелтіруу
 дегенін істеу
делійуу, делій, делійеді, делійууу
делқұлу
дем, дем алуу
 дем арада
 дем беруу
 дем беруушү
 дем салуу
демалыс, демалыс күнү
 демалыс үйү
демеулік, демеулігі
 демеулік шылау
дене, дене бітім
 ден'енбегі
 дене тәрбійесі
 дене түршүктүруу
 дене шынықтыруу
денсаулық, денсаулығы
 денсаулық сақтау бөлүмү
дербес, дербес сейнет ақы
 дербес сейнеткер
 дербешшот
деректі, деректі фильм

дерт, дертке дауа
 дерт шалу
 доға, доға жал
 доға жол
 домбыра, домбыра оркестрі
 допты, допты хоккей
 достық, достығы
 достық өзіл
 достық көмек
 достық көңіл
 достық қатынас
 дөңгелек, дөңгелегі
 дөңгелек есеп
 дөңгелек қалпақ
 дөңгелек пеш
 дөңгелек үстел өткізу
 дөңгелек шаруа
 ду, ду ету
 ду көтерілу
 ду қол шапалақтау
 думан, думанға
 думанға бөлеу
 думанды, думанды кеш
 дұшпан, дұшпанға, дұшпан көз
 дүбәра, дүбәра ит
 дүйім, дүйім ел
 дүйім жұрт
 дүние, дүние жүзі
 дүние кезек
 дүние қоңыз
 дүние салу
 дүниеқоңыздық (терм.)
 дүңгіршек (өс.), дүңгіршегі
 дүр, дүр көтерілу
 дүр сөздер
 дүр, дүр сілкіндіру
 дүре, дүренің астына алу
 дүре соғу
 дүре шыбық
 дүрия (мата), дүрия көйлек
 дыбыс, дыбыс алмасу
 дыбыс бөсеңдеткіш құрылғы
 дыбыс жазғыш аппарат
 дыбыс жазу аппаратханасы
 дыбыс жылдамдығы
 дыбыс толқыны
 дыбыстың жұтылуы
 дыбыс шығарғыш
 дыбыссыз, дыбыссыз кино
 дыбыстық, дыбыстық бейнеөнім
 дыбыстық жазу
 дыбыстық тосқауыл
 дыбысхана
 дін, дінге
 дін аман

дерт, дертке дауа
 дерт шалу
 доға, доғажал
 доғажол
 домбыра, домбыр оркестрі
 допты, доптұ хоккей
 достүк, достүгү
 достүгү өзіл
 достүк көмек
 достүк көңүл
 достүк қатнас
 дөңгөлөк, дөңгөлөгі
 дөңгөлөг есеп
 дөңгөлөк қалпақ
 дөңгөлөк пеш
 дөңгөлөг үстел өткүзуу
 дөңгөлөк шаруа
 дүу, дүу етуу
 дүу гөтөрүлуу
 дүу гол шапалақтау
 дүуман, дүумаңға
 дүуманға бөлеу
 дүуманды, думанды геш
 дүшпан, дүшпанға, дүшпангөз
 дүбәра, дүбәра ийт
 дүйүм, дүйүмел
 дүйүмжүрт
 дүнйе, дүнйе жүзү
 дүнйе гезек
 дүнйе гоңуз
 дүнйе салуу
 дүнйе гоңуздук
 дүнгүршек, дүнгүршегі
 дүр, дүр гөтөрүлуу
 дүр сөздер
 дүр, дүр сілкіндіруу
 дүрө, дүрөнүн астын алуу
 дүрө соғуу
 дүрө шыбық
 дүрйе, дүрйе гөйлөк
 дыбыс, дыбыс алмасуу
 дыбыс пөсеңдеткіш құрүлгү
 дыбыш шазғыш аппарат
 дыбыш шазуу аппаратханасы
 дыбыш шылдамдығы
 дыбыс толқуну
 дыбыстың жұтүлууу
 дыбыш шығарғыш
 дыбыссыз, дыбыссыз кино
 дыбыстық, дыбыстық пейн'өнүм
 дыбыстығ жазуу
 дыбыстық тосқауул
 дыбысхана
 дін, дінге
 дінаман

дін иелері
дін ислам
дін мүсылман
діні қатты
дінаралық
дінбасы
діріл, дірілі, діріл ауруы (мед.)
діріл қағу

дін иіселері
дін ислам
дін мүсылман
діні қатты
дінаралық
дінбасы
діріл, дірілі, діріл аурууу
діріл қағуу

Е е

егемен
егемендік, егемендігі
егеменділік, егеменділігі
егеу, егеу мұрт
егеу тіс
егеулі, егеулі найза
егіз, егіз қозы
егіз ұйқас
егізшіл, егізшіл қой
егін, егінге
егін орағы
егін шаруашылығы
егінжай
егіншілік, егіншілігі
егіншілік мәдениет
едірею, едірей, едірейеді, едіреюі
едірейе қарау
ежелгі, ежелгі дүние
ежелгі заман
ежелгі өткен шақ
езгі, езгіде болу
езгі көру
езу, езу тарту
езу үндестігі
езу, езе, езші
езулік, езулігі
езулік дыбыс (лингв.)
еккізу, еккізе, еккізші
екпе, екпе ағаш
екпе гүл
екпе көшет
екпе жуа
екпе шешек
екпе шытыр
екшеуіш, екшеуіші
екі, екі айтқызбау
екі дүние
екі жақты келісім
екі жылдық өсімдік
екі күннің бірінде
екі оттың ортасында қалу
екі тілді сөздік

егемен
егемендік, егемендігі
егеменділік, егеменділігі
егеу, егеумұрт
егеу тіс
егеулі, егеулі найза
егіз, егіз қозу
егіз ұйқас
егіншіл, егіншіл қой
егін, егінге
егін орағы
егін шаруашылығы
егінжәй
егіншілік, егіншілігі
егіншілік мәдениет
едірейуу, едірей, едірейеді, едірейууу
едірейе қарау
ежелгі, ежелгі дүние
ежелгі заман
ежелгі өткөншақ
езгі, езгіде болуу
езгі көруу
езуу, езуу тартуу
езуу үндөстүгі
езуу, ессе, ешші
езуулук, езуулугу
езуулугу дыбыс
еккізуу, еккіссе, еккішші
екпе, екпе ағаш
екпегул
екпе көшөт
екпе жууа
екпе шешек
екпе шытыр
екшеууш, екшеуушү
екі, екі айтқызбау
екі дүнйе
екі жақты гелісім
екі жылдыг өсүмдүк
екі күннүн бірінде
ек оттуң ортасында қалуу
екі тілді сөздүк

скіағайынды (ақпан)
 екіжүзділік (терм.)
 екітілділік (лингв.)
 ел, ел ағарту
 ел ағасы
 ел аузынан
 ел билеу
 ел болу
 елден ерекше
 елдің жоқтаушысы
 елдің іргесі бұзылу
 ел қатарлы
 ел құлағы елу
 ел іші – өнер кеніші
еларалық
елбасы
елдес
 елді, елді мекен
елкезер (құрал)
елорда
елордалық
елтірі, елтірі бөрік
 елтірі тымақ
 елтірі ішік
елу, елу бір
 елу жылда ел жаңа
елшілдік, елшілдігі
елшілік, елшілігі
елік, елігі, елік ауыз болу
 елік сезім
 елік соқпақ
 еліктің лағындай
елілеу, елілеп өлшеу
ем, ем арша (ос.)
 ем болу
 ем кекіре (ос.)
 ем қону
 ем шырмауық (ос.)
емдету, емдетсе
емдеу, емдеу жолы
 емдеу орны
емен, еменге, емен ағашы
 емен тұғыр
 емен тыныш
емтихан, емтиханға
емшек, емшегі
 емшегі ию
 емшек баласы
 емшек қап
 емшек тартқыш
 емшектегі бала
 емшектен шығару
емізу, еміссе, емішші
ен, енге, ен салу
 ен тағу

ек'ағайынды
 скі жүздүлүк
 скі тілділік
 ел, ел ағартуу
 ел ағасы
 ел аузынан
 ел біілеу
 ел болуу
 елден ерекше
 елдің жоқтаушысы
 елдің іргесі бұзылуу
 ел қатарлы
 ел құлағы елуу
 еліші – өнер геніші
еларалық
елбасы
елдес
 елді, елді мекен
елгезер
елорда
елордалық
елтірі, елтірі бөрүк
 елтірі тымақ
 елтір'ішік
елуу, елуу бір
 елуу жылда елжаңа
елшілдік, елшілдігі
елшілік, елшілігі
елік, елігі, еліг аууз болуу
 елік сезім
 елік соқпақ
 еліктің лағындай
елілеу, елілеб өлшеу
ем, емарша
 ем болуу
 ем гек'ре
 ем фонуу
 ем шырмаууқ
емдетуу, емдетсе
емдеу, емдеу жолу
 емдеу орну
емен, еменге, емен ағашы
 емен тұғуу
 емен тыныш
емтійхан, емтійханға
емшек, емшегі
 емшег'ійуу
 емшек паласы
 емшекқап
 емшек тартқыш
 емшектегі бала
 емшектен шығаруу
емізуу, еміссе, емішші
ен, енге, ен салуу
 ен тағуу

ен, ен дала
 ен дәулет
 ен топшы
ен, еннің бауы
 еннің бүйегі
 еннің үлпершегі
енгізу, енгізсе, енгізіші
енді, енді болмаса
 енді бір
 енді бірде
ене, ене көкірек
 ене көру
 ене қаз
 ене қасқыр
енші, енші алу, еншіге тию
 енші мал
 еншісі бөлек
 еншісі бір
 еншісіне қалу
ең, ең абзалы
 ең ақырында
 ең алғаш
 ең алдымен
 ең жоғары баға
 ең кемі
 ең керегі
 ең құрыса
еңбек, еңбегі
 еңбек бөлінісі
 еңбек дауы
 еңбек демалысы
 еңбек заңы
 еңбек кітапшасы
 еңбек өнімі
 еңбек сүйгіші
 еңбек тәрбиесі
 еңбек тәртібі
еңбекақы
еңбексүйгіштік (*терм.*)
еңкек, еңкек жауырын
 еңкек тарту
еңсе, еңсе бермеу
 еңсе көтеру
 еңсесі зор
 еңсесін биік ұстау
 еңсесі түсу
еңіреу, еңірегенде етегі толу
 еңіреу ер
еп, ебі, ебі бар
 ебін табу
ер, ер адам
 ер бала
 ер қара
 ер құны
 ер ортасы жасқа келу

ен, ендала
 ендәулет
 ентойшу
ен, еннің бауу
 еннің бүйегу
 еннің үлпершегі
еңгізу, еңгіссе, еңгішіші
енді, енді болмаса
 енді бір
 енді бірде
ене, ене гөкүрек
 ене гөрүу
 енеғаз
 енеғасқыр
енші, енші'алуу, еншіге тийуу
 еншімал
 еншісі бөлөк
 еншісі бір
 еншісіне ғалуу
ең, ең абзалы
 ең ақ'рында
 еңалғаш
 ең алдымен
 ең жоғары баға
 еңгемі
 еңгерегі
 еңғұрұса
еңбек, еңбегі
 еңбек пөл'нүсі
 еңбек дауу
 еңбек демалысы
 еңбек заңы
 еңбек кітәпшасы
 еңбек өнүмү
 еңбек сүйгүш
 еңбек тәрбијесі
 еңбек тәртібі
еңбег'ақы
еңбек'сүйгүштүк
еңкек, еңкег'жау'рүн
 еңкек'тартуу
еңсе, еңсе бермеу
 еңсе гөтөрүу
 еңсесі зор
 еңсесін бийг'ұстау
 еңсесі түсүу
еңіреу, еңірегенде етегі'толүү
 ең'реу'ер
еп, ебі, ебі бар
 ебін'табуу
ер, ерадам
 ербала
 ерғара
 ерғүнү
 ер'ортасы жасқа'гелүү

ер, ер жүрек
 ер жігіт
 ер кезегі үшке дейін
 ер көкірек
 ер көңілді
 ер сайыс
ергізу, ергіссе, ергіші
ереже, ережелер жинағы
 ереже сөз
ерек, елден ерек
ерен, ерен еңбек
ересек, ересегі
 ересек бала
 ересек тарту
еркек, еркегі, еркек бала
 еркек басымен
 еркек жіп (*кәс.*)
 еркек кіндік
 еркек қой
 еркек тана
 еркек тас
 еркек тіс
еркекбуын (*өс.*)
еркек-шора
еркін, еркін айналыс
 еркін аударма
 еркін бағам
 еркін дала
 еркін дүние
 еркін күрес
 еркін тербеліс
 еркін шығарма
еркіндік, еркіндігі
 еркіндік дәрежесі
ерлі-зайыпты
ермексаз (*пластилин*)
ермен, ерменге, ермен жусан
ерсі, ерсі болу
 ерсі жіп (*кәс.*)
 ерсі қылық
 ерсісі жоқ
ерте, ертеден кара кешке дейін
ертегі-аңыз
ер-тоқым, ер-тоқымын баурына алу
еру, еру ат
 еру ел
 еру жайылу
ерік, еркі, ерік білдіру
 еркінен айыру
 ерік беру
ерімтал, ерімтал заттар
ерін, ерні, ерін дауыстылары (*лингв.*)
 ерін үндестігі (*лингв.*)
ес, ес болу
 ес жию

ер, ержүрок
 ержігіт
 ер гезегі үшкө дейін
 ер гөкүрек
 ер гөңүлді
 ерсайыс
ергізуу, ергіссе, ергіші
ереже, ережелер жыйнағы
 ереже сөз
ерек, елден ерек
ерен, ерен еңбек
ересек, ересегі
 ересек пала
 ересек тартуу
еркек, еркегі, еркек пала
 еркек пасымен
 еркек жіп
 еркек кіндік
 еркек қой
 еркек тана
 еркектас
 еркектіс
еркек пүүуң
еркек-шора
еркін, еркін айналыс
 еркін аударма
 еркім бағам
 еркін дала
 еркін дүнүйе
 еркін гүрөс
 еркін тербеліс
 еркін шығарма
еркіндік, еркіндігі
 еркіндік дәрежесі
ерлі-зайыпты
ермексаз
ермен, ерменге, ермен жүусан
ерсі, ерсі болуу
 ерсі жіп
 ерсі ғылық
 ерсісі жоқ
ерте, ертеден кара гешке дейін
ертег'аңыз
ер-тоқұм, ер-тоқұмұн баурын'алуу
еруу, ерууат
 ерууел
 еруу жайылуу
ерік, еркі, ерік пілдіруу
 еркінен айыруу
 ерік перуу
ерімтал, ерімтал заттар
ерін, ерні, ерін дауыстылары
 ерін үндөстүгі
ес, ес полүү
 еш шыйүү

еске салу
 есі ауысу
 есі кіру
 есінен айырылу
 есінен тапдыру
 есі шығу
есе, есе жібермеу
 есесін беру
еселі, еселі жұлдыз (*астр.*)
 еселі еңбек
 еселі сыбаға
есеп, есебі
 есебі болу
 есебі түгел
 есеп айырысу
 есеп беру
 есеп жетпеу
 есепке алу
 есепке кіру
 есепте болу
есепті, есепті баяндама
есептік, есептік көрсеткіш
 есептік сан
 есептік сан есім (*лингв.*)
есепшот
ескек, ескегі, ескек аяқ
 ескек аяқты жаңуарлар
 ескек аяқ шаяндар
 ескек пәре
ескек, ескек жел
ескекті, ескекті ішекқуыстылар
ескі, ескі ай
 ескі айдың бір жаңасы
 ескі дәуір
 ескіден қалу
 ескі жара
 ескі жұрт
 ескі көз
 ескінің көзі
 ескі салт
 ескі сөз
 ескі сүйек
 ескі тұяқ
 ескі шөп
естиярлық, естиярлығы
есік, есігі
 есік көру
 есіктегі басын төрге сүйреу
есікашар (*кәде*)
есіл, есіл еңбек
 есіл ер
 есіл сөз
ет, ет етке, сорпа бетке
 ет жақын
 ет желін

еске салуу
 ес'ауусуу
 есі'гіруу
 есінен'ай'рылуу
 есінен'тапдыруу
 есі'шығуу
есе, есе'жібермеу
 ессім'беруу
еселі, еселі'жұлдуз
 есел'еңбек
 есслі'сыбаға
есеп, есебі
 есебі'болуу
 есебі'түгел
 есеб'ай'рысуу
 есеп'перуу
 есеб'жетпеу
 есепк'алуу
 есепке'гіруу
 есепте'болуу
есепті, есепті'баяндама
есептік, есептік'көрсөткүш
 есептік'сан
 есептік'санесім
есейшот
ескек, ескегі, ескег'айак
 ескег'айакты'жан'уарлар
 ескег'айак'шайандар
 ескек'пәре
ескек, ескегжел
ескекті, ескекті'шек'күүүстүлар
ескі, еск'ай
 еск'айдың бір'жаңасы
 ескі'дәуүр
 ескіден'ғалуу
 ескі'жара
 ескі'жұрт
 ескігөз
 ескінің'гөзү
 ескісалт
 ескісөз
 ескі'сүйөк
 ескі'түйак
 ескішөп
естіярлық, естіярлығы
есік, есігі
 есік'көруу
 есіктегі'басын төргө'сүйрөу
есіг'ашар
есіл, есіл'еңбек
 есілер
 есілсөз
ет, ет'етке, сорпа'бетке
 ет'шақын
 ет'желін

ет жүрек
ет қызуымен
ет пісірім уақыт
еті тірі
еті үйрену

етбидай

етек, етегі
етек алу
етек жаю

етжапырақ, етжапырақ бадан (ос.)

еткізу, еткіссе, еткізші

етхана

етшапқы (қирал)

еш, еш адам
еш нәрсе
ештен кеш жақсы
еш уақытта

ешкі, ешкі бас

ешкі сақал
ешкі көздену

етйүрок
етқызуумен
етпісірім^ууақыт
етітірі
етүйронуу

етпйдәй

етек, етегі
етегалуу
етегжайуу

етшап^мрақ, етшап^мрақпадан

еткізуу, еткіссе, еткізші

етқана

етшапқы

еш, еш адам
ешнәрсе
ештен кешшақсы
ешуақытта

ешкі, ешкібас

ешкісақал
ешкігөздөнүү

Ж ж

жабағы, жабағы жүн

жабағы күпі

жабайы, жабайы мінез

жабы, жабы ат

жабы болу

жабы бұйым

жабық, жабығы

жабық дауыс

жабық жиналыс

жабық қабақ

жабық қоғам

жабық қора

жабық қырман

жабық хат

жабын, жабын жапырақ

жабын шөп

жаға, жағадан алу

жағасы сөгiлу

жағасын ұстау

жағажай

жағалы, жағалы ел

жағалы жау

жағалы киім

жағылу, жағылмаған күйе жок

жад, жады берік

жадына алу

жадынан шығу

жадына тоқу

жадына ұстау

жадында сақтау

жабағы, жабағы жүн

жабағыгүпү

жабайы, жабайы мінез

жабы, жаб ат

жабыболуу

жабыбұйым

жабық, жабығы

жабыгдауус

жабыгжйиналыс

жабыққабақ

жабыққоғам

жабыққора

жабыққырман

жабыққат

жабын, жабын жап^мрақ

жабыншөп

жаға, жағадан алуу

жағасысөг^улуу

жағасынұстау

жағажәй

жағалы, жағал ер

жағалыжау

жағалыгйім

жаг^млуу, жағылмаған күйе жок

жад, жады берік

жадыналуу

жадынаншығуу

жадына тоқуу

жадынұстау

жадында сақтау

жадау, жадау мал
жадырату, жадыратса
жаз, жаз айы
жаз бойы
жазға салым
жазаң, жазаң жер
жазба, жазба әдебиет
жазба жұмыс
жазба тіл
жазбаша, жазбаша бұйрық
жаздық, жаздық бидай
жаздық егіс
жазу, жаза басу
жазық, жазық бауыр
жазық жая
жазық толқын
жазым, жазым қылу
жазым табу
жай, жай табу
жайы болмау
жайы кету
жай, жай бөлшек
жай көз
жай сан
жай сөйлем
жай табан (етік)
жайғату, жайғатса
жайғызу, жайғызса
жайдақ, жайдақ арба
жайдақ етік
жайдақ жер
жайдақ жол
жайдақ сөз
жайдақ су
жайдақ шай
жайдақ шам
жайдақ шана
жай-жапсар
жайма-жай
жайма-шуақ
жайпақ, жайпақ төбе
жайраң, жайраң күлкі
жайраң қағу
жайсыз, жайсыз өңгіме
жайсыз түс
жайсыз хабар
жайын, жайыны, жайын ауыз
жақ, жағы
жағы жоқ
жағы солу
жағы түсу
жақ ауызды жөндіктер
жақ моншақ
жақ сүйек

жадау, жадаумал
жад^мратуу, жад^мратса
жаз, жаз^аайы
жаз^ббойу
жазға^ссалым
жазаң, жазан^жжер
жазба, жазба^әәдебиет
жазба^жжұмыс
жазба^ттіл
жазбаша, жазбаша^ббұйрық
жаздық, жаздық^ппийдөй
жаздық^{егіс}егіс
жазуу, жаза^ббасуу
жазық, жазық^ппауур
жазығ^жжайа
жазық^ттолқун
жазым, жазым^ғғылуу
жазым^ттабуу
жөй, жөй^ттабуу
жайы^бболмау
жайы^гжетуу
жөй, жөйбөлшек
жөйгөз
жөйсан
жөйсөйлем
жөйтабан
жөйғатуу, жөйғатса
жөйғыззу, жөйғысса
жөйдақ, жөйдағ^{ар}арба
жөйдағ^{етік}етік
жөйдағжер
жөйдағжол
жөйдақсөз
жөйдақсуу
жөйдақшөй
жөйдақшам
жөйдақ^шшана
жөй-жайсар
жөйма-жөй
жөйма-шуақ
жөйпақ, жөйпақ^{төбө}төбө
жөйраң, жөйраң^{гүл}гүлкі
жөйраң^{ғағуу}ғағуу
жөйсыз, жөйсыз^{өңгіме}өңгіме
жөйсыстүс
жөйсыс^{хабар}хабар
жайын, жайыны, жайын^{аууз}аууз
жақ, жағы
жағы^{жоқ}жоқ
жағы^{солуу}солуу
жағы^{түсуу}түсуу
жағ^{аууздү}жөндіктер
жағмоншақ
жақсүйек

- жақ**, жақ ату
жақ, арт жақ
жақ, жақ жалғауы (*лингв.*)
жақсыз, жақсыз сөйлем
жақтасу, жақтасса, жақтасшы
жақша, жақша ашу
жақын, жақынға
 жақын арада
 жақын көру
 жақын тарту
жал, жал біту
 жал қамыс
 жалы бүтін
жалаң, жалаң аяқ
 жалаң аяқтану
 жалаң сөз
 жалаң төс
жалаулы, жалаулы найза
жалбыр, жалбыр бие
 жалбыр тымақ
жалбыршақ, жалбыршағы
 жалбыршақ қарын
жалған, жалған дүние
 жалған сөз
жалғыз, жалғыз атты
 жалғыз аяқ жол
 жалғыз басты
 жалғыз қабат
 жалғыз үйлі
жалғызіліктілік, жалғызіліктілігі
жалдама, жалдама ақы
 жалдама еңбек
жалқаулық, жалқаулығы
 жалқаулығы ұстау
 жалқаулыққа салыну
жалқы, жалқы атау (*лингв.*)
 жалқы есім (*лингв.*)
жалпақ, жалпақ бет
 жалпақ дала
 жалпақ жүрт
 жалпақ тіл
жалпы, жалпы алғанда
 жалпыға бірдей
 жалпы есім (*лингв.*)
 жалпы халық
жалт, жалт беру
 жалт ету
 жалт қарау
 жалт ойнау
жалтаң, жалтаң көз
 жалтаң көздену
 жалтаң көздік
 жалтаң қағу
жалтыр, жалтыр бас
 жалтыр мұз
- жақ**, жағ ату
жақ, арт жақ
жақ, жағ жалғауы
жақсыз, жақсыз сөйлем
жақтасуу, жақтасса, жақташшы
жақша, жақш ашу
жақын, жақыңға
 жақын арада
 жақың көруу
 жақын тартуу
жал, жал бітуу
 жалғамыс
 жалы бүтүн
жалаң, жалаңайақ
 жалаң айақтануу
 жалаңсөз
 жалаңтөс
жалаулы, жалаулы найза
жалбыр, жалбыр бие
 жалбыр тымақ
жалбыршақ, жалбыршағы
 жалбыршақ қарын
жалған, жалған дүние
 жалғансөз
жалғыз, жалғыз атты
 жалғыз айақ жол
 жалғыз басты
 жалғыз қабат
 жалғыз үйлу
жалғызіліктілік, жалғызіліктілігі
жалдама, жалдам ақы
 жалдам еңбек
жалқаулық, жалқаулығы
 жалқаулық ұстау
 жалқаулыққа салынуу
жалқы, жалқ атау
 жалқ есім
жалпақ, жалпақбет
 жалпағ дала
 жалпағжүрт
 жалпақтіл
жалпы, жалп алғанда
 жалпыға бірдей
 жалп есім
 жалпы халық
жалт, жалт беруу
 жалт етуу
 жалт қарау
 жалт ойнау
жалтаң, жалтаңгөз
 жалтаңгөздөнүү
 жалтаңгөздүк
 жалтаңғағуу
жалтыр, жалтырбас
 жалтырмұз

жалын, жалынга, жалыны
 жалын ату
жам, жам жол
 жам казу
жаман, жаманга
 жаман ойлы
жамбас, жамбас бүрге
 жамбасқа салу
 жамбас пұл
 жамбас сүйек
 жамбасы жерге тню
жамылысу, жамылысса
жан, жанға, жан азабы
 жан дүниесі
 жан күйер жақын
 жан қайғы
 жан қияр
 жан пида
 жан тапсыру
 жан төсілім
 жан тыныштық
 жан ұру
 жан ұшыру
 жан шақыру
 жан шошырлық
 жаны мұрнының ұшына келу
 жанын қоярға жер таппау
жан, жан қалта
 жан торсық
жан, жан басына
 жан біткен
 жан құрлы көрмеу
 жаннан асқан
жаназа, жаназа оқу
 жаназа шығару
жанан, жанан кесе
жанат, жанат ішік
жанғыз, жанғызса
жандама, жандама мүше
жанды, жанды жер
 жанды сөз
жандырма, жандырма нан
жанжал, көк жанжал
 жанжал шығару
жаннат, жаннат жер
жан-төні, жан-төнін аямау
 жан-төнін салу
жану, жаны, жаниды
 жанбай жатып сөну
 жанып кету
жанышқызу, жанышқызса
жанышпалы,
 жанышпалы тырмалау
жаңа, жаңа ай
 Жаңа жыл

жалын, жалынға, жалыны
 жалын атуу
жам, жамжол
 жам газуу
жаман, жаманға
 жаман ойлу
жамбас, жамбас бүрге
 жамбасқа салуу
 жамбаспұл
 жамбас сүйек
 жамбасы жерге тийуу
жамлысуу, жамлысса
жан, жанға, жан азабы
 жан дүнийесі
 жан күйер жақын
 жан қайғы
 жан қияр
 жампыйда
 жан тапсыруу
 жан төсілім
 жан тыныштық
 жан ұруу
 жан ұшыруу
 жан шақыруу
 жан шошурлық
 жаны мұрнунун ұшұна гелуу
 жанын қойарға жер таппау
жан, жаңғалта
 жанторсүк
жан, жам басына
 жам біткен
 жан құрлы көрмеу
 жаннан асқан
жаназа, жаназ оқуу
 жаназа шығаруу
жанан, жанан гесе
жанат, жанат ішік
жанғыз, жанғысса
жандама, жандама мүше
жанды, жанды жер
 жандысөз
жандырма, жандырма нан
жанжал, көкжанжал
 жанжал шығаруу
жаннат, жаннат жер
жан-төні, жан-төнін аямау
 жан-төнін салуу
жануу, жаны, жаныды
 жамбай жатып сөнуу
 жанып кетуу
жанышқызуу, жанышқысса
жанышпалы,
 жанышпалы тырмалау
жаңа, жаң ай
 жаңажыл

жаңалық, жаңалығы
 жаңалық ашу
жапалақ, жапалағы, жапалақ қоз
 жапалақ қар
жапан, жапан дала
 жапан түз
жапқыш, жапқыш қабат
жаппа, жаппа кілт
жар, жарға итеру
жара, жараның аузын ашу
 жарасы жеңіл
 жара салу
жаратқан (*дини*), жаратқанға
 жаратқан Алла жар болу
 жаратқанға жалбарыну
 жаратқан ием
 жаратқанның құлы
жаратылыс, жаратылысы
 жаратылыс байлығы
 жаратылысы бөлек
жарғақ, жарғағы, жарғақ бас
 жарғақ бет
 жарғақ қанатты сона
 жарғақ құлақ
 жарғақ табан
 жарғақ тон
жарғанатша, жарғанатша ою
жарғылық, жарғылық қор
жарқын, жарқын жанды
 жарқын жүзді
жарлауыт, жарлауыты
 жарлауыт жаға
 жарлауыт қабақ
жарма, жарма дақыл
 жарма көже
жарма, жарма ағаш
 жарма есік
 жарма қоныш
 жарма құрт
 жарма пеш
жармақ (*көне*), жармақ ақша
 жармақ көже
жарнақты: дара жарнақты (*бот.*)
жарнама, жарнама қағазы
 жарнама тақтасы
жарты, жарты ғасыр
 жарты түн
 жарты шар
жартылай, жартылай отырықшы
 жартылай өткізгіштер
жарық, жарық дүние
 жарық жұлдыз
 жарық қоңыз (*зоол.*)
 жарық сәуле
жарықсезгіштік

жаңалық, жаңалығы
 жаңалық ашуу
жапалақ, жапалағы, жапалақ қоз
 жапалақ қар
жапан, жапан дала
 жапан түз
жапқыш, жапқыш қабат
жаппа, жаппа кілт
жар, жарғ итеруу
жара, жараның аузын ашуу
 жарасы жеңіл
 жара салуу
жаратқан, жаратқанға
 жаратқан алла жар болуу
 жаратқанға жалбарынуу
 жаратқан ием
 жаратқанның құлу
жаратылыс, жаратылысы
 жаратылыс пайлығы
 жаратылысы бөлек
жарғақ, жарғағы, жарғақпас
 жарғақпет
 жарғақ қанатты сона
 жарғақ құлақ
 жарғақ табан
 жарғақтон
жарғанатша, жарғанатшы ойуу
жарғылық, жарғылық қор
жарқын, жарқын жанды
 жарқын жүздү
жарлауыт, жарлауыту
 жарлауыт жаға
 жарлауыт қабақ
жарма, жарма дақыл
 жарма көже
жарма, жарма ағаш
 жарма есік
 жарма қоныш
 жарма құрт
 жарма пеш
жармақ, жармағ ақша
 жармақ көже
жарнақты: дара жарнақты
жарнама, жарнама қағазы
 жарнама тақтасы
жарты, жарты ғасыр
 жарты түн
 жарты шар
жартылай, жартылай отырықшы
 жартылай өткізгіштер
жарық, жарығ дүние
 жарығ жұлдыз
 жарық қоңыз
 жарық сәуле
жарықсезгіштік

жарылу, жарыла жаздау
жарым, жарымы, жарым жас
жарым күн
жарым түн
жарыс, жарысы
жарыс төрөшiсi
жарыс туы
жарысқазан (эти.)
жарысу, жарысса, жарысшы
жас, жасы байтақ
жасы бiр
жасы жер ортаға таяу
жасы жету
жасы кiшi
жасы толу
жасы ұзақ болу
жасы үлкен
жас, жас босанған
жас жеткiншек
жас жүрек
жас иiс
жас сорпа
жас түлек
жас ұлан
жасақшы
жасанды, жасанды жер серiгi
жасанды су қоймасы
жасанды түсiк
жасанды тiл
жасасу, жасасса, жасасшы
жасөспiрiм
жастық, жастық жапқыш
жастық, жастық шақ
жасық, жасығы
жасығын жұбатпау
жасық бие
жасық бота
жасық еттi
жасық көз
жасыл, жасыл ала
жасыл желек
жасыл көз
жасыл көк
жасырын, жасырын ат
жасырын әдебиет
жасырын үйiм
жат, жат бауыр
жат ел
жат есiк
жат жұрт
жатын, жатын орын
жатын үй
жау, жау алғыр (қарғ.)
жау жүрек
жау қабақ

жар^млуу, жар^мла жаздау
жарым, жарымы, жарымжас
жарымгүн
жарымтүн
жарыс, жарысы
жарыс төрөшүсi
жарыс түүу
жарыс қазан
жарысуу, жарысса, жарысшы
жас, жасы байтақ
жасы бiр
жасы жер ортаға тайау
жасы жетүү
жасы гiшi
жасы толүү
жасы ұзақ полүү
жас'үлкен
жас, жас посаңған
жаш шеткiншек
жашшүрөк
жасийiс
жассорпа
жастүлөк
жасұлан
жасақшы
жасанды, жасанды жер серiгi
жасанды суу қоймасы
жасанды түсүк
жасанды тiл
жасасуу, жасасса, жасашшы
жасөспүрүм
жастық, жастық жапқыш
жастық, жастықшақ
жасық, жасығы
жасығын жұбатпау
жасық пийе
жасық пота
жасығ еттi
жасықкөз
жасыл, жасыл ала
жасыл желек
жасылгөз
жасылгөк
жас^мрын, жас^мрын ат
жас^мрын әдебиет
жас^мрын үйүм
жат, жатпауұр
жател
жатесiк
жатшүрт
жатын, жатын орын
жатынүй
жау, жауалғыр
жаужүрөк
жауғабақ

жауапкершілік, жауапкершілігі
 жаяу, жаяу өскер
 жаюу базар
 жаюу бөйге
 жаюу боран
 жаюу жарыс
 жәдігерлік, жәдігерлігі
 жәрдемақы
 жебежапырақ (өс.)
 жебей, жебей басу
 жебей сауу
 жегізу, жегіссе, жегішші
 жедел, жедел жәрдем
 жедел топ
 жедел іздестіру
 жез, жез құман
 жез, жез аяқ (қыдырымпаз)
 жез бұйдалы
 жез көмей
 жез қанат
 жез мойын
 жез таңдай
 жек, жек көру
 жек көрінішті
 жеке, жеке басқа табыну
 жеке басты
 жеке меншік
 жеке тұлға
 жеке шаруа
 жекешелендіру
 жел, жел арқан
 жел ауыз (көп сөзді)
 жел аяқ (жүйрік)
 жел бақай (жүйрік)
 жел бесік
 жел бұйда
 жел диірмен
 жел жетпес
 жел көңіл
 жел қайық
 жел қуық жылқы
 жел өкпелену
 желі, желі арқан
 желі қазық
 жем, жем бұршақ
 жем қабақ
 жем қарбыз
 жемір, жемір көбелек
 жеміс, жеміс ағашы
 жеңгізу, жеңгізсе
 жеңсік, жеңсік ас
 жеңіл, жеңіл атлетика
 жеңіл қолды
 жеңіл ойлы
 жеңіліс, жеңілісі

жауапкершілік, жауапкершілігі
 жайау, жайау өскер
 жайау базар
 жайау бөйге
 жайау боран
 жайау жарыс
 жәдігерлік, жәдігерлігі
 жәрдем ақы
 жебе жапырақ
 жебей, жебей басу
 жебей сауу
 жегізу, жегіссе, жегішші
 жедел, жедел жәрдем
 жедел топ
 жедел іздестіруу
 жез, жез құман
 жез, жезайақ
 жез бұйдалы
 жезгөмей
 жезғанат
 жезмойын
 жестандай
 жек, жек көруу
 жек көрінішті
 жеке, жеке басқа табынуу
 жеке басты
 жеке меншік
 жеке тұлға
 жеке шаруа
 жекешелендіруу
 жел, желарқан
 желлауу
 желайақ
 желбақай
 желбесік
 желбұйда
 желдіірмен
 желжетпес
 желгөңүл
 желғайық
 желғууғ жылқы
 жел өкпөлөнүү
 желі, жел арқан
 желі қазық
 жем, жембұршақ
 жемқабақ
 жемқарбыз
 жемір, жемір көбөлөк
 жеміс, жеміс ағашы
 жеңгізуу, жеңгіссе
 жеңсік, жеңсігас
 жеңіл, жеңіл атлетика
 жеңіл қолдү
 жеңіл ойлү
 жеңіліс, жеңілісі

жер, жер айдау
 жер асты суу
 жер асты казбалары
 жер бауырлау
 жер иеленуші
 жер олшеуші
 жер үсті сулары
 жер шары
жербауырсақ (өс.)
 жер-дүние
 жержүзілік
 жер-жиһан, жер-жиһанға
 жерқазба
 жерқойма
 жерік, жерік ас
 жете, жетесі қиылу
 жеті, жеті ата
 жеті басты жалмауыз (миф.)
 жеті ғалам
 жеті қараңғы түн
 жеті нан
 жеті түнде
 жеті шәріп (дiни)
жетіжылдық (жоспар)
 жетім, жетім бала
 жетім босаға
 жетім ұлтан
жетімкөбелек
 жетісі, жетісін беру (эти.)
 жиғыз, жиғызса, жиғызшы
жиек, жиегі
 жиек жай
 жиек жапырақ
 жиек жіп
жиенқұрық (ырым)
жинақылық, жинақылығы
жирен, жирен қасқа
 жирен сары
жиһад, жиһадқа, жиһады
жиһан, жиһанға
жиырма, жиырма бір
 жиырма екі...
 жиырма шақты
жию, жи, жияды, жиюы
жоғары, жоғары мектеп
 жоғары оқу орны
 жоғары сапалы
жойғыз, жойғызса
жойғыш, жойғыш ұшақ
жоқ, жоғы, жоқтан бар
 жоққа тән
жол, жол азық
 жол бойы
 жол жорға
 жол кезер

жер, жер айдау
 жерасты сұуу
 жерасты ғазбалары
 жер бауырлау
 жер иеленушү
 жер өлшеушү
 жерүстү сұулары
 жершары
жер бауырсақ
жер-дүние
жержүзлік
жер-жйхан, жер-жйханға
жергазба
жергойма
жерік, жерігас
жете, жетесі ғымлуу
жеті, жетата
 жеті басты жалмаууз
 жеті ғалам
 жеті қараңғы түн
 жетінан
 жеті түнде
 жеті шәріп
жеті жылдық
жетім, жетім бала
 жетім босаға
 жетім ұлтан
жетім көбелек
жетісі, жетісім беруу
жйғызүу, жйғысса, жйғышшы
жйек, жйегі
 жйегжөй
 жйег жапрак
 жйегжіп
жйеңгүрүк
жййнақылық, жййнақылығы
жйрен, жйреңгасқа
 жйрен сары
жйхат, жйхатқа, жйхады
жйхан, жйханға
жйырма, жйырма бір
 жйырым екі...
 жйырма шақты
жййүу, жйй, жййады, жййүуу
жоғары, жоғары мектеп
 жоғар оқу орнү
 жоғары сапалы
жойғүзүу, жойғүсса
жойғүш, жойғүш ұшақ
жоқ, жоғү, жоқтам бар
 жоққа тән
жол, жолазык
 жол бойү
 жолжорға
 жолгезер

жол корген
 жол кілем
 жол кіре
 жол сілтеуші
 жол торушы
 жол үсті
жолайрық (терм.)
 жоламай, жоламай үй
 жолаушылық, жолаушылығы
 жолбикелік, жолбнелігі
 жолдама, жолдама қағаз
 жолкөрсеткіш
 жолқағаз (терм.)
 жолсілтеме (терм.)
 жолым, жолым үй
 жон, жонға, жон арқа
 жон ет
 жон тері
 жорамал, жорамал сан
 жорға, жорға жарыс
 жош, жош ұру
 жөке, жөке ағаш
 жөке арқан
 жөлке (бот.)
 жөндету, жөндетсе
 жөнеу, жөнеу қағаз
 жөргек, жөргегі
 жөргегінен білу
 жөтел
 жуан, жуан ата
 жуан жұдырық (зорлықшыл)
 жуан орта
 жуан тұғыр ат
 жуан таяқ (озбыр)
 жуғызу, жуғызса
 жуу, жуы, жууы
 жуи көрме
 жуық, жуығы, жуық арада
 жуық маңда
 жуыр, жуыр арада
 жуыр маңда
 жұбанышсыз
 жұбатқызу, жұбатқызса
 жұқпалы, жұқпалы ауру
 жұлғызу, жұлғызса, жұлғызшы
 жұлдызжеміс (бот.)
 жұлдызтұмсық (тышқан)
 жүлқу, жүлқы, жүлқиды
 жүлқи көтеру (спорт)
 жұлма, жұлма кендір
 жұлысу, жұлысса, жұлысшы
 жұма, жұма намаз
 жұма сайын
 жұмғызу, жұмғызса
 жұмсақ, жұмсағы, жұмсақ су

жолгорған
 жолгілем
 жолгіре
 жол сілтеуші
 жол торушы
 жолүсті
жолайрық
 жоламай, жоламай үй
 жолаушылық, жолаушылығы
 жолбійкелік, жолбійкелігі
 жолдама, жолдама қағаз
 жол көрсеткіш
 жолқағаз
 жол сілтеме
 жолұм, жолұмүй
 жон, жонға, жонарқа
 жонет
 жонтері
 жорамал, жорамал сан
 жорға, жорға жарыс
 жош, жош ұруу
 жөкө, жөк'ағаш
 жөк'арқан
 жөлкө
 жөндөтуу, жөндөтсе
 жөнөу, жөнөу қағаз
 жөргөк, жөргөгү
 жөргөгүнем білуу
 жөтел
 жұуан, жұуан ата
 жұуан жүд'рүк
 жұуан орта
 жұуан тұғұрат
 жұуан тайақ
 жұуғүзүу, жұуғүсса
 жұууу, жұуу, жұуууу
 жұууі гөрмө
 жұууқ, жұууғү, жұууғ'арада
 жұууғ'маңда
 жұуур, жұуур арада
 жұуур маңда
 жұбанышшыз
 жұбатқызуу, жұбатқысса
 жұқпалы, жұқпал'аурұу
 жұлғүзүу, жұлғүсса, жұлғүшшү
 жүлдүж'жеміс
 жүлдүс'түмсүк
 жүлқуу, жүлқү, жүлқүйлү
 жүлқүй'гөтөрүу
 жұлма, жұлма'гендір
 жүлүсүу, жүлүсса, жүлүшшү
 жұма, жұма'намаз
 жұма'сайын
 жұмғүзүу, жұмғүсса
 жұмсақ, жұмсағы, жұмсақ'сүу

жұмылу, жұмыла кірісу
 жұмыр, жұмыр бас
 жұмыр білек
 жұмыр жер
 жұмыр тұяқ
 жұмырбас: жұмырбас кесіртке
 жұмысбастылық
 жұптұяқтылар (терм.)
 жұрдай, жұрдай болу
 жұрдай қылу
 жұт, жұт жылы
 жұтқызу, жұтқызса
 жүген-құрық
 жүгірме, жүгірме толқын
 жүгіріс, жүгірісі
 жүз, жүз көрісу
 жүз салу
 жүз таныс
 жүз таныстық
 жүз тоқтату
 жүз шайысу
 жүз, жүз бас саулық
 жүз жылдық соғыс
 жүз қабат
 жүз құбылу
 жүз саққа жүгірту
 жүздесу, жүздессе, жүздесші
 жүзе, жүзеге асу
 жүзу, жүзе, жүзші
 жүйелілік, жүйелілігі
 жүйке, жүйке ауруы
 жүк, жүгі, жүк арба
 жүк көтергіш машина
 жүк тиегіш машина
 жүксалғыш
 жүн, жүн мата
 жүн жуғыш машина
 жүргізу, жүргізсе, жүргізші
 жүрек, жүрегі, жүрек ақауы
 жүрек жұтқан
 жығылып-сүріну
 жыл, жыл басы
 жыл бойы
 жыл қайыру
 жыл құсы
 жыл он екі ай
 жыл сайын
 жылан, жыланға
 жылан көз
 жылан көздену
 жыланбалық
 жылдық, жылдық қабат
 жылдық шеңбер
 жылжымау, жылжымайтын қор
 Жылқышыата (миф.)

жұм^улуу, жұм^ула^агірісуу
 жұмүр, жұмүрбас
 жұмүр^ббілек
 жұмүржер
 жұмүр^ттайақ
 жұмүрбас: жұмүрбас^ккесіртке
 жұмүс^ппастылық
 жүп^ттұяқтылар
 жұрдай, жұрдай^бболуу
 жұрдай^ғғылуу
 жұт, жұтшылы
 жұтқүзуу, жұтқүсса
 жүгөн-ғүрүк
 жүгүрме, жүгүрме^ттолқұн
 жүг^үрүс, жүг^үрүсі
 жүз, жүз^ггөр^үсуу
 жүс^ссалуу
 жүстаныс
 жүс^ттаныстық
 жүс^ттоқтатуу
 жүш^шшай^ысуу
 жүз, жүзбас^ссаулүк
 жүжжылдық^ссоғүс
 жүзғабат
 жүз^ғғүб^үлуу
 жүссакка жүгүртүу
 жүздөсуу, жүздөссе, жүздөшшү
 жүзө, жүзөг^аасуу
 жүзуу, жүссө, жүшшү
 жүйөлүлік, жүйөлүлігі
 жүйкө, жүйк^ааурүуу
 жүк, жүгү, жүгарба
 жүк^ккөтөргүш^ммашина
 жүк^ттйегіш^ммашина
 жүк^ссалғыш
 жүн, жұммата
 жүнжүүгүш^ммашина
 жүргүзуу, жүргүссе, жүргүшшү
 жүрөк, жүрөгү, жүрөг^аақауу
 жүрөг^жжұтқан
 жы^ылып-сүр^үнуу
 жыл, жылбасы
 жыл^ббойу
 жыл^ггай^ыруу
 жылғүсү
 жыл^оонек^аай
 жыл^ссайын
 жылан, жылаңға
 жылаңгөз
 жылаңгөздөнүу
 жылам^ббалық
 жылдық, жылдық^ққабат
 жылдық^шшеңбер
 жылжымау, жылжымайтың^ғғор
 жылқыш^аата

жылтырқара (қоңыз)
 жылу, жылу жинау
 жылшылық, жылшылық жер
 жылы, жылы жүз
 жылы жүзді
 жылы қабақ
 жылы қанды
 жылы сөз
 жылы ұшырау
 жылы шырай
 жылықандылар (терм.)
 жым, жымын білдірмеу
 жым, жым болу
 жымба, жымба болу
 жымба жол
 жын, жынға, жын соққан
 жын ұрған
 жынды, жынды көбелек
 жын-шайтан
 жыныс, жыныс ағаш
 жып-жинақы
 жыпсық, жыпсық көз
 жыра-аңыз
 жырғызу, жырғызса
 жырым, жырымы, жырым балақ
 жырым етек
 жібек, жібегі, жібек мата
 жігіт, жігіт ағасы
 жік, жігі, жік жазбау
 жіпөрім (зоол.)
 жіпсе, жіпсе ағаш
 жіпшумақ (зоол.)

жылтыр ғара
 жылұу, жылұу жыйнау
 жылшылық, жылшылық жер
 жылы, жылы жүз
 жылы жүзді
 жылы қабақ
 жылы қанды
 жылы сөз
 жыл'ұш'рау
 жылы шырай
 жылы ғандылар
 жым, жымын білдірмеу
 жым, жым болу
 жымба, жымба болу
 жымба жол
 жын, жынға, жын соққан
 жынұрған
 жынды, жынды гөбөлек
 жын-шәйтан
 жыңыс, жыныс ағаш
 жыб-жыйнақы
 жыпсық, жыпсықкөз
 жыр'аңыз
 жырғызуу, жырғысса
 жырым, жырымы, жырым балақ
 жырым етек
 жібек, жібегі, жібек мата
 жігіт, жігіт ағасы
 жік, жігі, жік жазбау
 жібөрүм
 жіпсе
 жіпшұмақ

З з

зағип, зағип болу
 зайғы, зайғы болу
 зайғы ету
 зайғы қылу
 зақымет, зақымет шегу
 зал, мәжіліс залы
 оқу залы
 залал, залал болу
 залал ету
 залал келтіру
 залалы тию
 заң, заңға томпақ
 заң жүзінде
 заң орны
 заңды, заңды тұлға
 запыс, запыс болу
 запыс көру
 запыс шегу

зағыйп, зағыйп полұу
 зайғы, зайғы болу
 зайғ'етуу
 зайғы ғылуу
 зақ^ымет, зақ^ымет шегуу
 зал, мәжіліс салы
 оқу залы
 залал, залал болу
 залал етуу
 залал гелтіруу
 залалы тийуу
 заң, заңға томпақ
 заң жүзінде
 заңорнұ
 заңды, заңды тұлға
 запыс, запыс полұу
 запыс көруу
 запыш шегуу

зар, зар жак
 зар жылау
 зар заман
 зар илеу
 зар кақсау
зардап, зардабы
 зардабын тарту
 зардабы оту
 зардап шегу
зат, зат алмасу
 зат есім
затдерек
заттай, заттай сыйлык
зау, зау биік
зауал, зауал келтіру
 зауал шақ
 зауалын беру
 зауалын тарту
зауқы, зауқы ауу
 зауқын басу
 зауқы соғу
 зауқы түсу
 зауқы шабу
зауықмүше
зая, зая жіберу
 зая кету
 зая қылу
зәйтүн (өс.) зәйтүнге, зәйтүн майы
зәре, зәре жоқ
 зәре кешу
 зәре қашу
 зәресі үшу
зейнетақы, зейнетақы қоры
зейін, зейінге, зейіні
 зейін аудару
 зейін қою
 зейін салу
 зейіні арту
зең, зең саңырауқұлағы
зеңгір, зеңгір көз
 зеңгір көк
 зеңгір тарту
зер, зер белбеу
 зер кесте
 зер шашақты алқа
зербарак, зербарак кілем
зергерлік, зергерлігі
 зергерлік құралдары
 зергерлік өнері
зерде, зерде салу
 зердесіне тоқу
зере (тіреу), зере қою
зерен, зеренге
 зерен аяқ
 зерен шапан

зар, заржак
 зар жылау
 зарзаман
 зар ійлеу
 зар қақсау
зардап, зардабы
 зардабын тарту
 зардабы оту
 зардап шегу
зат, зат алмасу
 зат есім
заттерек
заттай, заттай сыйлык
зау, заубіік
зауал, зауал келтіру
 зауалшақ
 зауалым беру
 зауалын тарту
зауқу, зауқу ауу
 зауқым басу
 зауқу соғу
 зауқу түсу
 зауқу шабу
зауғ мүше
зайа, зайа жіберу
 зайа кету
 зайа қылу
зәйтүн, зәйтүнге, зәйтүм майы
зәре, зәре жоқ
 зәре кешу
 зәре қашу
 зәресі үшу
зейнет ақы, зейнет ақы қоры
зейін, зейінге, зейіні
 зейін аудару
 зейін қою
 зейін салу
 зейіні арту
зең, зең саңырауқұлағы
зеңгір, зеңгіргөз
 зеңгіргөк
 зеңгір тарту
зер, зер белбеу
 зер кесте
 зершашақт алқа
зербарак, зербарак кілем
зергерлік, зергерлігі
 зергерлік құралдары
 зергерлік өнері
зерде, зерде салу
 зердесіне тоқу
зере, зере қою
зерен, зеренге
 зерен аяқ
 зерен шапан

зерлі, зерлі білезік
 зерлі орындық
 зерлі түйме
зиянақорлық
зиялы, зиялы қауым
зиялылық, зиялылығы
зиян, зиянға
 зиянға ұшырау
 зиян келтіру
 зиян қору
 зиян шегу
зор, зор болу
 зор қылу
зорлық, зорлығы
 зорлығы өту
 зорлық қылу
зығыр (өс.), зығыр бүргесі
 зығыр майы
зымиян, зымиянға
зыту, зытса
зіл, зіл батпан
 зіл көтерем
 зіл қара тас
 зіл төгу
 зіл түсу
зілді, зілді сөз
 зіркілдету, зіркілдетсе

зерлі, зерлі білезік
 зерлі орындық
 зерлі түйме
зыйнақорлық
зыйалы, зыйалы қауым
зыйалылық, зыйалылығы
зыйан, зыйанға
 зыйанға ұшырау
 зыйан келтіруу
 зыйан қорuu
 зыйан шегуу
зор, зор болуу
 зор қылуу
зорлық, зорлyғу
 зорлyғ'өтуу
 зорлық қылуу
зығыр, зығыр бүргесу
 зығыр майы
зымьян, зымьянға
зытуу, зытса
зіл, зіл батпан
 зіл көтөрем
 зіл қара тас
 зіл төгуу
 зіл түсуу
зілді, зілдісөз
 зіркілдетуу, зіркілдетсе

И и

и, и болу
 иі жұмсақ
 иі қаңу (*жету*)
 иі қатты
 иін қандыру
иба-өдеп
игі, игі жақсы
 игі іс
игізу, игізе, игізіші
игілік, игілігі
 игілігін көру
 игілікке жарату
 игілікке ұстау
иек, иегі, иек ағаш
 иек арту
 иек асты
 иек қағу
 иек сүйек
 иек тіреу
иен, иен байлық
 иен дала
 иен қалу
иланғызу, иланғызса

ий, ий болуу
 ийі жұмсақ
 ийі қаңуу
 ийі қатты
 ийің қандыруу
ийб'өдеп
ийгі, ийгі жақсы
 ийгі іс
ийгізуу, ийгіссе, ийгішіші
ийгілік, ийгілігі
 ийгілігін көруу
 ийгілікке жаратуу
 ийгілікк'ұстау
ийек, ийегі, ийег ағаш
 ийег артуу
 ийег асты
 ийек қағуу
 ийек сүйек
 ийек тіреу
ийен, ийем байлық
 ийендала
 ийен қалуу
ийлаңғызуу, ийлаңғысса

илеу, илеуге келу
 илеуге кону
 илеуі қану
иллаһи
 илік, илік заттар
 илік өсімдіктер
иман, иман жүзді
 иман киіз
 иман таразы
 иманы айғақ
 иманы жар
 иманы көміл
 иманы қашу
 иманын айту
 иманы түршігу
имек, имек бас
 имек қас
 имек мұрын
 имек түмсық
 имек шөңгебас (өс.)
ине, ине қармақ
 иненің жасуындай
 иненің көзіндей
 ине тұтқыш
 ине шаншар жер жоқ
инедей, инедей қадалу
 инедей түзу
инеліктей, инеліктей қатқан
 инеліктей ілмиген
ит, ит айтақтау
 ит арба
 ит жем болу
 ит жерік
 ит көйлек
 ит қора
 ит қорлық
 ит өлген жер
 ит рәсуа
итала: итала қаз
итжандылық, итжандылығы
итжығыс, итжығыс түсу
иттей, иттей арсылдау
 иттей қылу
 иттей сүйреу
 иттей талау
 иттей ұлу
 иттей үру
иық, иығы
 иығы асу
 иығы босау
 иық сүйек
 иық тіресу
иін, иінге, иін қағысу
 иін тіресу

ийлеу, ийлеуге гелуу
 ийлеуге гонуу
 ийлеууғануу
ийлөхий
ийлік, ийліг заттар
 ийліг өсүмдіктер
ыйман, ыйман жүзді
 ыйман гийіз
 ыйман таразы
 ыйманы айғақ
 ыйманы жар
 ыйманы гөміл
 ыйманы гашуу
 ыйманын айтуу
 ыйманы түршүгуу
иймек, иймекпас
 иймекқас
 иймег мұрүн
 иймек түмсүк
 иймеқ шөңгебас
ийне, ийне ғармақ
 ийнениң жасууындай
 ийнениң гөзүндей
 ийне тұтқыш
 ийне шаншар жер жоқ
ийнедей, ийнедей гадалуу
 ийнедей түзуу
ийнеліктей, ийнеліктей ғатқан
 ийнеліктей ілмийген
ийт, ийт айтақтау
 ийт арба
 ийтшөм болуу
 ийтшерік
 ийткөйлөк
 ийтқора
 ийтқорлық
 ийтөлгөн жер
 ийтрөсуө
ийтала: ийтала ғаз
ийтшандылық, ийтшандылығы
ийтшығыс, ийтшығысқа түсуу
ийттей, ийттей арсылдау
 ийттей ғылуу
 ийттей сүйреу
 ийттей талау
 ийттей ұлуу
 ийттей үруу
ыйық, ыйығы
 ыйығасуу
 ыйығы босау
 ыйық сүйөк
 ыйық тіресуу
ийін, ийінге, ийін қағысуу
 ийін тіреу

ніні келу
ніні түсу
иір, иір мүйіз ешкі
иір өркөш
иір түмсық
иірілім, иірілімі
иіс, иісі, иіс алмас
иіс сабын
иіс тию
иісшіл
ию-қию

иіні гелүү
иіні түсуу
иіір, иіір мүйүз ешкі
иіір өркөш
иіір түмсүк
иірілім, иірілімі
иііс, иіісі, иііс алмас
иііс сабын
иііс тийүү
иіишіл
иіүү-ғыйүү

К к

капу́ста, капу́ста ақкөбелегі (зоол.)
капу́ста бітесі (зоол.)
капу́ста шыбыны (зоол.)

карто́п, картобы
карто́п еккіш машина
карто́п жуғыш машина
карто́п қазғыш машина
карто́п үккіш машина

кәде, кәде алу
кәдеге жарау

кәме́лет, кәме́летке келу
кәме́леттік, кәме́леттік аттестат
кәрі, кәрі буын
кәрі жілік
кәрі көз
кәрі құлақ
кәрі тарлан

кәріс, кәріс белбеу
кәсіби, кәсіби сөз
кәсіпкерлік, кәсіпкерлік кіріс
кәсіподақ

кәсіпорын
кәсіптік, кәсіптік ауру
кәсіптік бағдар

кебе́же, кебе́же арба
кебе́же қарын
кебе́же қарын, кең құрсақ
кебе́же қарын, шұбар бас

кебек, кебегі
кебек жалағандай
кебек жұтқандай

кебе́нек, кебе́негі
кебе́нек кию

кеби́н, кеби́нге
кеби́н кидіру
кеби́н кию
кеби́ні жоқ, көрі жоқ

кебіс, кебіс ауыз
кебіс басы қар

капу́ста, капу́ста ақкөбөлогі
капу́ста бітесі
капу́ста шыбыны

карто́п, картобы
карто́п еккіш машина
карто́п жууғыш машина
карто́п қазғыш машина
карто́п үккүш машина

кәде, кәд'алуу
кәдеге жарау

кәме́лет, кәме́летке гелүү
кәме́леттік, кәме́леттік аттестат
кәрі, кәрі бүүүн
кәр'жілік
кәрігөз
кәрі'ғұлақ
кәрі'тарлан

кәріс, кәріс пелбеу
кәсібий, кәсібий сөз
кәсіпкерлік, кәсіпкерлік кіріс
кәсіб'одақ

кәсіборын
кәсіптік, кәсіптік ауруу
кәсіптік пағдар

кебе́же, кебе́ж'арба
кебе́же қарын
кебе́же қарын, кеңғұрсақ
кебе́же қарын, шұбарбас

кебек, кебегі
кебег'жалағандай
кебег'жұтқандай

кебе́нек, кебе́негі
кебе́нек кийүү

кеби́н, кеби́нге
кеби́н гийдіруу
кеби́н гийүү
кеби́ңі жоқ, көрү'жоқ

кебіс, кебіс аууз
кебіс пасы'ғар

кегер (қис), кегер үйрек
 кедей, кедейдің
 жеті қаңтары бар
 кедейдің кербезінен сақта
 кедей шаруа
кедей-кепшік, кедей-кепшігі
кеден, кеденге, кеден аумағы
 кеден бажы
 кеден жеңілдіктері
 кеден рәсімдемелері
 кеден саясаты
 кеден шегарасы
кедергі, кедергі беру
 кедергі болу
 кедергі ету
кез, кез болу
 кез ету
 кез келген жерде
 кез қылу
 кезі келу
 кезін беру
кезек, кезегі, кезегі келу
 кезек беру
 кезек күттірмейтін
 кезектен тыс
кезекті, кезекті ұйқас
кезу, кезсе, кезші
кезінде, дер кезінде
кей, кей кезде
 кей уақта
 кей уақытта
кейінді, кейінді ықпал (лингв.)
кейіпкер
кейіс, кейісі, кейіс білдіру
 кейіс көру
 кейіс қылу
кек, кегі, кегі кету
 кегі қайту
 кек сақтау
кекең-кекең, кекең-кекең ету
кекею, кекей, кекейеді, кекеюі
кекіл, кекіл кесу
 кекіл қағу
 кекіл қою
 кекіл түсу
 кекіл шаш
кекіре (ос.), кекіре себетбас
келбет
келбеттілік, келбеттілігі
келелі, келелі кеңес
 келелі мәселе
келеңсіздік, келеңсіздігі
келешек, келешегі
келте, келте қайыру
 келте мұрын

кегер, кегер үйрек
 кедей, кедейдің
 жеті қаңтаруу бар
 кедейдің кербезінен сақта
 кедей шаруа
кедей-гейшік, кедей-гейшігі
кеден, кеденге, кеден аумағы
 кедем бажы
 кеден жеңілдіктері
 кеден рәсімдемелері
 кеден саясаты
 кеден шегарасы
кедергі, кедергі беру
 кедергі болу
 кедергі ету
кез, кез болу
 кез ету
 кезгелген жерде
 кез ғылу
 кезі гелу
 кезім беру
кезек, кезегі, кезегі гелу
 кезек перу
 кезек күттірмейтін
 кезектен тыс
кезекті, кезекті ұйқас
кезуу, кессе, кешші
кезінде, дер гезінде
кей, кейгеде
 кей уақта
 кей уақытта
кейінді, кейінді ықпал
кейіпкер
кейіс, кейісі, кейіс пілдіру
 кейіс көру
 кейіс қылу
кек, кегі, кегі гету
 кегі ғайту
 кек сақтау
кекең-гекең, кекең-гекең ету
кекейуу, кекей, кекейеді, кекейуу
кекіл, кекіл гесу
 кекіл ғағу
 кекіл ғойу
 кекіл түсу
 кекілшаш
кекіре, кекіре себетбас
келбет
келбеттілік, келбеттілігі
келелі, келелі генес
 келелі мәселе
келеңсіздік, келеңсіздігі
келешек, келешегі
келте, келте ғайру
 келте мұрын

келте сонар
 келте тон
 келін, келіні, келінге, келін түсіру
келінбармақ (*жеміс*)
 кем, кем болу
 кем емес
 кем көру
кеме, кеме қатынасы
кемел, кемел шақ
 кемеліне келу
кен, кенге, кен байыту
 кен екшеу
 кен қазбалары
 кен өнеркәсібі
кендір, кендір мата
 кендір талшығы
 кендір таспа
 кендірін кесу
кенкөтерме (*геол.*)
кең, кең етек
 кең жауырынды
 кең көмей
 кең қолтық
 кең құлаш
 кең құлашты
 кең мандайлы
 кең форматты кино
 кең экранды кино
кеңес, кеңес беру
 кеңес қылу
 кеңес құру
кеңес, Кеңес Одағы
 Кеңес Одағының Батыры
 Кеңес өкіметі
 Кеңес үкіметі
кеңесші, кеңесші дауыс
кеңпейілділік
кеңсешілдік, кеңсешілдігі
кеңшараралық
кеңірдек, кеңірдегі
 кеңірдек барқыт
 кеңірдектен келу
кеңіс, кеңіс жер
кепе, кепе қозы
кепкізу, кепкізсе, кепкізші
кепіл, кепіл болу
 кепілге алу
кепілді, кепілді ақы
кепілдік, кепілдік беру
 кепілдік жарна
 кепілдік шарт
кер, кер адам
 кер бие
 кер маралдай керілу

келте сонар
 келтестон
келін, келіні, келінге, келін түсіру
келімбармақ
кем, кем болу
 кем емес
 кем көру
кеме, кеме ғатнасы
кемел, кемелшақ
 кемеліне гелуу
кен, кеңге, кем байытуу
 кен екшеу
 кен газбалары
 кен өнөр гәсібі
кендір, кендір мата
 кендір талшығы
 кендір таспа
 кендірін гесуу
кең гөтөрме
кең, кеңетек
 кең жауырынды
 кеңгөмой
 кеңгөлтүк
 кеңгұлаш
 кеңгұлашты
 кеңмандайлы
 кең форматты кино
 кең экранды кино
кеңес, кеңес перуу
 кеңес қылуу
 кеңес құруу
кеңес, кеңес одағы
 кеңес одағының батыры
 кеңес өкүметі
 кеңес үкүметі
кеңешші, кеңешші дауүс
кеңпейілділік
кеңсешілдік, кеңсешілдігі
кеңшар аралық
кеңірдек, кеңірдегі
 кеңірдек парқыт
 кеңірдектен гелуу
кеңіс, кеңішшер
кепе, кепе гөзү
кепкізуу, кепкіссе, кепкішші
кепіл, кепіл болуу
 кепілг алуу
кепілді, кепілді ақы
кепілдік, кепілдік перуу
 кепілдіг жарна
 кепілдік шарт
кер, керадам
 кербіие
 кермаралдай герілуу

керауыздылык
кердең, кердең басу
 кердең кету
 кердең мойын
кере, кере жырта қарыс
 кере қарыс
 кере құлаш
кереге, керегеге таңылу
 кереге жал
 кереге көз
керекті, керекті зат
керең, керең қылу
 керең түн
кереңқұлақ (өс.)
кержік, кержік мұрын
керме, керме қас
 кермеге түсу
 керме ыық
кермексабын (өс.)
кermелі, кермелі төсек
кернеу (физ.), кернеу бөлгіш
 құрылғы
кертартпалык, кертартпалығы
керуен, керуенге, керуен жолы
 керуен сарай
керуенбасы
кері, кері азу
 кері айыл
 кері байланыс
 кері жүру
 кері кету
 кері сан
 кері сөйлеу
керіліп-созылу
керісу, керіссе, керісші
керіш, керіш жер
кесе, көрден кесе, шай кесе
кесек, кесегі, кесек ақша
 кесек қант
 кесек ой
кесел, кесел болу
кескізу, кескізе, кескізші
кескін-кейіп
кеспе, кеспе әліппе
 кеспеге қарасы жоқ
 кеспе көже
 кеспе құйрық
кеспелеуіш, кеспелеуіш машина
кесте, кесте басу
 кесте жіп
 кестесі келісу
 кесте тігу
кестелі, кестелі орамал
кесу, кесе, кесші
 кесу жазасы

керауүздүлүк
кердең, кердең басуу
 кердең гетүү
 кердең мойун
кере, кере жырта гарыс
 кере гарыс
 кере ғұлаш
кереге, керегеге таңлүү
 кереге жал
 кереге гөз
керекті, керекті зат
керең, керең ғылуу
 кереңтүн
керең ғұлақ
кержік, кержік мұрүн
керме, кермеғас
 кермеге түсуу
 керм'ыйық
кермек сабын
кermелі, кермелі төсөк
кернеу, кернеу бөлгүш
 күрүлгү
кертартпалык, кертартпалығы
керуөн, керуөңге, керуөн жолу
 керуөн сарай
керуөмбасы
кері, кер'азуу
 кер'айыл
 кері байланыс
 кері жүруу
 кері гетүү
 керісан
 кері сөйлөу
керіліп-созылуу
керісуу, керіссе, керісші
керіш, керішшер
кесе, көрдеңгесе, шәйгесе
кесек, кесегі, кесег'ақша
 кесекқант
 кесегой
кесел, кесел болуу
кескізу, кескіссе, кескішші
кескің-гейіп
кеспе, кесп'әліппе
 кеспеге қарасы жоқ
 кеспе гөжө
 кеспе ғүйрүк
кеспелеууш, кеспелеууш машина
кесте, кесте басуу
 кестежіп
 кестесі гел'ісуу
 кесте тігуу
кестелі, кестел'орамал
кесуу, кесе, кешші
 кесуу жазасы

кесімді, кесімді ақы
 кесімді күн
 кесімді нарық
 кесімді сыйлық жүйесі
кетню, кети, кетиеді, кетнюі
кетпен, кетпенге
 кетпен сап
 кетпен тұяк
кету, кет, кетті, кетеді
 кет әрі емес
 кете бару
 кетіп жату
кеуде, кеуде көрсету
 кеудесімен қорғау
 кеудесінде от бар
кеуіл, кеуілге масал келу
 кеуіл қалу
 кеуілін табу
кеуім, кеуім тарту
 кеуім уақыт
кеш, кеш ауа
 кеш жарық
 кеш сайын
 кеш түсу
кеш, кеш келу
 кеш қалу
кешенді, кешенді тестілеу
кешке, кешке қарай
кешу, кешу сұрау (*коне*)
кешірім, кешірімі
 кешірім беру
 кешірім өтіну
кигізу, кигізсе, кигізші
килігу, килік, килігеді
 килігіп отыру
киме, киме сөз
кино, кино көрсеткіш аппарат
 кино өнері
 кино торабы
 кино түсіргі аппарат
киноартист
киножарнама
киноқондырғы
киноқұжат
киносаяхат
кинотану
киношежіре
киіз, киіз байпақ
 киіз басу
 киіз етік
 киіз кітап
 киіз қалпақ
 киіз табан
 киіз түбек
 киіз тығын

кесімді, кесімді ақы
 кесімді күн
 кесімді нарық
 кесімді сыйлық жүйесу
кетінуу, кетій, кетіеді, кетінууу
кетпен, кетпенге
 кетпенсап
 кетпен тұйак
кетуу, кет, кетті, кетеді
 кетәр емес
 кете баруу
 кетіб жаттуу
кеуде, кеуде көрсөтуу
 кеудесімен қорғау
 кеудесінде от пар
кеуул, кеуулге масал гелуу
 кеуул галуу
 кеуулүн табуу
кеуум, кеуум тарттуу
 кеуум уақыт
кеш, кеш ауа
 кешшарық
 кешсайын
 кеш түсуу
кеш, кеш келуу
 кеш қалуу
кешенді, кешенді тестілеу
кешке, кешке қарай
кешуу, кешуу сұрау
кешрім, кешрімі
 кешрім беруу
 кешрім өтінүү
киігізуу, кийгіссе, кийгішші
кийлігуу, кийлік, кийлігеді
 кийлігіб отруу
кийме, киймесөз
кино, кино көрсөткүш аппарат
 кин өнерү
 кино торабы
 кино түсүргүш аппарат
кин артист
кино жарнама
кино фондүргү
кино құжат
кино сайахат
кинотануу
кино шежіре
киііз, кийіз байпақ
 кийіз басуу
 кийіз етік
 кийіз гитөп
 кийіз галпақ
 кийіз табан
 кийіз түбек
 кийіз тығын

киіз үйық
 киіз ұлтарак
 киіз үй
киік, киігі, киік емшек
 киік желін
 киік кеней
 киік мүйізді
 киік сирақ
киім, киімі, киім булау
киім-кешек, киім-кешегі
көбе, кобе кию
 кобе құйрық
 көбесі сөгілу
көбелек, көбелегі
көбең, көбең ат
 көбең кезі
 көбең қараңғы
 көбең құйрық
көбею, көбей, көбейеді,
 көбейейін, көбеюі
көбік, көбігі, көбік ауыз
 көбік қар
 көбік май
 көбік шашу
көбіне-көп
көгала, көгала үйрек
көген, көгенге, көген бойы
 көген көз
 көген сабақ (бот.)
 көген тамыр (бот.)
 көген түп
 көгенін үзу
көгершін, көгершінге
көгеріш, көгеріш жер
көгілдір, аққудың көгілдірі
көже, көже қымыз
 көже май
 көже мас
көжекжарыс (ойын)
көжеқатықтық
көз, көз ақы
 көз алмасы
 көз алдау
 көз байлау
 көз байлаушы
 көз бояу
 көз бояушы
 көз жазу
 көз жетпес
 көз жұму
 көз көрген таныс
 көз мөлшер
 көз ұшында
көзайым, көзайым болу

кийіз үйүк
 кийіз ұлтарак
 кийізүй
кийік, кийігі, кийіг емшек
 кийіг желін
 кийік кеней
 кийіг мүйізду
 кийік сыйрақ
кийім, кийімі, кийім бұулау
кийім-гешек, кийім-гешегі
көбө, көбө күйүү
 көбө құйрық
 көбөсү сөгілу
көбөлөк, көбөлөгі
көбөң, көбөңат
 көбөң гсзі
 көбөң қараңғы
 көбөң құйрық
көбөйүү, көбөй, көбөйеді,
 көбөйейін, көбөйүү
көбүк, көбүгү, көбүг ауұз
 көбүкқар
 көбүгмай
 көбүк шашүү
көбүнө-гөп
көгала, көгал үйрек
көгөн, көгөнге, көгөм бойү
 көгөңгөз
 көгөн сабақ
 көгөн тамыр
 көгөнтүп
 көгөнүн үзүү
көгөршін, көгөршінге
көгөрүш, көгөрүш шер
көгүлдір, аққудың көгүлдірі
көжө, көжө ғымыз
 көжомай
 көжомас
көжөг жарыс
көжө ғатықтық
көз, көз ақы
 көз алмасы
 көз алдау
 көз байлау
 көз байлаушы
 көз бойау
 көз бойаушы
 көз жазу
 көз жетпес
 көз жұму
 көз көрген таныс
 көз мөлшөр
 көз үшүнда
көзайым, көзайым болүү

көзалартушылык
көзбайлаушылык
көзбояушылык
көзел, көзел етік
көзел мәсі
көзжақсы (эти.)
көзтаныс
көзілдірікті, көзілдірікті жылан (зоол.)
көк, көк айыл

көк аяз
көк байрақ
көк беттену
көк бурыл
көк дауыл
көк етті, көн терілі
көк желке
көкке бағу
көк майса
көк найза
көк өзек шақ
көк төбет
көк шай
көк шұбар
көк шыбық
көк шыбын
көк ішек

көкбазар

көкбас: көкбас беде (өс.)
көкбас жалбыз

көкбасшөп (өс.)

көкдәрі

көкекоты (өс.)

көкжалбыз

көксағыз (өс.)

көксары (құс)

көксауыр, көксауыр кебіс

көктас (малахит)

көкше, көкше мүз

көкірек, көкірегі

көкірегі ашық

көкірегі байлаулы

көкірек керу

көл-дария, көңілі көл-дария

көлдөнең, көлдөнең кәсіп

көлдөнең көз

көлдөнең көк атты

көлдөнең кісі

көлдөнең сөз

көлдөнең сұрақ

көлдөнең табыс

көлдөнең толқын

көлдөнеңінен кез болу

көлеңке, көлеңке басу

көлеңке басын ұзарту

көлеңкеде қалу

көз^алартуушүлүк
көзбайлаушылык
көзбояушылык
көзөл, көзөл^етік
көзөл^мәсі

кожжақсы

көстаныс

көзүлдірікті, көзүлдірікті^жылан

кок, көгайыл

когайаз

көкпайрақ

кокпеттенуу

көкпүрүл

көгдауул

көгетті, көн^терілі

көгжелдсе

көккө^бағуу

көгмайса

көгнайза

көгөзөк^шақ

көктөбот

көкшөй

көкшұбар

көкшыбық

көкшыбын

көгішек

көкпазар

көкпас: көкпас^педе

көкпаш^шалбыз

көкпашшөп

көгдәрі

көкөг^оту

көгжалбыз

көксағыз

көксары

көксауыр, көксауыр^гебіс

көктас

көкшө, көкшөмүз

көк^үрек, көк^үрегі

көк^үрег^ашық

көк^үрег^байлаулы

көк^үрег^керуу

көл-дәрія, көң^үлү^гөл-дәрія

көлдөнең, көлдөнең^гәсіп

көлдөнең^гөз

көлдөнең^гөгатты

көлдөнең^гісі

көлдөнең^сөз

көлдөнең^сұрақ

көлдөнең^табыс

көлдөнең^толқун

көлдөнеңінен кез^болуу

көлөңке, көлөңке^басуу

көлөңке^басын^ұзартуу

көлөңкеде^ғалуу

көлеңкесінде жүру
 көлеңкесінен қорқу
 көлеңкесін саялау
 көлеңке түсіру
көлтаңу, көлтаңу ғылымы
көлік, көлігі, көлік майы
 көлік малы
көмей, көмей қалта
 көмейі бүлкілдеу
 көмейінен өту
көмекші, көмекші құрал
көмеш, көмеш нан
көмір, көмір қара
 көмір қышқылы
көмірсутегі
көн, көн бет
 көн етік
 көн көңілді
көнбіс, көнбіс адам
көне, көне бұйым
 көне дүние
 көне заман
 көше көз
 көне құлақ
 көненің көзі
 көне тамыр
көнек (*ыдыс*), көнегі
 көнегі жібу
 көнегін қайта кию
көнек (*ауру*), көнек жара
көңу, көңбеу, көңген, көңгенмен
көң, көң аудару
 көң қора
көңіл, көңілі, көңіл айту
 көңіл аудару
 көңіл бөлу
 көңіл жықпас
 көңіл көтеру
 көңіл күдігі
 көңіл күйі
 көңіл қошы
 көңіл қою
 көңіл сұрау
 көңіл сүйер
 көңілі жүйрік
 көңілі көншу
 көңілі қаяу
 көңілі құлазу
 көңілін бір демеу
көңілашар
көңілшектік, көңілшектігі
көп, көбі, көп аяқты жәндік
 көп балалы
 көп жақты
 көп жылдық өсімдіктер (*бот.*)

көлеңкесінде жүру
 көлеңкесінен қорқу
 көлеңкесін сайалау
 көлеңке түсіру
көлтаңу, көлтаңу ғылымы
көлук, көлүгі, көлүгі майы
 көлүгі малы
көмей, көмей қалта
 көмейі бүлкілдеу
 көмейінен өту
көмөкшү, көмөкшү құрал
көмөш, көмөшнап
көмүр, көмүр қара
 көмүр қышқылы
көмүр сүутегі
көн, көмбет
 көнетік
 көң гөңүлді
көмбүс, көмбүс адам
көно, көно бұйым
 көно дүнйе
 көно заман
 көнөгөз
 көно құлақ
 көнөнүң гөзү
 көно тамыр
көнөк, көнөгү
 көнөгү жібу
 көнөгүн қайта гийуу
көнөк, көнөг жара
көнүү, көмбөу, көңгөн, көңгөммен
көң, көң аудару
 көңгора
көңүл, көңүлү, көңүл айту
 көңүл аудару
 көңүл бөлу
 көңүл жықпас
 көңүл көтөрүү
 көңүл күдүгү
 көңүл гүйү
 көңүл қошү
 көңүл қойуу
 көңүл сұрау
 көңүл сүйер
 көңүл жүйрік
 көңүл гөншуу
 көңүл қайау
 көңүл құлазу
 көңүлүн бір демеу
көңүл ашар
көңүлшектік, көңүлшектігі
көп, көбү, көб аяқты жәндік
 көп балалы
 көп жақты
 көпжылдығы өсімдіктер

көп күректістілер (биол.)
көп қалталы қарын (аңат.)
көп қанатты балық (зоол.)
көп қылтықты құрт (биол.)
көп мәнді функция (мат.)
көп салалы шаруашылық
көп сөзді
көп таңбалы
көп тілді
көп ұлтты
көп үйлі өсімдік (бот.)

көпбейнедік (мат.)
көпденгейлі
көпдінділік
көпсайыс (спорт)
көпсайышы
көпсік, көпсік қар
көптүрлілік
көптілділік
көпұлттық
көпшілік, көпшілігі
көпшілік асхана
көпшілік дауыс
көпшілік қолды
көпшілік орын
көпір, көпір кран (тех.)
көпір салу
көр, көр азабы
көр қазу
көр соқыр
көргенсіздік, көргенсіздігі
көркемөнер
көрнекі, көрнекі құрал
көрнеу, көрнеу зорлық
көрнеу көзге
көрпеқап, көрпеқабы
көрсө, көрсө қызар
көрсөқызарлық
көрсөткіш, еңбек көрсөткіші
көрсөткіш тақта
көрү, көрген күн
көре алмау
көре алмаушылық
көрер көзге
көрік (құрал), көрігі
көрігі басылу
көрім, көрімі
көрім көрсету
көрініс, көрініс беру
көрініс табу
көріпкел, көріпкел адам
көсеге, көсегесі көгеру
көсегесі көк
көсегесі қиылу

көп күрөк тістілер
көп қалталы ғарын
көп қанатты балық
көп қылтықты құрт
көп мәнді функция
көп салалы шаруашылық
көп сөзді
көп таңбалы
көп тілді
көп ұлтты
көп үйлі өсімдік
көпбейнедік
көпденгейлі
көпдінділік
көпсайыс
көпсайышы
көпсік, көпсік қар
көптүрлілік
көптілділік
көпұлттық
көпшілік, көпшілігі
көпшілік асхана
көпшілік дауыс
көпшілік қолды
көпшілік орын
көпір, көпір кран
көпір салу
көр, көр азабы
көр қазу
көр соқыр
көргенсіздік, көргенсіздігі
көркемөнер
көрнекі, көрнекі құрал
көрнеу, көрнеу зорлық
көрнеу көзге
көрпеқап, көрпеқабы
көрсө, көрсө қызар
көрсөқызарлық
көрсөткіш, еңбек көрсөткіші
көрсөткіш тақта
көрү, көрген күн
көре алмау
көре алмаушылық
көрер көзге
көрік, көрігі
көрігі басылу
көрім, көрімі
көрім көрсету
көрініс, көрініс беру
көрініс табу
көріпкел, көріпкел адам
көсеге, көсегесі көгеру
көсегесі көк
көсегесі қиылу

көсем, көсем айғыр
көсем ат
көсем әдебиеті
көсем жегу
көсем қылу
көсем салу
көсем тіл
көсу, көссе, көсші
көсілу, көсіле ағу
көсіліп сөйлеу
көтергіш, көтергіш кран
көтергіш күш
көтерем, көтерем мал
көтерме, көтерме базар
көтерме сауда
көтеріліс, көтерілісі
көш, көш артық
көш ат
көш бойы
көш жер
көш көлікті болсын
көшбасшы
көшкін, көшкінге, көшкін қар
көшпелі, көшпелі кино
көшпелі үй
көшпенді, көшпенді ел
көшірме, көшірме қағаз
крест, крест гүлді өсімдіктер
куә, куәға, куәсі
куә болу
куәға тарту
куә қылу
куәлік, куәлігі, куәлік қағаз
күдері, күдері белбеу
күдір, күдір желке
күдіре, күдіре бел
күдіс, күдіс бел
күдіс жая
күз, күз айы
күзге салым
күздік, күздігі, күздік бидай
күздік емтихан
күздік тері
күзем, күзем алу
күзем жүн
күзен, күзенге, күзен ішік
күзетшілік, күзетшілігі
күзу (қолонер), күзу жіп
күзу шыбығы
күй, күй аспабы
күй тарту
күй төгу
күй, күй таңдау
күйі кету
күйіне келу

көсөм, көсөм айғыр
көсөмат
көсөм әдебиеті
көсөм жегуу
көсөм ғыллуу
көсөм салуу
көсөмтіл
көсуу, көссө, кошшү
көсүлуу, көсүл ағуу
көсүлүй сөйлөу
көтөргүш, көтөргүш кран
көтөргүш күш
көтөрөм, көтөрөм мал
көтөрме, көтөрме базар
көтөрме сауда
көтөрүліс, көтөрүлісі
көш, көшартық
көшат
көшпойу
көшшер
көш көлүктү болсүн
көшпашшы
көшкүн, көшкүнге, көшкүнғар
көшпөлү, көшпөлү кино
көшпөлүй
көшпөндү, көшпөнд ел
көшүрме, көшүрме қағаз
крест, крест гүлді өсүмдүктер
күүө, күүөғө, күүөсі
күүө болуу
күүөға тартуу
күүө ғыллуу
күүөлік, күүөлігі, күүөлік қағаз
күдөрү, күдөрү белбеу
күдүр, күдүр желке
күдүре, күдүре бел
күдүс, күдүспел
күдүш шайа
күз, күзайы
күзгө салым
күздүк, күздүгү, күздүк пийдөй
күздүг емтйхан
күздүк тері
күзөм, күзөм алуу
күзөмжүн
күзөн, күзөңге, күзөң ішік
күзөтшүлік, күзөтшүлігі
күзүү, күзүүжіп
күзүү шыбығы
күй, күй аспабы
күй тартуу
күй төгуу
күй, күй таңдау
күйү гетүү
күйүне гелүү

күйдіргі, күйдіргі ой
 күйдіргі сөз
 күйдіргіш, күйдіргіш зат
күйедей, күйедей жағылу
күйек, күйегі, күйек алу
 күйек кенже
 күйекке түсу
 күйек қайыру
 күйек сақал
күйеу, күйеу бала
 күйеу жігіт
 күйеу киім
 күйеу күрке
 күйеу қазық
 күйеу қосшы
 күйеу табак
күйеужолдас
күймелі, күймелі арба
күйректік, күйректігі
күйсандық
күйсіздік, күйсіздігі
күйтабак
күйік, күйігі
 күйік тарту
 күйік тату
күйініш-сүйініш
күйінішсіз
күйіс, күйісі
 күйіс қайыру
 күйіс малы
 күйіс таппау
 күйісі келмеу
 күйісі кету
күл, күл беттену
 күл болу
 күл сақар
 күл сары
күләпсан, күләпсанға
күлкі, күлкі болу
 күлкіге айналдыру
 күлкіге қалдыру
 күлкі ету
 күлкі қысу
күл-қоқыр
күлман (*көне*), күлманы ашылу
күлмет, күлметі ашылу
күлте, күлте жал
 күлте құйрық
күлше, күлше нан
күлім, күлім көз
 күлім қағу
күліп-ойнау
күмән, күмәнға, күмәні
күмірем, күмірем қап

күйдүргү, күйдүрг'ой
 күйдүргү сөз
күйдүргүш, күйдүргүш сат
күйөдей, күйөдей жар^млүү
күйөк, күйөгү, күйөг'алуу
 күйөк кенже
 күйөкке түсуу
 күйөк қай^мрүү
 күйөк сақал
күйөу, күйөу бала
 күйөу жігіт
 күйөу гийім
 күйөу күрке
 күйөу газық
 күйөу қошшү
 күйөу табак
күйөу жолдас
күймөлү, күймөл'арба
күйрөктүк, күйрөктүгі
күйсандық
күйсүздүк, күйсүздүгі
күйтабак
күйүк, күйүгү
 күйүк тартуу
 күйүк татуу
күй'нүш-сүй'нүш
күй'нүшшіз
күйүс, күйүсү
 күйүс қай^мрүү
 күйүс малы
 күйүс таппау
 күйүсү гелмеу
 күйүсү гетүү
күл, күл беттенуу
 күл болуу
 күлсақар
 күлсары
күләйсән, күләйсәнға
күлкү, күлкү болуу
 күлкүг'айналдыруу
 күлкүге қалдыруу
 күлк'етуу
 күлкү қысуу
күл-қоқыр
күлмән, күлмән'аш^млүү
күлмөт, күлмөт'аш^млүү
күлтө, күлтөжал
 күлтө құйрық
күлше, күлшенан
күлүм, күлүмгөз
 күлүм қағуу
күлүб-ойнау
күмән, күмәнғө, күмәні
күм'рем, күм'рем қап

күміс, күміс ақша
 күміс алу (*ойын*)
 күміс жалату
 күміс көмей
 күміс медаль
 күміс салу
 күміс семдеу
 күміс теңге
 күміс шабу
күмісше, күмісше жылтырау
күн, күнге, күн ара
 күн артынан күн өту
 күн бұзылу
 күн жарым
 күн кешу
 күн көрсетпеу
 күн сағаты
 күн сайын
 күн тәртібі
 күн тұтылу
 күні бойы
күнө, күнөға, күнөсі
 күнө арту
 күнөдан пәк
 күнөсін ақтау
 күнөсін кешу
 күнөсін көтеру
күнөкарлық, күнөкарлығы
күнбағыс (*өс.*)
күнбе-күн
күндей, күндей жану
 күндей күркіреу
күндік, күндік жалақы
 күндік жер
 күндік жерде
 күндік істеу
күнес, күнес жер
күнқағар
 күні, күні бойы
 күні кеше
күң, күң болу
 күң қылу
күңгірт, күңгірт көзілдірік
 күңгірт сары
 күңгірт тарту
 күңгірт шыны
күпсек, күпсегі, күпсек қар
күпірлік, күпірлік ету
күрделі, күрделі гүлді өсімдіктер
 күрделі еңбек
 күрделі жөндеу
 күрделі құрылыс
 күрделі сөз (*лингв.*)
күре, күре жол

күмүс, күмүс ақша
 күмүс алуу
 күмүш шалаттуу
 күмүс көмей
 күмүс медаль
 күмүс салуу
 күмүс семдеу
 күмүс теңге
 күмүш шабуу
күмүшше, күмүшше жылтырау
күн, күңгө, күнара
 күн артынан күн өтуу
 күм бұз^улуу
 күнжарым
 күн гешуу
 күн гөрсөтпеу
 күн сағаты
 күн сайын
 күн тәртібі
 күн тұт^улуу
 күнү бойу
күнө, күнөгө, күнөсі
 күн артуу
 күнөдәм пәк
 күнөсін ақтау
 күнөсін гешуу
 күнөсін гөтөрүү
күнөкөрлық, күнөкөрлығы
күмбағыс
күмбө-гүн
күндөй, күндөй жануу
 күндөй гүркүреу
күндүк, күндүг жалақы
 күндүгжер
 күндүг жерде
 күндүг істеу
күнөс, күнөшшер
күңғағар
 күнү, күнү бойу
 күнү геше
күң, күң болуу
 күң ғылуу
күңгүрт, күңгүрт көз ілдірік
 күңгүрт сары
 күңгүрт тартуу
 күңгүрт шыны
күйсөк, күйсөгү, күйсөккар
күпүрлүк, күпүрлүг етуу
күрдөлү, күрдөлү гүлд'өсүмдүктер
 күрдөл'енбек
 күрдөлү жөндөу
 күрдөлү гүр^улүс
 күрдөлү сөз
күрө, күрөжол

күрек, күрегі
 күрек аршу
 күрек тіс
күрең, күрең ат
 күрең кабақтану
 күрең төбел
 күрең шай
күретамыр
күркіреуік, күркіреуік газ
күрмек (ос.), күрмегі
күрмеу, күрмеп байлау
күрсі, күрсі ағаш
күрт, күрт кету
 күрт түсу
күршек, күршегі, күршек салу
күрік, күрік болу
 күрік тауық
күткізу, күткізсе
күту, күтпеген жерден
 күтіп алу
 күтіп ұстау
күтім, күтімге алу
 күтімде болу
 күтім жасау
күш, күш алу
 күш көрсету
 күш өрсі
 күш сынасу
 күш таластыру
 күші келмеу
күш-жігер
күшік, күшігі, күшік күйеу
 күшік тастау
күю, күй, күйеді, күюі
кібісе, кібісе жыл
кідіріс, кідірісі
кілбию, кілби, кілбиді, кілбиюі
кілем, кілем қоржын
 кілем тоқу
кілең, кілең жақсы
кілтипан, кілтипаны бар
кім, кім де болса
кінә, кінәға, кінәсі
 кінә жоқ
 кінә қою
кінәз, кінәз адам
кіндік, кіндігі, кіндігі бір
 кіндік ата
 кіндік бала
 кіндік ене
 кіндік кесу
 кіндік көму (эти.)
 кіндік тамыр (бот.)
 кіндік темір
 кіндік шеше

күрок, күрөгү
 күрөг аршуу
 күрөктіс
күрөң, күрөңат
 күрөң қабақтануу
 күрөң төбел
 күрөншөй
күрөтамыр
күркүрөуүк, күркүрөуүк каз
күрмөк, күрмөгү
күрмөу, күрмөп пайлау
күрсү, күрс ағаш
күрт, күрт етуу
 күрт түсуу
күршөк, күршөгү, күршөк салуу
күрүк, күрүк ползу
 күрүк тауық
күткүзүү, күткүссе
күтүү, күтпоген жерден
 күтүб алуу
 күтүб ұстау
күтүм, күтүмг алуу
 күтүмде болуу
 күтүм жасау
күш, күш алуу
 күш көрсөтуу
 күш өрүсү
 күш сынасуу
 күш таластыруу
 күшү гелмеу
күш-шігер
күшүк, күшүгү, күшүк күйөу
 күшүк тастау
күйүү, күй, күйөдү, күйүүу
кібісе, кібісе жыл
кідіріс, кідірісі
кілбийүү, кілбий, кілбийеді, кілбийүүу
кілем, кілем қоржүн
 кілем тоқуу
кілең, кілең жақсы
кілтийпан, кілтийпаны бар
кім, кім де болса
кінә, кінәғә, кінәсі
 кінә жоқ
 кінә қойуу
кінәз, кінәз адам
кіндік, кіндігі, кіндігі бір
 кіндіг ата
 кіндік пала
 кіндіг ене
 кіндік кесуу
 кіндік көмүү
 кіндік тамыр
 кіндік темір
 кіндік шеше

кіндікесер (*кәде*)
кір, кір жуып, кіндік кескен жер
 кір жуытпау
 кір келтіру
 кір сабын
 кір шалдыру
кірбің, кірбің тарту
кіргізу, кіргізсе, кіргізіші
кіре, кіре айдау
 кіре салу
 кіре тарту
кіре, кіре беріс
кірекей, аюдың кірекейі
кіреуке, кіреуке басу
 кіреуке ету
 кіреуке тон
 кіреуке түсіру
кірме, кірме жол
 кірме сөз
кірпібалық
кірпідей, кірпідей жиырылу
 кірпідей қадалу
 кірпідей тыжырыну
кірпік, кірпігі
 кірпігі айкаспау
 кірпігін бағу
 кірпік қақпау
 кірпік ілмеу
кірпікшелі, кірпікшелі құрттар
кірпіш, кірпіш зауыты
 кірпіш күйдіру
 кірпіш қалау
 кірпіш қалаушы
 кірпіш құю
 кірпіш үй
 кірпіш шай
кірпітар, кірпітар болу
кірпітарлық, кірпітарлығы
кіріп-шығу
кісе, кісе белдік
 кісе кемер
 кісесінен басу
 кісесінен белгілі
кісеге, жылқы қарнының кісегесі
кісі, кісі ақысы
 кісі алғысыз
 кісі басы
 кісі бетіне қарамау
 кісі болу
 кісі босағасы
 кісі еншісі
 кісі еңбегі
 кісі ерту
 кісі ету
 кісі күту

кіндікесер
кір, кір жууып, кіндік кескен жер
 кір жууытпау
 кір гелтіру
 кірсабын
 кір шалдыруу
кірбің, кірбің тартуу
кіргізуу, кіргізсе, кіргізіші
кіре, кір айдау
 кіре салуу
 кіре тартуу
кіре, кіре беріс
кірекей, айудуң гірекейі
кіреуке, кіреуке басуу
 кіреуке етуу
 кіреуке тон
 кіреуке түсүруу
кірме, кірме жол
 кірмесөз
кірпібалық
кірпідей, кірпідей жыйрылуу
 кірпідей қадалуу
 кірпідей тыжырынуу
кірпік, кірпігі
 кірпігі айкаспау
 кірпігін бағуу
 кірпік қақпау
 кірпік ілмеу
кірпікшелі, кірпікшелі құрттар
кірпіш, кірпіш сауыты
 кірпіш күйдүруу
 кірпіш қалау
 кірпіш қалаушы
 кірпіш құйуу
 кірпішүй
 кірпішшөй
кірпітәр, кірпітәр болуу
кірпітәрлық, кірпітәрлығы
кіріп-шығуу
кісе, кісе белдік
 кісе гемер
 кісесінен басуу
 кісесінен белгілі
кісеге, жылқы қарнының кісегесі
кісі, кісі ақысы
 кісі алғысыз
 кісі басы
 кісі бетіне қарамау
 кісі болуу
 кісі босағасы
 кісі еншісі
 кісі еңбегі
 кісі ертуу
 кісі етуу
 кісі гүтуу

кісі қызығарлық
 кісі салу
 кісі таңдау
кісілік, кісілігі
 кісілігі жоқ
 кісілігі ұстау
кітаби, кітаби тіл
кітап, кітабы, кітап базары
 кітап дүкені
 кітап сөзі
 кітаптан бас алмау
 кітап ұстау
кітапқұмарлық, кітапқұмарлығы
кітапхана
кітапханашы
кішкентайлық, кішкентайлығы
кіші, кіші ата
 кіші бесін
 кіші үй

кісі ғызығарлық
 кісі салуу
 кісі таңдау
кісілік, кісілігі
 кісілігі жоқ
 кісілігі ұстау
кітәбий, кітәбий тіл
кітәп, кітәбі, кітәп базары
 кітәп дүкөнү
 кітәп сөзү
 кітәптам бас алмау
 кітәп ұстау
кітәпқұмарлық, кітәпқұмарлығы
кітәпқана
кітәпқанашы
кішкентайлық, кішкентайлығы
кіші, кіш'ата
 кіші бесін
 кіш'үй

Қ қ

қаба, қаба жал
 қаба жүнді
 қаба құйрық
 қаба сақал
 қаба тұяқ
қабаған, қабаған ит
қабақ, қабағы
 қабағы қатыңқы
 қабағын бағу
 қабағына қарау
 қабақ білдіру
 қабақ түйю
қабақтай, тас қабақтай қағыстыру
қабықша
қабыл, қабыл алу
 қабыл болу
 қабыл қылу
қабылдау, қабылдау бөлмесі
 қабылдау күні
қабынту, қабынт, қабынтты
қабырға, қабырға газеті
 қабырға өрнек (*архитек.*)
 қабырға сағат
 қабырғасы қайысу
 қабырғасына бату
 қабырға тігіс
қаға, қаға беріс
қағаз, қағаз ақша
 қағаз алу
 қағаз жүзінде
 қағаз кескіш машина

қаба, қабажал
 қаба жүнді
 қаба құйрық
 қаба сақал
 қаба тұйақ
қабаған, қабаған ийт
қабақ, қабағы
 қабағы қатыңқы
 қабағым бағуу
 қабағына қарау
 қабақ пілдіруу
 қабақ түйюу
қабақтай, тас қабақтай қағыстыруу
қабықша
қабыл, қабыл алуу
 қабыл болуу
 қабыл қылуу
қабылдау, қабылдау бөлмесу
 қабылдау күну
қабынтуу, қабынт, қабынтты
қабырға, қабырға газеті
 қабырғ'өрнек
 қабырға сағат
 қабырғасы қайысуу
 қабырғасына батуюу
 қабырға тігіс
қаға, қаға беріс
қағаз, қағаз ақша
 қағаз алуу
 қағаж жүзүнде
 қағаз кескіш машина

қағазбастылық, қағазбастылығы
 қағазқұмарлық
 қағида
 қағидалы
 қағидалық
 қағыс, қағыс есту
 қағыс қалу
 қада, қада ағаш
 қадалу, қадалып сұрау
 қадам, қадам басу
 қадамы қабыл болу
 қадамы түзелу
 қадім (*коне.*), қадім оқуы
 қадір, қадір тұту, қадір түні
 қадірі арту
 қадірі жоқ
 қадірі қалмау
 қадірі қашу
 қадірі өту
 қадірі түсу
 қадірлік, қадірлік
 қадірсіз
 қажалау
 қажалу
 қажасу, қажасса
 қажеткер
 қажетті
 қажеттік
 қажеттілік, қажеттілік
 қажу, қажы, қажиды
 қажы (*дини*)
 қажыр
 қажыр-қайрат
 қажырлы
 қаз, қаз тұру
 қаза (*көс.; қирал*)
 қазақ, қазағы, қазақтар
 қазақ өліпбиі
 қазақ жері
 қазақ қызы
 қазақ тілі
 қазақша, қазақша барымта
 қазақшаға судай
 қазақша күрес
 қазақы, қазақы бесік
 қазақы бөрік
 қазақы ер
 қазақы етік
 қазақы жылқы
 қазақы қой
 қазақы тымақ
 қазақы үй
 қазан, қазанға, қазан асу
 қазан бас
 қазан бұзар

қағазбастылық, қағазбастылығы
 қағазқұмарлық
 қағида
 қағидалы
 қағидалық
 қағыс, қағыс естуу
 қағыс қалуу
 қада, қад'ағаш
 қадалуу, қадалып'сұрау
 қадам, қадам басуу
 қадамы қабыл болуу
 қадамы түзөлүү
 қадім, қадім оқууу
 қадір, қадір тұтуу, қадір түнү
 қадір'артуу
 қадірі жоқ
 қадірі'ғалмау
 қадірі'ғашуу
 қадір'өтуу
 қадірі'түсуу
 қадірлік, қадірлік
 қадірсіз
 қажалау
 қажалуу
 қажасуу, қажасса
 қажеткер
 қажетті
 қажеттік
 қажеттілік, қажеттілік
 қажуу, қажы, қажыйды
 қажы
 қажыр
 қажыр-ғайрат
 қажырлы
 қаз, қаз тұруу
 қаза
 қазақ, қазағы, қазақтар
 қазағ'өліппіі
 қазағ'жері
 қазақ'қызы
 қазақ'тілі
 қазақша, қазақша барымта
 қазақшаға'сұудай
 қазақша'гүрөс
 қазақы, қазақы бесік
 қазақы'бөрүк
 қазак'ер
 қазак'етік
 қазақы'жылқы
 қазақы'ғой
 қазақы'тымақ
 қазак'үй
 қазан, қазанға, қазан асуу
 қазамбас
 қазам'бұзар

қазан жак
 қазан жаппай
 қазан котеру
қазанама
қазан-ошақ
 қазба, қазба байлық
 қазы, қазыға жүгіну
 қазылар алқасы
қазықша
 қазына
 қазынашы
 қазірше
 қайбір
қайғы-дерт
қайғылы
 қайда, қайда барсаң, бытпылдақ
қайқан, қайқан ету
 қайқан қағу
қаймақтау
қайнар, қайнар бұлақ
 қайнар көз
қайрақ, қайрағы, қайрақ тас
қайрат, қайрат беру
 қайрат жинау
 қайрат қылу
 қайраты асу
қайратсыз
қайсыбір
қайта, қайта жерсіндіру (ауыл шар.)
 қайта құру (қоғ.-саяси)
 қайта өркендеу дәуірі
 қайта төрбиелеу (пед.)
қайта-қайта
қайткенде, қайткенде де
қайшылық, қайшылығы
қайық, қайығы
 қайығы желге өрлеу
қайын, қайынға, қайыны
 қайын ата
 қайын бару
 қайын бике
 қайын ене
 қайын жұрт
 қайын сіңлі
қайыншылау
қайыр, қайыры, қайыр құм
 қайыр тас
қайыр-зекет
қайыр-садақа
қайыршы
қайырымсыз
қақ, қақ айыру
 қақ алды
 қақ бөлу
 қақ жару

қазанжак
 қазан жаппай
 қазан котеруу
қазанама
қазан-ошақ
 қазба, қазба байлық
 қазы, қазыға жүгінуу
 қазылар алқасы
қазықша
 қаз^{на}
 қаз^{на}нашы
 қазірше
 қайбір
қайғы-дерт
қайғылы
 қайда, қайда барсаң, бытпылдақ
қайқан, қайқан етуу
 қайқан қағуу
қаймақтау
қайнар, қайнар бұлақ
 қайнар көз
қайрақ, қайрағы, қайрақтас
қайрат, қайрат беруу
 қайрат шыйнау
 қайрат қылүү
 қайрат асуу
қайратсыз
қайсыбір
қайта, қайта жерсіндіруу
 қайта құруу
 қайт өркендеу дәуіруу
 қайта төрбиелеу
қайта-ғайта
қайткенде, қайткенде де
қайшылық, қайшылығы
қайық, қайығы
 қайығы желге орлеу
қайын, қайынға, қайыны
 қайын ата
 қайым баруу
 қайым бийке
 қайын ене
 қайын жұрт
 қайын сіңлі
қайыншылау
қайыр, қайыры, қайыргұм
 қайыртас
қайыр-зекет
қайыр-садақа
қайыршы
қайырымсыз
қақ, қағ айыруу
 қағалды
 қақ пөлуу
 қағ жаруу

қақ маңдай
қақ ортасы
қақ тор
қақ шеке

қақбас

қақпай, қақпай көру
қақпай тас

қақпан, қақпанға
қақпан бел
қақпанға түсу
қақпан құру
қақпанына іліну

қақсату, қақсатса
қақсыту, қақсытса
қақшаң, қақшаң қағу

қалабасы

қалааралық

қалайылату

қалам, қалам қас
қалам тарту
қаламы өткір
қаламы төселу

қаламақы

қаламгерлік

қаламсап

қаламұш

қалбағайлы

қалғып-шұлғу

қалжың

қалжыңбас

қалжыңқұмар

қалқу, қалқы, қалқиды

қалпе (*дини*)

қалпында, сол қалпында

қалпымен, сол қалпымен

қалпынша, сол қалпынша

қалта, қалтаға түсу

қалта қарау

қалта орамал

қалта сағат

қалтасы жұқару

қалталау

қалтырап-дірілдеу

қалуен (*өс.*), қалуенге

қалықтату, қалықтатса

қалың, қалың қазақ елі

қалың қалмақ

қалың қол

қалың орман

қалың сор

қалың шер

қалыптастыру

қам, қам жасау

қам жеу

қам көңіл

қағ маңдай
қағ ортасы
қағтор
қағшеке

қақпас

қақпай, қақпай гөрүү
қақпайтас

қақпан, қақпанға
қақпанбел
қақпанға түсүү
қақпанғұруу
қақпанын ілнүү

қақсатуу, қақсатса
қақсытуу, қақсытса
қақшаң, қақшаңғағуу

қала басы

қал аралық

қалайылатуу

қалам, қаламқас

қалам тартуу

қалам өткүр

қаламы төсөлүү

қалам ақы

қаламгерлік

қаламсап

қаламұш

қалбағайлы

қалғып-шұлғуу

қалжың

қалжыңбас

қалжыңқұмар

қалқуу, қалқы, қалқиды

қалпе

қалпында, солғалпында

қалпымен, солғалпымен

қалпынша, солғалпынша

қалта, қалтаға түсүү

қалта ғарау

қалт орамал

қалта сағат

қалтасы жұқаруу

қалталау

қалтыраб-дірілдеу

қалуен, қалуенге

қалықтатуу, қалықтатса

қалың, қалың ғазғағелі

қалың ғалмақ

қалыңғол

қалың орман

қалыңсор

қалыңшер

қалыптастыруу

қам, қам жасау

қам жеу

қамгөңүл

қамал, қамал бұзар
қамал бұзу
қамалды алу
Қамбарата (миф.)
қамдау
қамқа, қамқа тон
қамқоршы
қамсау, қамсау болу
қамшат (зоол.)
қамшы, қамшы бойы
қамшы болу
қамшы кесу
қамшының астына алу
қамшы ойнату
қамшы сап
қамшы салдырмау
қамшылар, қамшылар жақ
қамықтыру
қамысақты, қамысақты жер
қан, қанға, қан айналысы
қан азайғандық
қан айдау
қан алу
қан беру
қанға бөгу
қанға жерік
қанға қан
қан жалату
қан кешу
қан көбік
қан қақсату
қан құсу
қан шашу
қан шегір (тұс)
қан шелек
қаны азаю
қаны қызу
қанына тарту
қанағат
қанағатсыздық, қанағатсыздығы
қанағатшыл
қанатсыз
қандала
қанды, қанды айқас
қанды ауыз (өзбыр)
қанды балақ
қанды кек
қанды көз
қанды көйлек жолдас
қанды қол
қанжыға, қанжығаға байлау
қанжығада жүру
қанжығада көрісу
қанжығада қан кешу
қанжығалас

қамал, қамал бұзар
қамал бұзуу
қамалды алу
қамбар ата
қамдау
қамқа, қамқатон
қамқоршү
қамсау, қамсау болуу
қамшат
қамшы, қамшы бойу
қамшы болуу
қамшы гесуу
қамшының астын алуу
қамш ойнатуу
қамшысап
қамшы салдырмау
қамшылар, қамшылар жақ
қамықтыруу
қамыс ақты, қамыс ақты жер
қан, қанға, қан айналысы
қан азайғандық
қан айдау
қан алуу
қан беруу
қанға бөгүү
қанға жерік
қанға ған
қан жалатуу
қан гешүү
қангөбүк
қанғақсатуу
қанғүсүү
қан шашуу
қаншегір
қаншелек
қан азайуу
қаны ғызүү
қанына тартуу
қанағат
қанағатсыздық, қанағатсыздығы
қанағатшыл
қанатсыз
қандала
қанды, қанд айқас
қанд ауууз
қанды балақ
қандыгек
қандыгөз
қанды гөйлөг жолдас
қанды гол
қанжыға, қанжығаға байлау
қанжығада жүруу
қанжығада гөрүсүү
қанжығада қан гешүү
қанжығалас

қаннен-қаперсіз
қантсауыт
қантты, қантты диабет (*ауру*)
қантты өсімдіктер
қанша, қанша дегенмен
қаныпезер
қаңғыбас
қаңсылату
қаперсіз
қаперсіздік, қаперсіздігі
қапсағай, қапсағай денелі
қаптал, қаптал шапан
қаптал шекпен
қаптесер (*тышқан*)
қара, қара ала
қара бақыр
қара барқын
қара барқындану
қара басы
қара бауыр (*қатыгез*)
қара бет болу
қара болу
қара боран
қара борандату
қара жүрт
қара жүрек
қара кедей
қара кер
қара кесек ет
қара күңгірт
қара күрең
қара күш
қара күшке салу
қара металл
қара металлургия
қара нар, қалы кілем
қара нәсіл
қара табан болу
қара тобыр
қара топырақ
қара топырақты
қара торы
қарабай (*құс*)
қарабайыр, қарабайыр жылқы
қарабайырлық, қарабайырлығы
қарағым, қарағым-ай
қаражатсыз
қарақалпақ, қарақалпақтар
қарақотыр
қарақотырлану
қарақұрттай, қарақұрттай қаптау
қарама-қайшы
қарама-қайшылық
қарапайымдалу

кәненең-гәперсіз
қантсауыт
қантты, қантты диабет
қантт'өсүмдүктер
қанша, қанша дегенмен
қаныпезер
қаңғыбас
қансылату
кәперсіз
кәперсіздік, кәперсіздігі
қапсағай, қапсағай денелі
қаптал, қаптал шапан
қаптал шекпен
қаптесер
қара, қар'ала
қара бақыр
қара барқын
қара барқындану
қара басы
қара бауыр
қарабет полүү
қара болуу
қара боран
қара борандату
қаражүрт
қара жүрек
қара гедей
қарагер
қара гесегет
қара гүнгүрт
қара гүрөң
қарагүш
қара гүшкө салуу
қара метал
қара металлургия
қаранар, қалы гілем
қара нәсіл
қара табам болуу
қаратер болуу
қара тобыр
қара топырақ
қара топырақты
қара торү
қарабай
қарабайыр, қарабайыр жылқы
қарабайырлық, қарабайырлығы
қарағым, қарағым-ай
қаражатсыз
қарағалпақ, қарағалпақтар
қараготүр
қараготүрлануу
қарагүрттай, қарагүрттай қаптау
қарама-ғайшы
қарама-ғайшылық
қарапайымдалуу

қарасу, қарасса, қарасшы
 қарауылдау
 қараша, қараша үйі
 қарбалас, қарбалас шақ
 қарға-күзгын
 қарғыс, қарғыс атқан
 қарғыс алу
 қарғысқа ұшырау
 қаржы
 қариядай
 қарқынсыз
 қарлы, қарлы боран
 қарсаңында
 қару, қару асыну
 қару, қаруын қайтару
 қару-жарақсыз
 қарша (көне), қарша бойлы
 қары, қары өңгіме
 қары жілік
 қары қабырға
 қары үйі
 қарызданып-қауғалану,
 қарызданып-қауғаланбау,
 қарызданып-қауғаланған,
 қарызданып-қауғаланғанмен
 қарым, қарымы, қарымы қайту
 қас, қас қағым сөт
 қас қағысу
 қас қаққанша
 қас қақпау
 қаса, қаса батыр
 қаса кедей
 қаса көрім
 қаса сұлу
 қасақана
 қасапшылық, қасапшылығы
 қасарысу, қасарысса
 қасиетті
 қаскөй
 қаскөйлік, қаскөйлігі
 қастер, қастер тұту
 қасірет
 қасіретсіз
 қатаң, қатаң сөгіс
 қатар-күрбы
 қате
 қатер
 қатыгез
 қатынас, қатынас қағаз
 қатынау
 қатыр-құтыр
 қатыс, қатысы бар
 қатім, қатім қылу
 қау, қау бөрік
 қау көкірек

қарасуу, қарасса, қарашшы
 қарауұлдау
 қараша, қараш'үйі
 қарбалас, қарбалаш шақ
 қарға-күзгүн
 қарғыс, қарғыс атқан
 қарғыс алуу
 қарғысқа ұшырау
 қаржы
 қарыйадай
 қарқынсыз
 қарлы, қарлы боран
 қарсаңында
 қаруу, қаруу асынуу
 қаруу, қарууын ғайтаруу
 қаруу-жарақсыз
 қарша, қарша бойлу
 қары, қар өңгіме
 қары жілік
 қары қабырға
 қар үйі
 қарызданып-қауғалануу,
 қарызданып-қауғаламбау,
 қарызданып-қауғалаңған,
 қарызданып-қауғалаңғанмен
 қарым, қарымы, қарымы ғайтуу
 қас, қасқағым сөт
 қас қағысуу
 қас қаққанша
 қас қақпау
 қаса, қаса батыр
 қаса гедей
 қаса гөрүм
 қаса сүлуу
 қасақана
 қасапшылық, қасапшылығы
 қасар'суу, қасарысса
 қасиетті
 қаскөй
 қаскөйлүк, қаскөйлүгү
 қастер, қастер тұтуу
 қасірет
 қасіретсіз
 қатаң, қатаң сөгүс
 қатар-күрбү
 кәте
 қәтер
 қәтігез
 қат'нас, қат'нас қағаз
 қат'нау
 қатыр-күтүр
 қатыс, қат'сы бар
 қәтім, қәтім ғылуу
 қау, қаубөрүк
 қау гөкүрөк

қауесет
 қау-қауласу, қау-қауласса
 қаулау, қаулап өсу
 қаумет (көне)
 қаусау
 қауымдық, қауымдық теория
 қауын-қарбыз
 қауырсын, қауырсынга
 қауырсын жебе
 қауырсын қалам
 қауырсыны қатпаған
 қауіп, қауіп, қауіп етті
 қауіпсіздендіру
 қауіпсіздену, қауіпсізденбеу,
 қауіпсізденген, қауіпсізденгенмен
 қашан, қашанға дейін
 қашау, қашау станогы
 қашау тіс
 қашқын, қашқынға
 қашқындық, қашқындығы
 қашу, қашса, қашшы
 қашық, қашығы
 қашықтық, қашықтығы
 қаяу, қаяу көңіл
 қиғаш, қиғаш қас
 қимақы, қимақы шекпен
 қималы, қималы құдық
 қималы найза
 қисса
 қисық-қыңыр
 қит, қит етсе
 қиық, қиығы, қиық ен
 қиық көз
 қиық қасты
 қиық құлақ
 қиын, қиынға, қиыны
 қиыннан қиыстыру
 қиын соғу
 қиын тию
 қиыны қашу
 қиыстау, қиыстай жөнелу
 қиыстай тарту
 қиыстап келу
 қиыстап өту
 қиыстау тию
 қиял, қиялға шому
 қиялы қиянда
 қиял құсы
 қиял түрі
 қиялы шырқау
 қиялдай
 қиялес (псих.)
 қияли
 қиямпұрыс
 қиянатсыздық, қиянатсыздығы

көуөсөт
 қау-қауласу, қау-қауласса
 қаулау, қаулап өсу
 көумет
 қаусау
 қауымдық, қауымдық теория
 қаууң-ғарбыз
 қауурсұн, қауурсұнға
 қауурсұн жебе
 қауурсұн қалам
 қауурсұны қатпаған
 көууіп, көуіп
 көууіпсүздөндүруу
 көууіпсүздөнүү, көууіпсүздембеу,
 көууіпсүзденген, көууіпсүзденгенмен
 қашан, қашанға дейін
 қашау, қашау станогі
 қашау тіс
 қашқын, қашқынға
 қашқындық, қашқындығы
 қашуу, қашса, қашшы
 қашық, қашығы
 қашықтық, қашықтығы
 қайау, қайау гөңүл
 қыйғаш, қыйғашқас
 қыймақы, қыймақы шекпен
 қыймалы, қыймалы құдық
 қыймалы найза
 қыйсса
 қыйсық-қыңыр
 қыйт, қыйт етсе
 қыйық, қыйығы, қыйыған
 қыйықкөз
 қыйық қасты
 қыйық құлақ
 қыйын, қыйынға, қыйыны
 қыйыннан қыйыстыруу
 қыйын соғуу
 қыйын тиюу
 қыйыны ғашуу
 қыйыстау, қыйыстай жөнелуу
 қыйыстай тартуу
 қыйыстап келуу
 қыйыстап өтуу
 қыйыстау тиюу
 қыйал, қыйалға шомуу
 қыйалы ғыйанда
 қыйал құсү
 қыйал түрү
 қыйалы шырқау
 қыйалдай
 қыйалес
 қыйаліі
 қыйампұрыс
 қыйанатсыздық, қыйанатсыздығы

киян-кескі
қобалжу, қобалжы, қобалжиды
қобыз, қобыз кеуде
 қобыз ойнау
 қобыз тілі
 қобыз шалу
 қобызын қармау
қоғамдалу
қоғамдастыру
қодырен, қодырен бидай
қожанасыр, қожанасыр адам
қожанасырлық, қожанасырлығы
қоза, қоза аралығы
 қоза жарығын түсіру
 қоза сырға
қозалы, қозалы шолпы
қозғаушы, қозғаушы күш
қозы, қозы айыру
 қозы алу
 қозы жүн
 қозы көрпе
 қозы көш жер
 қозы қарын
 қозыны оттықтыру
қозыжауырын, қозыжауырын жебе,
 қозыжауырын оқ
қой, қой ауруы
 қой мойын
 қой торы
қой-ешкі
қойтұяқ (*жамбы*)
қол, қол айна
 қол алу
 қол ара
 қол жазбау
 қол жалғау
 қол жаулық болу
 қол жаю
 қол жеткісіз
 қол соғу
 қол созу
 қол созым жер
 қол тапсыру
 қолы қалт етсе
 қолы қанды
қол-аяғы, қол-аяғы балғадай
 қол-аяғы жерге тймеу
 қол-аяғы ұзару
қолбасшы
қолбасшылық
қолданбалы,
 қолданбалы зерттеулер
 қолданбалы өнер
 қолданбалы тіл білімі
қолдаухат

қыян-гескі
қобалжуу, қобалжы, қобалжыйды
қобұз, қобұз геуде
 қобұз ойнау
 қобұз тілі
 қобұш шалуу
 қобұзін қармау
қоғамдалуу
қоғамдастыруу
қодүрен, қодүрем бйдөй
қожаңасыр, қожаңасыр адам
қожанасырлық, қожанасырлығы
қоза, қозаралығы
 қоза жарығын түсүруу
 қоза сырға
қозалы, қозалы шолпу
қозғаушы, қозғаушы күш
қозү, қозайнуу
 қозалуу
 қозүжүн
 қозү гөрпе
 қозүгөш жер
 қозү қарын
 қозүн оттықтыруу
қозү жаурун, қозү жаурун жебе,
 қозү жаурун оқ
қой, қой аурууу
 қоймойун
 қойторү
қой-ешкі
қойтүйак
қол, қолайна
 қол алуу
 колара
 қол жазбау
 қол жалғау
 қолжаулық полуу
 қол жайуу
 қол жеткісіз
 қол соғуу
 қол созуу
 қолсозүм жер
 қол тапсыруу
 қолү қалт етсе
 қолү қанды
қол-айағы, қол-айағы балғадай
 қол-айағы жерге тймеу
 қол-айағы ұзаруу
қолбашшы
қолбашшылық
қолдамбалы,
 қолдамбалы зерттеулер
 қолдамбал өнер
 қолдамбалы тіл білімі
қолдаухат

қолжазба
 қолжуғыш
 қолқайыр (*садақа*), қолқайыр беру
 қолма-қол, қолма-қол ақша
 қолма-қол есен айырысу
 қолөнер
 қолөнерші
 қолөнершілік, қолөнершілігі
 қолұстатар (*кәде*)
 қом, қом арқан
 қом байлану
 қом жию
 қом көтеру
 қомағайлық, қомағайлығы
 қонақ, қонағы, қонақ аяқ
 қонақ бала
 қонақ бөлме
 қонақ кәде
 қонақ көрпе
 қонақбасты, қонақбасты болу
 қонақүй
 қонысжай
 қоң, қоң ет
 қоң торғай болу
 қоңыр, қоңыр ала
 қоңыр аю
 қоңыр балдыр (*өс.*)
 қоңыр бозторғай (*құс*)
 қоңыр көмір
 қоңыр күз
 қоңыр салқын
 қоңыр теміртас
 қоңыр топырақ
 қоңыржай
 қоңыршірік (*ауыл шар.*)
 қора-жай
 қора-жайлы
 қорғансыз
 қорғансыздық, қорғансыздығы
 қорғаныш, қорғаныш болу
 қорексіз
 қоректендіру
 қоржын, қоржынға, қоржын ау
 қоржын қора
 қоржын үй
 қоржын шалбар
 қоржыны майлану
 қоржыны тоқ
 қорқынышсыз
 қоруылдау
 қорытынды
 қос, қос байланыс (*физ.*)
 қос басшы
 қос көру
 қос өкімет

қолжазба
 қолжұуғуш
 қолғайыр, қолғайыр беру
 қолма-ғол, қолма-ғол ақша
 қолма-ғол есеб айрысуу
 қолөнер
 қолөнершү
 қолөнершүлік, қолөнершүлігі
 қолұстатар
 қом, қомарқан
 қом байлануу
 қом жыйуу
 қом гөтөрүү
 қомағайлық, қомағайлығы
 қонақ, қонағы, қонағ аяқ
 қанақ пала
 қонақ пөлме
 қонақ кәде
 қонақ көрпе
 қонақпасты, қонақпасты болуу
 қонағүй
 қонұшшәй
 қоң, қоңет
 қоңторғай болуу
 қоңұр, қоңұр ала
 қоңұр айуу
 қоңұр балдыр
 қоңұр бозторғай
 қоңұр гөмүр
 қоңұргүз
 қоңұр салқын
 қоңұр теміртас
 қоңұр топырақ
 қоңұржәй
 қоңұршірік
 қора-жәй
 қора-жәйлы
 қорғансыз
 қорғансыздық, қорғансыздығы
 қорғаныш, қорғаныш болуу
 көрөксіз
 көрөктендіруу
 қоржүн, қоржүнға, қоржүн ау
 қоржүн қора
 қоржүнүй
 қоржүн шалбар
 қоржүн майлануу
 қоржүнү тоқ
 қорқүнүшшыз
 қорүулдау
 қорүтүнды
 қос, қос пайланыс
 қос пашшы
 қос көрүү
 қосөкүмет

қоса, қоса қабат
 қоса қабаттасу
қосауыз (*мылтық*)
қоссайыс (*спорт*)
қоссайысшы
қосшылық, қосшылығы
қосымша, қосымша ақы
 қосымша демалыс
 қосымша еңбек
 қосымша құн
 қосымша өнім
 қосымша төлем
қош, қош болыңыз
 қош келдіңіз
 қош көру
қошеметші
қошеметшіл
қош-сау, қош-сау бол
қоян, қоян жон
 қоян жүрек
 қоян жылы
 қоян қора
қоян-қолтық, қоян-қолтық ұрыс
қоян-қолтықтасу
қу, қу аяқ (*айлакер*)
 қу бауыр
 қу дауысты
 қу жақ
 қу қаптал
 қу мұрт
 қу мүйіз адам
 қу тілді
қуаныш, қуаныш әкелу
 қуаныш білдіру
 қуаныш ету
 қуаныш көру
 қуанышқа бату
 қуаныш құтты болсын
қуанышты
қуатсыз
қулық-сұмдық
қушыкеш
қуыршақ (*зоол.*), қуыршағы
 қуыршақ театры
қуыс, қуысы, қуыс бас
 қуыс кеуде
 қуыс көктамыр
 қуыс қурай
 қуыс мүйізді жануарлар
 қуыс үй
құба, құба дала
 құба жон
 құба қалмақ (*көне*)
 құба тал

қоса, қоса ғабат
 қоса ғабаттасуу
қосауыз
қоссайыс
қоссайысшы
қошшұлұқ, қошшұлұғы
қосұмша, қосұмша ақы
 қосұмша демалыс
 қосұмша еңбек
 қосұмша ғұн
 қосұмша өнүм
 қосұмша төләм
қош, қош полдүз
 қош келдіңіз
 қош көруу
қөшөметші
қөшөметшіл
қош-сау, қош-сау бол
қойан, қойанжон
 қойан жүрек
 қойан жылы
 қойан ғора
қойаң-ғолтұқ, қойаң-ғолтүг үрүс
қойаң-ғолтұқтасуу
қуу, құуайақ
 құубауұр
 құу дауұсты
 құужақ
 құуғаптал
 құумұрт
 құумүйүз адам
 құу тілді
қууаныш, қууаныш әкелуу
 қууаныш пілдіруу
 қууаныш етуу
 қууаныш көруу
 қууанышқа баттуу
 қууаныш құттү болсүн
қууанышты
қууатсыз
қуулұқ-сұмдық
қуушүкеш
қууұршақ, қууұршағы
 қууұршақ театры
қууұс, қууұсү, қууұспас
 қууұс кеуде
 қууұс көктамыр
 қууұс құурай
 қууұс мүйүздү жануарлар
 қууұсүй
құба, құба дала
 құбажон
 құба ғалмақ
 құбатал

құба талдай
 құба төбел болу
 құба түз
құбыжық, құбыжығы
 құбыжық болу
 құбыжық көру
құбыла, құбылаға бас қою
 құбылаға бет алу
 құбыла жақ
құбылмалы
құда-андалы
Құдай, Құдай адамы
 Құдай айдау
 Құдай ақы
 Құдайдың құдіреті
 Құдайдың құлы
 Құдайдың құтты күні
 Құдай жар болсын
 Құдай кешірсін
құдайжасампаздық (*филос.*)
құдайсыздық, құдайсыздығы
құдайы, құдайы беру
 құдайы көрші
 құдайы қонақ
 құдайы мал шығару
 құдайы садақа
 құдайы тамақ
 құдайы шалу
құдды, құдды өзі
қүдірет
құжатхана
құжынау
құзырет
құзыретті
құйрық-бауыр (*тағам*)
құйылыс, құйылысы
құйындай, құйындай қаптау
құл, құл иелену
 құл иеленуші
 құл иеленушілік
құлақ, құлағы, құлақ асу
 құлағына құю
 құлағы түрік
 құлақ байлау
 құлақ бойлау
құлаққағыс
құлақілдік, құлақілдігі
құланиек
құлантаза, құлантаза жазылу
құлаш, құлаш бойы
 құлаш жарым
 құлаш қары (*өлшем*)
 құлаш созым жер
 құлаш ұру
құлқайыр (*өс.*), құлқайыры

құбаталдай
 құба төбел болу
 құбатүз
құб^ужүк, құб^ужүгі
 құб^ужүк полуу
 құб^ужүк көруу
құб^ула, құб^улаға бас қойуу
 құб^улаға бет алуу
 құб^улажақ
құб^улмалы
қүд^уандалы
құдай, құдай адамы
 құдай айдау
 құдай ақы
 құдайдың құд^уреті
 құдайдың құл^у
 құдайдың құтт^у күн^у
 құдай жар болсүн
 құдай гешірсін
құдай жасампаздық
құдайсыздық, құдайсыздығы
құдайы, құдайы беруу
 құдайы гөршү
 құдайы гонақ
 құдайы мал шығаруу
 құдайы садақа
 құдайы тамақ
 құдайы шалуу
қүддү, құдд^уөзү
қүд^урет
құжатқана
қүж^унау
қүз^урет
қүз^уретті
қүйрүк-пауұр
қүй^улүс, қүй^улүсы
қүйүндай
құл, құл ійеленуу
 құл ійеленуушү
 құл ійеленушүлүк
құлақ, құлағы, құлағ асуу
 құлағына гүйүу
 құлағы түрүк
 құлақ пайлау
 құлақ пойлау
құлақ қағыс
құлағ ілдік, құлағ ілдігі
құлан ійек
құлан таза, құлан таза жаз^улүу
құлаш, құлаш пойү
 құлаш шарым
 құлаш қары
 құлаш созым жер
 құлаш ұрүу
құлғайыр, құлғайыры

күлкынкүмар
 күлыншақ, күлыншағы
 күм, күм басу
 күм боран
 күм бұлау
 күм жілік болу
 күм қайрақ
 күм сылақ
 күм төбе
күмар, күмар болу
 күмар ойыны
күмарпаздық, күмарпаздығы
күмшайғыш (*машина*)
күмшашқыш (*машина*)
күмырсқа, күмырсқа бел
күмырсқадай
күнажын, күнажынға
күнарсыз
күнарсыздану, күнарсызданбау,
күнарсызданған, күнарсызданғанмен
күндыз, күндыз бөрік
 күндыз ішік
күнтақы
күнтақылық, күнтақылығы
күныкер
күныкерлік, күныкерлігі
күпия
күр, күр айқай
 күр бекер
 күр жан жүру
 күр қалу
күрайт-күрайт (*од.*)
күралайгүл (*өс.*)
күрама, күрама азық
 күрама болат
 күрама жұрт
 күрама команда
 күрама түсіріс
күрбан, күрбан айт
 күрбан болу
 күрбан шалу
күрбы-күрдас
күрғақшылық, күрғақшылығы
күрдан-күр
күрдым, күрдым болу
 күрдымға итеру
 күрдымға кету
 күрдым шак
күрлық, күрлығы
күрмет, күрмет белгісі
 күрмет тактасы
күрметтелу
күрлық, күрығы, күрығы ұзын
 күрық салу
күрылтай, күрылтай жиналыс

күлкүнғүмар
 күлүншақ, күлүншағы
 күм, күм басуу
 күмборан
 күмбұлау
 күмжілік полуу
 күмғайрақ
 күмсылақ
 күмтөбе
күмар, күмар болуу
 күмар ойынуу
күмарпаздық, күмарпаздығы
күмшәйғыш
күмшашқыш
күмүрсқа, күмүрсқа бел
күмүрсқадай
күнажын, күнажынға
күнарсыз
күнарсыздануу, күнарсыздамбау,
күнарсыздаңған, күнарсыздаңғанмен
күндүз, күндүз бөрүк
 күндүз ішік
күнтақы
күнтақылық, күнтақылығы
күнүкер
күнүкерлік, күнүкерлігі
күпұйа
күр, күрайқай
 күрбекер
 күржан жүруу
 күрғалуу
күрайт-күрайт
күралайгүл
күрама, күрам азық
 күрама болат
 күрама жұрт
 күрама команда
 күрама түсірүс
күрбан, күрбанайт
 күрбан болуу
 күрбан шалуу
күрбү-күрдас
күрғақшылық, күрғақшылығы
күрдан-күр
күрдүм, күрдүм болуу
 күрдүмгөйтерүү
 күрдүмгөгетүү
 күрдүмшак
күрлүк, күрлүгү
күрмөт, күрмөт белгісі
 күрмөт тактасы
күрмөттөлуу
күрүк, күрүгү, күрүгүзүн
 күрүк салуу
күрүлтай, күрүлтай жыйналыс

күсағаш (саятшылық)
 күсойнақ
 күт-береке
 күтсыз
 күйаң
 қыбыжық, қыбыжық қағу
 қыжыраю, қыжырай, қыжыраяды
 қыз, қыз бала
 қыз кәде (эти.)
 қыз көру (эти.)
 қыз қуу (ойын)
 қыз мінезді
 қыз танысу (эти.)
 қыз ұзату
 қызараңдау
 қызба, қызба мінез
 қызбақанды
 қызбақандылық
 қыз-бозбала
 қызбөрі (ойын)
 қызғалдақ, қызғалдағы
 қызғаншақ, қызғаншағы
 қызғанышсыз
 қызғылт, қызғылт бірқазан (қис)
 қызғылт тарту
 қызғыштай, қызғыштай қору
 қызды-қыздымен
 қызқашар (кәде)
 қызмет, қызмет бабы
 қызмет қылар
 қызметкер
 қызойнақ
 қызукандылық
 қызшөп (өс.)
 қызыл, қызыл ағаштар
 қызыл ала
 қызыл асық
 қызыл ат
 қызыл ауыз
 қызыл өскер
 қызыл бұрыш
 қызыл жалау
 қызыл жел
 қызыл жоса
 қызыл кеңірдек болу
 қызыл қырғын
 қызыл сирақ болу
 қызыл табан болу
 қызыл түмсық болу
 қызыл шақа
 қызыл шеке болу
 қызыл іңір
 қызыларша (өс.)
 қызылжанды

күсағаш
 күсойнақ
 күт-переке
 күтсүз
 күйаң
 қыбыжық, қыбыжық қағу
 қыз^мрайуу, қыз^мрай, қыз^мрайады
 қыз, қызбала
 қыз гәде
 қыз гөрүү
 қыз гүүүү
 қыз мінезді
 қыз танысуу
 қыз ұзатуу
 қызараңдау
 қызба, қызба мінез
 қызбағанды
 қызбағандылық
 қыз-бозбала
 қызбөрү
 қызғалдақ, қызғалдағы
 қызғаншақ, қызғаншағы
 қызғанышшыз
 қызғылт, қызғылт пірқазан
 қызыл тартуу
 қызғыштай, қызғыштай гөрүү
 қызды-ғыздымен
 қызғашар
 қызмет, қызмет бабы
 қызмет қылар
 қызметкер
 қызойнақ
 қызүүғандылық
 қызшөп
 қызыл, қызыл ағаштар
 қызыл ала
 қызыл асық
 қызылат
 қызыл аууз
 қызыл өскер
 қызыл бұруш
 қызыл жалау
 қызылжел
 қызыл жоса
 қызыл кеңірдек полүү
 қызыл ғырғын
 қызыл сыйрақ полүү
 қызыл табам болуу
 қызыл түмсүк полүү
 қызыл шақа
 қызыл шеке болуу
 қызыл іңір
 қызыл арша
 қызылжанды

қызылшақопарғыш (қурал)
 қызылшашы
 қыл, қыл арқан
 қыл бұрау
 қыл кеңірдек
 қыл мойын
 қыл сағак
 қыл тұзақ
 қылау, қылау түсу
 қылжақбас
 қылжуғыш (қурал)
 қылжың
 қылжыңдасу, қылжыңдасса
 қылкөпір (дiни)
 қылқалам
 қылқ-қылқ, қылқ-қылқ жұту
 қылмың, қылмың қағу
 қылмысты, қылмысты іс
 қылмыстық, қылмыстық құқық
 қылт, қылт ету
 қылтамақ (ауру)
 қылтықшөп (өс.)
 қылшық, қылшығы, қылшық жүн
 қымбатшылық, қымбатшылығы
 қым-қиғаш
 қымқыру
 қымқырма, қымқырмасы бар
 қымызмұрындық (кәде)
 қымызхана
 қынама, қынама бел
 қынаменде (эти.)
 қынап, қынабы
 қыңбау
 қыңқ, қыңқ етпеу
 қыпшақ, қыпшақ тілдері
 қыр, қыр көрсету
 қыр мойын
 қыры жоқ
 қыр, қыр соңынан қалмау
 қырағы, қырағы көз
 қырағылық, қырағылығы
 қыран, қыранға, қыран көз
 қыран күс
 қыран, қыран жапқандай
 қыран күлкі
 қырау, қырау шалу
 қырбық, қырбық қар
 қырғи (құс)
 қырғи, қырғи қабақ болу
 қырғи қабақ соғыс
 қырғын-сүргін
 қырқұлақ (ауру)
 қырман, қырманға
 қырман басу
 қырман қандау

қызылшақопарғыш
 қызылшашы
 қыл, қыларқан
 қыл бұрау
 қыл кеңірдек
 қылмойын
 қылсағак
 қылтұзақ
 қылау, қылау түсу
 қылжақпас
 қылжуғушы
 қылжың
 қылжыңдасу, қылжыңдасса
 қылкөпүр
 қылғалам
 қылқ-қылқ, қылқ-қылқ жұту
 қылмың, қылмың қағу
 қылмысты, қылмысты іс
 қылмыстық, қылмыстық құқық
 қылт, қылт ету
 қылтамақ
 қылтықшөп
 қылшық, қылшығы, қылшықжүн
 қымбатшылық, қымбатшылығы
 қым-ғыйғаш
 қымқыру
 қымқырма, қымқырмасы бар
 қымыз мұрүндүк
 қымысхана
 қынама, қынама бел
 қынаменде
 қынап, қынабы
 қыңбау
 қыңқ, қыңқ етпеу
 қыпшақ, қыпшақ тілдері
 қыр, қыр көрсету
 қырмойын
 қыры жоқ
 қыр, қыр соңынан қалмау
 қырағы, қырағы көз
 қырағылық, қырағылығы
 қыран, қыранға, қырангөз
 қыранғүс
 қыран, қыран жапқандай
 қыран күлкі
 қырау, қырау шалу
 қырбық, қырбыққар
 қырғый
 қырғый, қырғый қабақ болу
 қырғый қабақ соғыс
 қырғын-сүргүн
 қырғұлақ
 қырман, қырманға
 қырмам басу
 қырманғандау

қырман кызылдау
қырман толсын
қырмантүп (эти.)
қырмызы, қырмызы кызыл
қырмызы тон
қырмызыгүл (өс.)
қырсық, қырсығы
қырсығы тию
қырсық сөз
қырсық шалу
қырсық-кесепат
қырсық-қыңыр
қыртыс-қыртыс
қыртыс-тыртыс
қыршаңқы
қыршаңқылық, қыршаңқылығы
қыршын, қыршынға
қыршын жас
қыршын кету
қыршыныңнан қиылғыр
қырық, қырқы, қырық бір
қырық екі...
қырық жамау
қырық жілік болса да
қырық күншілік жер
қырық қадам
қырық қонса да
қырық құбылу
қырық құрау
қырық пышақ болу
қырық ру
қырық тесік
қырық шілтен
қырықжеті (эти.)
қырықжілік (эти.)
қырын, қырын алдырмау
қырын қабақ
қырын қарау
қыстау, қыстау қора
қыстау қорық
қыстыгүні
қыстырғыш, киім қыстырғыш
қысы-жазы
қысылтаяң, қысылтаяң кез
қысым, қысымға алу
қысымға түсіру
қысым көру
қысым өрісі (физ.)
қысыр, қысыр әңгіме
қысыр емген
қысыр сөз
қытайпияз
қытайшала
қытымыр, қытымыр адам
қытыр-қытыр

қырман ғызылдау
қырман толсұн
қырмантүп
қырмызы, қырмызы ғызыл
қырмызы тон
қырмызыгүл
қырсық, қырсығы
қырсығы тійүү
қырсықсөз
қырсықшалүү
қырсық-кесепат
қырсық-қыңыр
қыртыс-қыртыс
қыртыс-тыртыс
қыршаңқы
қыршаңқылық, қыршаңқылығы
қыршын, қыршыңға
қыршынжас
қыршыңгетүү
қыршыныңнаңғыйылғыр
қырық, қырқы, қырықбір
қырығекі...
қырығжамау
қырығжілігболсада
қырықкүншүлүгжер
қырыққадам
қырыққонсада
қырыққұбулүү
қырыққұрау
қырықпышақполүү
қырығрүү
қырықтесік
қырықшілтен
қырығжеті
қырығжілік
қырын, қырын алдырмау
қырыңғабақ
қырыңғарау
қыстау, қыстау ғора
қыстау ғорүк
қыстыгүнү
қыстырғыш, кийім ғыстырғыш
қысы-жазы
қысылтайаң, қысылтайаңгез
қысым, қысымғалуу
қысымғатүсүрүү
қысымгөрүү
қысымөрүсү
қысыр, қысыр әңгіме
қысыр емген
қысырсөз
қытайпияз
қытайшала
қытымыр, қытымыр адам
қытыр-ғытыр

қышабас (ос.)
қышыма (ауру), қышыма сөз

қышабас
қышыма, қышыма сөз

Л л

лағман, лағманға
лағынет, лағынет айту
лаж, лаж бар ма
 лаж қалмау
 лаж табу
 лажы болса
лай, лай жағу
 лай су
лайық, лайығы, лайық көру
лайықтау
лақша, лақша секіру
лаң, лаң салу, лаң түсу
лап, лап беру
 лап ету
 лап қою
 лап ұру
латын, латынға, латын әрпі
 латын тілі
латынша
лауазым
лашық, лашығы
лөббай (од.), лөббай тақсыр
лөззатсыз
лөйлек (құс.), лөйлегі
лөйлекшөп (өс.)
лөңгі (ойын), лөңгі тебу
лебіз, лебіз білдіру
лепес, лепес қылу
лепіру
лоблу, лоблы, лоблиды
лұқсат, лұқсат беру
лүп-лүп, лүп-лүп ету
лүпіл, лүпіл қағу
лүпілдек
лүпілдету
лүпілдеу
лық, лық ету
 лық толы
 лық тою
лықа, лықа толы
лыпалдату, лыпылдатса

лағман, лағманға
лағынет, лағынет айту
лаж, лаж бар ма
 лаж қалмау
 лаж табу
 лажы болса
лай, лай жағу
 лай суу
лайық, лайығы, лайық көру
лайықтау
лақша, лақша секіру
лаң, лаң салу, лаң түсу
лап, лап беру
 лап ету
 лап қойу
 лап ұру
латын, латынға, латын әрпі
 латын тілі
латынша
лауазым
лашық, лашығы
лөппәй, лөппәй тақсыр
лөзәтсіз
лөйлек, лөйлегі
лөйлекшөп
лөңгі, лөңгі тебу
лебіз, лебіз білдіру
лепес, лепес қылу
леп'руу
лөблү, лөблү, лөблүйдү
лұқсат, лұқсат беру
лүп-лүп, лүп-лүп ету
лүпүл, лүпүл қағу
лүпүлдек
лүпүлдету
лүпүлдеу
лық, лық ету
 лықтолү
 лықтойуу
лықа, лықа толү
лыпалдату, лыпылдатса

М м

мағзүм (дин)
мағлүмат

мағзүм
мағлүмат

мағлұмхат
 мағына
 мағыналық
 мажыра-жай
 мазаң
 мазаңдық, мазаңдығы
 мазлұм (kit.)
 мазмұн, мазмұнға
 мазмұнды
 май, май балшық
 май басу
 май безі
 май бүркіуші
 май дәрі
 май қаймақ
 май қайырғы
 май қорытқыш
 май құйрық
 май қышқылы
 май сасыр
 май сүзгі
 май табан болу
 май таспа
 май топырақ
 май шайқауыш
 май шам
 май шелпек
 май шуақ
 май шырақ
 майбалық
 майжидек (өс.)
 майзағара (өс.)
 майзығыр (өс.)
 майлы, майлы күйедей
 майлы қасықтай
 майлы қышқылдар
 майлы ішектей
 маймақтық, маймақтығы
 маймөңке
 майпалау (тағам)
 майса, көк майса
 майсөк (тағам)
 майшетен
 мақам
 мақамдату, мақамдатса
 мақрұм, мақрұм қалу
 мақсат-мұрат
 мақсат-мүдде
 мақсатсыздық, мақсатсыздығы
 мақта, мақта майы
 мақта мата
 мал, мал азығы
 мал айту
 мал базар
 мал басын көбейту

мағлұмхат
 мағ^нна
 мағ^нналық
 маж^нра-жәй
 мазаң
 мазаңдық, мазаңдығы
 мазлұм
 мазмұн, мазмұнға
 мазмұндү
 май, майбалшық
 май^нбасуу
 майбезі
 май^нбүркіууш
 майдәрі
 майғаймақ
 май^нғайырғы
 май^нғорұткүш
 майғүйрүк
 май^нғышқылы
 майсасыр
 майсүзгү
 майтибам^нболуу
 майтиаспа
 майтиоп^нрақ
 май^ншайқаууш
 майшам
 майшелпек
 майшууақ
 майшырақ
 майбалық
 майжййдек
 майза^нғара
 майзығыр
 майлы, майлы^нгүйөдей
 майлы^нғасықтай
 майлы^нғышқылдар
 майл^нішектей
 маймақтық, маймақтығы
 маймөңкө
 майпалау
 майса, көгмайса
 мөйсөк
 майшетен
 мақам
 мақамдатуу, мақамдатса
 мақ^нрұм, мақ^нрұм^нғалуу
 мақсат-мұрат
 мақсат-мүддө
 мақсатсыздық, мақсатсыздығы
 мақта, мақта^нмайы
 мақта^нмата
 мал, мал^назығы
 мал^найтуу
 малбазар
 мал^нбасын^нгөбөйтүү

мал болмау (олу)
 мал болу (есею, сауыгу)
 мал біту
 мал дөрігері
 мал қора
 мал құлағы саңырау
 мал табу
 мал шаруашылығы
 мал-басы, мал-басы түгел
 мал-дүние
 малжанды
 малқорлық, малқорлығы
 малу
 мама, мама бие
 мама сиыр
 мамыр (ай аты)
 мамыра-жай
 манасшы, манасшылар
 мансапқор
 мансапқұмар
 маңдай, маңдай алды
 маңдайға жазған
 маңдай сипау
 маңдай сүйек
 маңдай тер
 маңдайшеп (әск.)
 маңызсу, маңызсы, маңызсиды
 маралтамыр (өс.)
 марапат
 марғаусу, марғаусы, марғаусиды
 марқұм
 мархабат
 масайрасу, масайрасса
 масатыдай
 маскүнөмдік, маскүнөмдігі
 маскүнөмдік елес
 масқарампаз
 маубас
 махаббат
 махаббатсыз
 мә (од.), мә, ал
 мә, саған
 мәдени
 мәдениет, мәдениет көтеру
 мәдениет сарайы
 мәдени-көпшілік
 мәжбүр, мәжбүр болу
 мәжіліскұмар
 мәлімет
 мәліметсіз
 мәмпәсі
 мән-жай
 мәңгүрт
 мәре, мәреге жету

мал болмау
 мал болуу
 мал бітуу
 мал дөрiгерi
 малқора
 мал құлағы саңырау
 мал табуу
 мал шаруашылығы
 мал-басы, мал-басы түгел
 мал-дүнiе
 малжанды
 малқорлық, малқорлықу
 малуу
 мама, мама бiе
 мама сыйы
 мамыр
 мамыра-жәй
 манашшы, манашшылар
 мансапқор
 мансапқұмар
 маңдай, маңдай алды
 маңдайға жазған
 маңдай сыйпау
 маңдай сүйек
 маңдайтер
 маңдайшеп
 маңызсуу, маңызсы, маңызсыды
 маралтамыр
 марапат
 марғаусуу, марғаусы, марғаусыды
 марқұм
 мархабат
 масайрасуу, масайрасса
 масатыдай
 маскүнөмдік, маскүнөмдігі
 маскүнөмдігi елес
 масқарампаз
 маубас
 махабат
 махабатсыз
 мә, мә ал
 мә, саған
 мәденiй
 мәденiет, мәденiет көтөрүү
 мәденiет сарайы
 мәденiй-көпшiлiк
 мәжбүр, мәжбүр болуу
 мәжiлiскұмар
 мәлiмет
 мәлiметсiз
 мәмпәсiй
 мән-жәй
 мәңгүрт
 мәре, мәреге жетуу

мәртебе, мәртебесі арту
 мәртебесі биік
 мәртебесі көтерілу
 мәртебесі өсу
мәселе, мәселе көтеру
 мәселе қою
мәтіби, мәтіби адам
мәшһүр
медет, медет беру
 медет болу
 медет көру
 медет қылу
 медет сұрау
медеу, медеу болу
 медеу көру
 медеу қылу
мейман, мейманға
меймандос
мейір, мейірі
 мейірі қану
 мейірін төгу
 мейірі түсу
мейірімділік, мейірімділігі
мекемеаралық
мекен, мекенге
 мекен ету
 мекен пысықтауыш (*лингв.*)
 мекен үстеу (*лингв.*)
мекенжай
мектеп, мектебі, мектеп көрген
мемлекет
мемлекетаралық
меншікшіл
меңгеруші
мерей, мерей тұту
 мерейі арту
 мерейін көтеру
мерейгер
меруертгүл (*өс.*)
меруертше
меселі, меселі қайту
мешкей
мещан
мещандық
ми, миға, миы
 миға симау
 миға сіңу
 ми жетпеу
 миы ашу
миғұла
микұрт (*ауру*)
минут, минутқа, минуты
митың, митың жүріс
миуа
мия

мәртебе, мәртебесі артуу
 мәртебесі биік
 мәртебесі көтер^улуу
 мәртебес^у өсуу
мәселе, мәселе көтер^ууу
 мәселе қой^ууу
мәтібій, мәтібій адам
мәшкүр
медет, медет пер^ууу
 медет пол^ууу
 медет көр^ууу
 медет қыл^ууу
 медет сұр^ауу
медеу, медеу бол^ууу
 медеу көр^ууу
 медеу қыл^ууу
мейман, мейманға
меймандос
мейір, мейірі
 мейірі қан^ууу
 мейірін төг^ууу
 мейірі түс^ууу
мейірімділік, мейірімділігі
мекем'аралық
мекен, мекенге
 мекен ет^ууу
 мекем пысықтауыш
 мекен үст^өуу
мекенжөй
мектеп, мектебі, мектеп көрг^өн
мемлекет
мемлекет'аралық
меншікшіл
меңгерушү
мерей, мерей тұт^ууу
 мерейі арт^ууу
 мерейін г^өтөр^ууу
мерейгер
мер'уертгүл
мер'уертше
меселі, меселі қайт^ууу
мешкей
мешшан
мешшандық
мый, мыйға, мыйы
 мыйға сыймау
 мыйға сің^ууу
 мый жетпеу
 мый аш^ууу
мыйғұла
мыйғұрт
минут, минутқа, минуты
мыйтың, мыйтың жүр^үс
мый'уа
мыйа

можантопай
мойын, мойны астынан келу
 мойны босау
 мойнына арқан салу
 мойын бүру
момынырақ
моншашы
мөймілдету
мөлтектеу
мөңірету
мұғайын (диал.)
мұғалім, мұғалімі
мұзайдын
мұзжарғыш (кеме)
мұқаба
мұқтажсыздық
мұнайшы
мұндайда
мұң-зар
мұң-мұқтаж
мұң-шер
мұражай
мұратшыл
мұрсатана, мұрсатана беру
мұрт, мұрт аяқты шаян
мұрша, мұрша беру
 мұрша болмау
 мұршасы құру
мұрын, мұрны
мұсылманша
мұхит
мүгедек, мүгедегі, мүгедек болу,
 мүгедек ету
мүдделі
мүкәммал
мүләйім
мүлікбасы
мүрдехана
мүше, мүше алу (этно.)
мүшел, мүшел есебі
 мүшел жас
мүшелтой
мығымдық, мығымдығы
мық, мығы, мық шеге
мықнатас
мылжындату
мылтықша
мың, мың болғыр
 мың бір
мыңбасы (көне)
мыңдаған
мыңқылдақ
мырзасу, мырзасы, мырзасиды
мыс, мыс қазан
 мыс тотығы

можантопай
мойын, мойну астынан келу
 мойну босау
 мойнуна арқан салу
 мойну бүру
момунурақ
моншашы
мөймүлдету
мөлтектеу
мөңірету
мұғайын
мұғалім, мұғалімі
мұзайдын
мұзжарғыш
мұқаба
мұқташсыздық
мұнайшы
мұндайда
мұң-зар
мұң-мұқтаж
мұң-шер
мұражәй
мұратшыл
мұрсатана, мұрсатана беру
мұрт, мұрт аяқты шаян
мұрша, мұрша беру
 мұрша болмау
 мұршасы құру
мұрүн, мұрну
мүсұлманша
мұхұйт
мүгөдек, мүгөдегі, мүгөдек болу,
 мүгөдек ету
мүдделу
мүкәммал
мүләйім
мүлүкпасы
мүрдехана
мүше, мүш'алу
мүшөл, мүшөл есебі
 мүшөлжас
мүшөлтой
мығымдық, мығымдығы
мық, мығы, мықшеге
мықнатас
мылжындату
мылтықша
мың, мың болғыр
 мың бір
мыңбасы
мыңдаған
мыңқылдақ
мырзасу, мырзасы, мырзасиды
мыс, мысқазан
 мыс тотуғы

мыс (шыл.), барыпты-мыс
 мыскыл, мыскыл ету
 мысық, мысығы, мысық дөме
 мысық мұрт
 мысық тілеу
 мін, мінге
 мін жоқ
 мін табу
 мінін бетіне басу
 мінажат
 мінез, мінезге бай
 мінез-құлық, мінез-құлқы

мыс, барыпты-мыс
 мыскыл, мыскыл етуу
 мысық, мысығы, мысығ дөме
 мысығ мұрт
 мысық тілеу
 мін, мінге
 мін жоқ
 мін табуу
 мінін бетіне басуу
 мінәжәт
 мінез, мінезге бай
 мінез-ғұлұқ, мінез-ғұлқу

Н Н

нағашы, нағашы апа
 нағашы ата
 нағашы әже
 нағашы жұрт
 нағашы қарындас
 нағашы шеше
 нағашы іні
 нағылет, нағылет айту
 надан, наданға
 назар, назар аудару
 назар салу
 назарынан тыс қалдырмау
 найза, найза бойы
 найза кірпік
 найзағай ж. нажағай
 найзаласу, найзаласса
 найзалату, найзалатса
 нақ, нақ бүгін
 нақ осы
 нақ өзі
 нақ сан
 нақпа-нақ, нақпа-нағы
 нақұрыс
 нақыш
 нақышсыз
 намаз, намазға жығылу
 намазы бұзылу
 намазы қаза болу
 намазшам
 намысшыл
 наңғыш
 наңғыштық, наңғыштығы
 наркескен, наркескенге
 нарықсыз
 насихат
 насихатталу
 насихатшы

нағашы, нағаш'апа
 нағаш'ата
 нағаш'әже
 нағашы жұрт
 нағашы қарындас
 нағашы шеше
 нағаш'іні
 нағ^Млет, нағ^Млет айтуу
 надан, надаңға
 назар, назар аударуу
 назар салуу
 назарынаң тыс қалдырмау
 найза, найза бойу
 найза кірпік
 найзағай, нажағай
 найзаласуу, найзаласса
 найзалатуу, найзалатса
 нақ, нақпүгүн
 нағосү
 нағөзү
 нақсан
 нақпа-нақ, нақпа-нағы
 нақ^Үрүс
 нақыш
 нақышшыз
 намаз, намазға жығ^Млуу
 намазы бұз^Үлуу
 намазы қаза болуу
 намашшам
 намышшыл
 наңғыш
 наңғыштық, наңғыштығы
 наргескен, наргескенге
 нарықсыз
 нәсіяхат
 нәсіяхатталуу
 нәсіяхатшы

насыбай, насыбай ату
насыбай шелек
наубайхана
науқандық, науқандық жұмыс
наурыз (*ай аты*), наурыз коже
наурыз той
наурызгүл (*өс.*)
наурызкөк (*құс*)
наурызшешек (*өс.*)
нәлет, нәлет айту
нәпсіқұмар
нәресте
нәтиже
нәубет
нәуетек, нәуетегі
нәумез (*диал.*)
не, не бары
небір
негізі
неғұрлым
неғып, неғып жүр
неке, неке бұзу
неке жүзігі
неке куәлігі
неке қию
неке сарайы
неке суы
немеурін (*эти.*), немеуріні
немеурін қосу
нендейбір
неолит, неолит дәуірі
ниет, ниет ету
нобайлану, нобайланбау,
нобайланған, нобайланғанмен
ноғайлы, ноғайлы елі
нотариалдық, нотариалдық іс
ну, ну орман
нұқсан, нұқсан келтіру
нұр, нұр жаусын (*тілек*)
нұр үстіне нұр
нұсқаухат
нысана, нысана ұшақ
нысапсыз

нас^мбай, нас^мбай^атұу
нас^мбай^шшелек
наубайхана
науқандық, науқандық^жжұмыс
наурыз, наурыз^ггөже
наурыстой
наурызгүл
наурызгөк
наурыш^шшешек
нәлет, нәлет^аайтұу
нәпсіқұмар
нәресте
нәтйже
нәубет
нәуөтөк, нәуөтоғу
нәумез
не, не^ббары
небір
негізі
неғұрлұм
неғып, неғып^жжүр
неке, неке^ббұзуу
неке^жжүзүгу
неке^ггүуәлігі
неке^ғғыйуу
неке^ссарайы
неке^ссүүу
немеурүн, немеурүнү
немеурүн^ғғосүүу
нендейбір
неолит, неолит^ддәуүрү
нийет, нийет^еетуу
нобайлануу, нобайламбау,
нобайлаңған, нобайлаңғанмен
ноғайлы, ноғайл^еелі
нотариалдық, нотариалдыг^ііс
нуу, нүүорман
нұқсан, нұқсан^ггелтіруу
нұр, нұр^жжаусын
нұр^үүстүне^ннұр
нұсқаухат
нысана, нысан^уұшақ
нысайсыз

О о

о, о баста
о дүние
о заман да, бұ заман
обал, обал болу
обал-сауап
оғып-бұғып
одақтас

о, о^ббаста
о^ддүн^ййе
о заман^дда, бұ^ззаман
обал, обал^бболуу
обал-сауап
оғүп-пүғүп
одақтас

ой, ой болу
 ойға алу
 ойда жоқ жерден
 ой елегінен өткізу
 ойы бұзылу
 ойынан шықпау
ой-арман
ойбайлау
ойлау, ойлаған жерден шығу
 ойлағаны болу
ойнақ, ойнағы, ойнақ қағу
 ойнақ қылу
 ойнақ салу
ойпырым-ай
ойпырым-ау
ойран-ботқа, ойран-ботқа болу
 ойран-ботқасы шығу
ойран-топыр
Ойсылқара (*миф.*)
ойтамызық
ойтолғақ
ойтүрткі
ойын, ойынға, ойыны
 ойын баласы
 ойынға салу
ойын-күлкі
ойыншық, ойыншығы
 ойыншық болу
оқ, оғы
 оқ астына алу
 оқ ату
 оқ атым жер
 оқ бойы
 оққа байлау
 оққа ұшу
 оқ тістесу
оқалы, оқалы бөрік
оқжатар (*өск.*)
оқсауыт
оқтын-оқтын
оқу-ағарту, оқу-ағарту ісі
оқу-тәрбие, оқу-тәрбие жұмысы
оқушы
оқшантай (*өск.*)
оқылым
оқымысты
оқыстан
олқы
омбы, омбы қар
он, он бір
 он екі
 он екі мүше
 он қолынан өнер тамған
 он саусағындай білу
 он сегіз мың ғалам

ой, ой болуу
 ойғалуу
 ойда жоқ жерден
 ой елегінен өткізуу
 ойы бұзылуу
 ойынан шықпау
ой-арман
ойбайлау
ойлау, ойлаған жерден шығуу
 ойлағаны болуу
ойнақ, ойнағы, ойнақ қағуу
 ойнақ қылуу
 ойнақ салуу
ойпұр'м-ай
ойпұр'м-ау
ойрам-ботқа, ойрам-ботқа болуу
 ойрам-ботқасы шығуу
ойран-топыр
ойсұлғара
ойтам'зық
ойтолғақ
ойтүрткү
ойын, ойынға, ойыны
 ойым баласы
 ойынға салуу
ойың-гүлкү
ойыншұқ, ойыншұғы
 ойыншұқ болуу
оқ, оғу
 оғ астын алуу
 оғ атуу
 оғатым жер
 оқпойу
 оққа байлау
 оққ'үшүү
 оқ тістесүү
оқалы, оқалы бөрүк
оғжатар
оқсауұт
оқтүн-оқтүн
оқуу-ағартуу, оқуу-ағартуу ісі
оқуу-тәрбие, оқуу-тәрбие жұмысу
оқуушү
оқшантай
оқ'лұм
оқ'мұсты
оқұстан
олқү
омбү, омбүғар
он, омбір
 онекі
 онекі мүшө
 онғолұннан өнөр тамған
 он саусағындай білуу
 он сегіз мың ғалам

он шакты
он шамасында
онбасы
онбасылык
онсайыс (*спорт*)
онсайысшы
оңаша
оңбау
оңқа, оңқа түру
оңшыл
ораза, ораза айт
ораза ашу
ораза түту
орақ, орағы, орақ ауыз
орақ мұрын
орақ салу
орама, орама білезік
орама мылтық
орама ши
орату, оратса
орман, орманға
орман сусары
орман шаруашылығы
орман-тоғай
орманшы
орта, орта бойлы
орта білім
ортаға салу
орта ғасыр
орта есеппен
орта жас
орта жол
Орта жүз
орта қолды жұмыс
орта қол шығарма
орта толсын
орта шаруа
ортақ, ортақ болу
ортақ етіс
ортақ тіл табу
орташа
орынбасар
орынбасарлық, орынбасарлығы
орындаушы
осылай
от, от ала келгендей
от алу
от ауызды
от басу
от басы, ошақ қасы
от беру
отпен ойнау
от салу
оттың ортасы
от шығу

оншақты
оншамасында
омбасы
омбасылык
онсайыс
онсайысшы
оңаша
оңбау
оңқа, оңқа түрүү
оңшүл
ораза, ораз'айт
ораз'ашүү
ораза түтүү
орақ, орағы, орағ'ауүз
орағ'мүрүн
орақ'салүү
орама, орама білезік
орама мылтық
орама ший
оратүү, оратса
орман, орманға
орман сұсары
орман шар'уашылығы
орман-тоғай
орманшы
орта, орта бойлү
орта білім
ортаға салүү
орта ғасыр
орт'есеппен
ортажас
ортажол
ортажүз
ортағолдү'жүмүс
ортағол шығарма
орта толсүн
орта шар'уа
ортақ, ортақ полүү
ортағ'етіс
ортақтіл табүү
орташа
орүм'басар
орүм'басарлық, орүм'басарлығы
орүндаушы
ос'лай
от, от ала гелгендей
от алүү
от ауүздү
от пасүү
отпасы, ошақ қасы
от перүү
отпен ойнау
от'салүү
оттүң ортасы
от шығүү

Отан, Отанға, Отан соғысы
отандық
отаншылдық, отаншылдығы
отаршы
от-жігер
отырықшы
оюлату, оюлатса
ояз (көне)

отан, отанға, отан соғысу
отандық
отаншылдық, отаншылдығы
отаршы
от-шігер
отырықшы
ойулатуу, ойулатса
ойаз

Ө ө

өгей, өгей әке
өгей бала
өгей көрмеу
өгей қыз
өгей шеше
өз, өз алдына
өз әлінше
өз басы
өз бетімен
өз дегенінен қайтпау
өз жөніне кету
өзара, өзара көмек
өзара сын
өзара тәуелділік
өзгергіш
өздігімен
өзекжарды, өзекжарды уайым
өйткені
өкпеауру
өксік, өксігі
өктемшілдік, өктемшілдігі
өкіл, өкіл ата
өкіл әке
өкілдік, өкілдігі
өкілеттілік, өкілеттілігі
өкімет
өкінішсіз
өлген-жіткен, өлген-жіткенге
өлеңдету, өлеңдетсе
өлермен
өлкетану
өлу, өлгені тіріліп,
өшкені жану
өлім-жітім
өмір, өмір бақи
өмір бойы
өмір жасың ұзақ болсын (тілек)
өмірбаян, өмірбаянға
өндіргіш, өндіргіш күштер
өндіріс, өндірісі
өндіріс анархиясы
өндіріс құрал-жабдықтары

өгей, өгей әке
өгей бала
өгей көрмеу
өгей қыз
өгей шеше
өз, өз алдына
өз әлінше
өз басы
өз бетімен
өз дегенінен қайтпау
өз жөніне кету
өзара, өзара көмек
өзара сын
өзара тәуелділік
өзгергіш
өздүгімен
өзөг-жарды, өзөг-жарды уайым
өйткөнү
өкп'ауруу(ү)
өксік, өксігі
өктемшүлдік, өктемшүлдігі
өкүл, өкүл ата
өкүл әке
өкүлдік, өкүлдігі
өкүлеттілік, өкүлеттілігі
өкүмет
өкүнүшіз
өлгөн-жіткен, өлгөн-жіткенге
өлеңдөтуу, өлеңдетсе
өлөрмен
өлкетануу
өлуу, өлгөнү тіріліп,
өшкөнү жануу
өлүм-жітім
өмүр, өмүр бақы
өмүр бойы
өмүр жасың ұзақ болсын
өмүр байан, өмүрбайанға
өндүргүш, өндүргүш күштер
өндүрүс, өндүрүсі
өндүрүс анархиясы
өндүрүс құрал-жабдықтары

өнеге
 өнегелі
 өнер-білім
 өнеркәсіп
 өнертабыс
 өнертапқыш
 оң, оң беру
 оң жағы
 оң жоқ, түс жоқ
 оң киім
 өңеш, өңеш жырту
 өңеш жібіту
 өңеш рагі
 өңешін созу
 өпірем, өпірем кісі
 өрелеу
 өрен-жаран
 өрмек, өрмегі, өрмек ағаш
 өрмек жіп
 өрмек қылыш
 өрмек мосы
 өрмек тартқы
 өрт, өрт болу
 өрт қою
 өрт мінез
 өрт сөндіргіш машина
 өрт сөндіруші
 өрттей, өрттей қызыл
 өріс, өрісі
 өріс алу
 өрісі кең
 өрісі кеңею
 өрісі тар
 өсек-аяң, өсек-аяңға үйір
 өсекқұмар
 өсиетші
 өсімді, өсімді мал
 өсімқор
 өтемақы
 өткізбе
 өтпелі, өтпелі жас
 өтініш

онөгө
 онөгөлі
 онөр-білім
 онөр-гәсіп
 онөр-табыс
 онөр-тапқыш
 оң, оңберуу
 оңжағы
 оң-жоқ, түш-шоқ
 оңгійім
 оңөш, оңош-шырттуу
 оңөш-нібітуу
 оңөш-рагі
 оңөшүн-созуу
 өпүрем, өпүрем-гісі
 өрөлеу
 өрөн-жаран
 өрмөк, өрмөгү, өрмөг-ағаш
 өрмогжіп
 өрмөк-қылыш
 өрмөг-мосу
 өрмок-тартқы
 өрт, өрт-полуу
 өрт-койуу
 өртмінез
 өрт-сөндүргүш-машина
 өрт-сөндүруушү
 өрттей, өрттей-ғызыл
 өрүс, өрүсү
 өрүс-алуу
 өрүсү-ген
 өрүсү-геңейуу
 өрүсү-тар
 өсөг-айаң, өсөг-айаңғ-үйүр
 өсөкқұмар
 өсүйетші
 өсүмдү, өсүмдү-мал
 өсүмқор
 өтөм-ақы
 өткүзбе
 өтпөлү, өтпөлү-жас
 өтүнүш

П п

пайда, пайда болу
 пайдаға асу
 пайда көру
 пайда қылу
 пайдасына тию
 пайдакүнөмдік, пайдакүнөмдігі
 пайдалы, пайдалы қазбалар
 паналату, паналатса

пайда, пайда-болуу
 пайдағ-асуу
 пайда-гөрүү
 пайда-ғылуу
 пайдасына-тійуу
 пайдакүнөмдүк, пайдакүнөмдүгі
 пайдалы, пайдалы-ғазбалар
 паналатуу, паналатса

парақталу
парық, паркы
парқына жетпеу
парқын айыру
парық кешу
парық қылмау

парықсыз
пәле ж. бәле, пәлеге жолығу
пәледен сақтау
пәле жабу
пәле қылу
пәле салу
пәле шығару

пәрмен, пәрменге
пәрмен ету
пәрмені күшті Құдай

пәтерақы
пейіл, пейілі
пейілі ауу
пейілі бұзылу
пейілі кең

пейіш, пейіші
перзентхана
періште, періште қағу
періште тұту

пигыл, пигылынан табу

пошташы
пұл, пұлға бергісіз
пұл демеу
пұл көрмеу
пұл төлеу

пысықай
пікір, пікір алалығы
пікір алмасу
пікір бөлісу
пікір білдіру
пікір сайысу
пікір таласу
пікірін сарапқа салу

пікірсайыс
пікірталас
пітір, пітір беру
пітір жинау
пітір садақа

парақталу
парық, паркы
парқына жетпеу
парқын ай^мруу
парық кешуу
парық қылмау

парықсыз
пәле, бәле, пәлеге жолығуу
пәледен сақтау
пәле жабуу
пәле ғылуу
пәле салуу
пәле шығаруу

пәрмен, пәрменге
пәрмен етуу
пәрмені гүштү гүдай

пәтер ақы
пейіл, пейілі
пейіл аууу
пейілі бұзлуу
пейілі кең

пейіш, пейіші
перзентқана
періште, періште қағуу
періште тұтуу

пыйғыл, пыйғылынан табуу

пошташы
пұл, пұлға бергісіз
пұл демеу
пұл көрмеу
пұл төлеу

пысықай
пікір, пікір алалығы
пікір алмасуу
пікір бөлүсуу
пікір білдіруу
пікір сайысуу
пікір таласуу
пікірін сарапқа салуу

пікірсайыс
пікірталас
пітір, пітір беруу
пітір жыйнау
пітір садақа

Р р

рабайсыздық, рабайсыздығы
разы
рақат
рақмет, рақмет айту
рақымсыздық, рақымсыздығы
рас, рас сөз

рабайсыздық, рабайсыздығы
разы
рақат
рахмет, рахмет айтуу
рақымсыздық, рақымсыздығы
рас, рассөз

рәміз
рәсімдеу
ренішсіз
ресми, ресми хабар
реттік, реттігі, реттік сан
рубасы
руна, руна жазуы
рұқсат, рұқсат беру
рұқсат қағаз
рұқсатсыз

рәміз
рәсімдеу
ренішсіз
ресмій, ресмій хабар
реттік, реттігі, реттік сан
рұубасы
рууна, рууна жазуу
рұқсат, рұқсат беру
рұқсат қағаз
рұқсатсыз

С с

сабаз
сабынша, сабынша бұзылу
сабыр, сабыр ету
сабыр сақтау
сабырсыз
сағат, сағат сайын, сын сағатта
сағым, сағым қуу
сағымдай
сағыныш
садақа, садақа беру, садақа ету
саз, саз балшық
саз бет
саз беттену
саз өлең
сай, сай көлік
сай құрал
сай оқ
сайгүлік, сайгүлігі
сайқымазақ, сайқымазағы
сайлау, сайлау комиссиясы
сайран, сайранға
сайын (*шыл.*), жыл сайын
сайыпқыран, сайыпқыранға
саққа: сан саққа жүгірту
сақтық, сақтығы
сақтық жасау
сақтық қор
сақтық салым
сақшы
салааралық
салауатты
салауаттық
салиқалы
салқам, салқам жігіт
салқынқанды
салт, салт айтыс
салт ақша
салт ат
салт басты
салт жүріс

сабаз
сабынша, сабынша бұзылу
сабыр, сабыр етуу
сабыр сақтау
сабырсыз
сағат, сағат сайын, сынсағатта
сағым, сағым қууу
сағымдай
сағныш
садақа, садақа беруу, садақ етуу
саз, сазбалшық
сазбет
сазбеттенуу
сазөлөң
сай, сайгөлүк
сайғурал
сайоқ
сайгүлүк, сайгүлүгү
сайқымазақ, сайқымазағы
сайлау, сайлау комиссиясы
сайран, сайранға
сайын, жылсайын
сайыпқыран, сайыпқыранға
саққа: сансаққа жүгіртуу
сақтық, сақтығы
сақтық жасау
сақтыққор
сақтықсалым
сақшы
саларалық
салауатты
салауаттық
сальйқалы
салқам, салқам жігіт
салқынқанды
салт, салтайтыс
салтақша
салтат
салтпасты
салтшүрүс

салтқы, салтқы ағаш
салым, салым салу
 салым кітапшасы
салым: жазға салым
салыстырмалы
самарқау
самиян (*диал.*), самиян дала
 самиян самал
сан, сан алуан
 санға кіру
 санда бар, санатта жоқ
 сан есім
 сан қилы
 сан саққа жүгірту
 сан түрлі
сана-сезім
сандаған
саңлақ, саңлағы
саңырауқұлақ (*өс.*)
сапан: басы бапан, аяғы сапан
сапар, сапар бауырсақ
 сапарға шығу
 сапар кесе
 сапар шегу
 сапарың оң болсын
сапарнама
сапасыз
саптаяқ
сапыран: ала сапыран
сарала, сарала қаз
саратан (*ескіше ай аты*), саратанға
 саратан зауза (*қоңыз*)
сарғылт
сарқылдау
сарсу (*тағам*)
сартабан (*балық*)
сарүйек (*жылан*), сарүйегі
сары, сары ала
 сары ала сорпа
 сары ала таң
 сары алтын
 сары атан (*поэт.*)
 сары күз
 сары күйік
 сары қарын әйел
 сары құлақтану
 сары таң
 сары тоқым ұры
 сары төсек болу
 сары тұғыр би
сарыбалақтану
сарымсақ, сарымсағы
сарынды
сатпақ-сатпақ
сатулы

салтқы, салтқы ағаш
салым, салым салу
 салым кітапшасы
салым: жазға салым
салыстырмалы
самарқау
сам^ыиан, сам^ыиан дала
 сам^ыиан самал
сан, санал^уан
 саңға^у кіру
 санда бар, санатта жоқ
 санесім
 саңғыйлы
 сансаққа жүгірту
 сандүрлү
сана-сезім
сандаған
саң^ылақ, саң^ылағы
саң^ырау^ғұлақ
сапан: басы бапан, аяғы сапан
сапар, сапар бауырсақ
 сапарға шығу
 сапар кесе
 сапар шегу
 сапарың оң болсын
сапарнама
сапасыз
саптаяқ
сап^ыран: аласап^ыран
сарала, сарала газ
саратан, саратанға
 саратан зауза
сарғылт
сарқылдау
сарсуу
сартабан
сарүйөк, сарүйөгү
сары, сар^ыала
 сар^ыала сорпа
 сар^ыала таң
 сар^ыалтын
 сар^ыатан
 сар^ыгүз
 сар^ыгүйүк
 сар^ығарын әйел
 сар^ығұлақтану
 сар^ытаң
 сар^ытоқым ұрү
 сар^ытөсек полүу
 сар^ытүгүр бий
сар^ыбалақтануу
сарымсақ, сарымсағы
сарынды
сатпақ-сатпақ
сатүлү

сау, сау басына сақина тілеу
сау басын саудаға салу
сау болу

сауалнама

сауатсыз

сауда, саудасы біту

саудагерлік, саудагерлігі

саулық, саулық қой

саушылық, саушылығы

сауық-сайран

сауықшыл

сауыр, сауыры

сауырын алғызу

сауырынан басу

сауырын сипау

сауыт-сайман

сахаршам (дини)

саябақ

саяжай (дача)

саясат

саясатшы

саяси-әкімшілік

саяси-бұқаралық

саятшыл

саятшылық, саятшылығы

сәби

сәбилі

сәйкес

сәл, сәл ғана

сәл нәрсе

сәлемдесу, сәлемдесе,

сәлемдеші

сәлемет, сәлемет болу

сәлемет пе

сәлемхат

сәнделу

сәңқұмар

сән-салтанат

сәресі

сәт, сәт сағат

сәт сапар

сәті түсу

сәуегей

сәукеле

сәулеткер

сәуір (ай аты), сәуірі

себепсіз

сегіз, сегіз жүз

сегіз жылдық мектеп

сегіз күндік

сегіз қанат

сегіз қырлы

сегіз сай бөрік

сезімпаз

сейіл, сейілі, сейіл құру

сау, саубасына сақыйна тілеу
саубасын саудаға салуу
сау болуу

сауалнама

сауатсыз

сауда, саудасы бітуу

саудагерлік, саудагерлігі

саулық, саулыққой

саушылық, саушылығы

сауық-сайран

сауықшыл

сауыр, сауыр

сауырн алғызуу

сауырм басуу

сауырн сыйпау

сауыт-сайман

сахаршам

сайабақ

сайажәй

сайасат

сайасатшы

сайасый-әкімшілік

сайасый-бұқаралық

сайатшыл

сайатшылық, сайатшылығы

сәбий

сәбийлі

сәйкес

сәл, сәлғана

сәлнәрсе

сәлемдесуу, сәлемдесе,

сәлемдешші

сәлемет, сәлемет болуу

сәлемет пе

сәлемхат

сәнделуу

сәңғұмар

сән-салтанат

сәресі

сәт, сәтсағат

сәтсапар

сәті түсуу

сәуөгөй

сәукеле

сәулеткер

сәуір, сәуір

себепсіз

сегіз, сегізжүз

сегіз жылдық мектеп

сегіз күндік

сегіз қанат

сегіз қырлы

сегіссай бөрік

сезімпаз

сейіл, сейілі, сейіл құруу

сексен, сексенге, сексен бір
сексен екі...
сексеуіл, сексеуілі
селкостық, селкостығы
сенатор
сенбі
сенім, сенім ақтау
сенім арту
сенім жоқ
сенім қағаз
сенім телефоны
сенімділік, сенімділігі
сенімхат
сеніңше
септелу
серкетартыс (ойын)
серт, серт байлау
сертке жету
серттен таю
сері, сері жігіт
сері мінезді
сескендіру
сиқырлы, сиқырлы саз
сиқырлы таяқ
сипат
сипатталу
сиса, сиса көйлек
сиыр, сиыры, сиыр бүйрек
сиыр жылы
сиыр қора
сиыр құйымшақтану
сиыр сәске
сиясауыт
собалақ, собалағы
соғұрлым
соғысқұмар
созбақтату, созбақтатса
созбалау
созымтал
сойыл, сойылы, сойыл салым жер
сойылын соғу
соқа-сайман
соққы, соққы беру
соқпа, соқпа үй
соқыр, соқыр жаңбыр
соқыр сенім
соқыр төуекел
соқыр тиын
соқыр тұман
сол, сол жақта
сол қол
солғұрлы
солғұрлым
солғын
солтүстік-батыс

се́ксен, се́ксенге, се́ксембір
се́ксен е́кі...
се́ксеуу́л, се́ксеуу́лү
се́лкосты́қ, се́лкосты́ғу
се́натор
се́мбі
се́нім, се́нім ақтау
се́нім артуу
се́нім жо́қ
се́нім қа́ғаз
се́нім телефоны
се́німділі́к, се́німділі́гі
се́німхат
се́ніңше
се́птелуу
се́рке тартыс
се́рт, се́рт пайлау
се́ртке жетуу
се́рттен тайуу
се́рі, се́рі жігіт
се́рі мінезді
се́скендіруу
се́йқырлы, се́йқырлы саз
се́йқырлы тайақ
се́йпат
се́йпатталуу
се́йса, се́йса көйлек
се́йыр, се́йыры, се́йыр бүйрек
се́йыр жылы
се́йыр қора
се́йыр құйымшақтануу
се́йыр сәске
се́йя сауыт
се́балақ, се́балағы
се́оғұрлұм
се́оғұсқұмар
се́озбақтатуу, се́озбақтатса
се́озбалау
се́озымтал
се́ойұл, се́ойүлү, се́ойұл салым жер
се́ойүлүн соғуу
се́оқа-сайман
се́оққу, се́оққу беруу
се́оқпа, се́оқпүй
се́оқұр, се́оқұр жаңбыр
се́оқұр сенім
се́оқұр төуекел
се́оқұр тиын
се́оқұр тұман
се́ол, се́олжақта
се́олғол
се́олғұрлү
се́олғұрлұм
се́олғұн
се́олтүстүк-патыс

сом, сом алтын
сом денелі
сомадай, сомадай жiгiт
сонағурлым
сондай-ақ
сонылату, сонылатса
соң, соңына түсу
соң (шыл.), сәлден соң
сор, сор мандай
сор топырақ
соры бес елі
сорғыту, сорғытса
сорпа-суан, сорпа-суанға
сосын
сот, сот мәжілісі
сотқар
сотсыз
сотталу
союу
сөз, сөз байлау
сөз басы
сөз беру
сөз болу
сөзге келу
сөз жарыстыру
сөз қолданыс
сөз табы (лингв.)
сөз тұлғасы (лингв.)
сөз саптау
сөз ұстар
сөзбе-сөз
сөзсіз
сөйткенмен
старшын (көне), старшыңға
су, су ету
су жаңа
су жорға
су жүрек
су қараңғы
су тегін
суармалы
судыр
сумақай
сурет, сурет фильм
суреткер
сусыз
сутегі
суық, суығы, суық жүзді
суық қанды жәндіктер
суық қол
суық тер
суық тию
суық хабар
суықторғай

сом, сомалтын
сом денелі
сомадай, сомадай жiгiт
сонағурлым
сондай-ақ
сонұлату, сонұлатса
соң, соңына түсуу
соң, сәлден соң
сор, сормандай
сор топырақ
соры беселі
сорғуту, сорғутса
сорпа-сууан, сорпа-сууанға
сосун
сот, сот мәжілісі
сотқар
сотбұз
сотталуу
сойау
сөз, сөз байлау
сөзбасы
сөз беруу
сөз болуу
сөзгегелуу
сөз жарыстыруу
сөз қолданыс
сөстабы
сөс тұлғасы
сөс саптау
сөзұстар
сөзбе-сөз
сөссүз
сөйткөммен
старшын, старшыңға
сүу, сүуегуу
сүужаңа
сүужорға
сүужүрек
сүуғараңғы
сүутегін
сүуармалы
сүудүр
сүумақай
сүурөт, сүурөт фильм
сүурөткер
сүусүз
сүутегі
сүуүк, сүуүғу, сүуүғжүзду
сүуүк қанды жәндіктер
сүуүкқол
сүуүктер
сүуүк тийуу
сүуүк қабар
сүуүк торғай

суыр, суыры
 суыту, суытса
 сұғу, сұқ, сұғады
 сүйық, сүйығы
 сүйықтық, сүйықтығы
 сұлтанбалық
 сұлушаш (ос.)
 сұмырай
 сұңғыла
 сұрақ, сұрағы
 сұрқай
 сұрпы, сұрпы ет
 сұрықсыз
 сұрыпталу
 сұхбат
 сүбе, сүбе қабырға
 сүбе қазы
 сүйек, сүйегі, сүйек жақын
 сүйек төсек
 сүйек шатыс
 сүйектес
 сүйектестік, сүйектестігі
 сүйеніш
 сүйкімді
 сүйрік, сүйірігі, сүйрік саусақ
 сүйсінерлік, сүйсінерлігі
 сүйінішсіз
 сүмбіле (ай аты)
 сүндет, сүндет ат (эти.)
 сүндеттой
 сүр, сүр бойдақ
 сүр ет
 сүр кедей
 сүр шөп
 сүре, сүре айтыс
 сүреңсіз
 сүрлеу, сүрле, сүрлейді
 сүт, сүт бездері
 сүт егіз
 сүт кенже
 сүт қанты
 сүт қоректі жануарлар
 сүт машина
 сүт пісірім уақыт
 сүт тіс
 сүтақы (көде)
 сүтсіз
 сүтшәрбат
 сыбаға, сыбағасын беру
 сыбайластық, сыбайластығы
 сыбызғышы
 сығай: ығай мен сығай
 сығыр, сығыр көз
 сызамық, сызамығы
 сызатсыз

сүүүр, сүүүрү
 сүүүтүү, сүүүтса
 сүғуу, сүқ, сүғады
 сүйүк, сүйүғү
 сүйүктүк, сүйүктүғы
 сұлтам балық
 сұлұушаш
 сұм'рай
 сұңғұла
 сұрақ, сұрағы
 сұрқай
 сұрпұ, сұрп'ет
 сұрүксүз
 сұрүпталуу
 сүқпат
 сүбө, сүбө'ғабырға
 сүбө'ғазы
 сүйөк, сүйөгү, сүйөг'жақын
 сүйөк'төсек
 сүйөк'шатыс
 сүйөктес
 сүйөктестік, сүйөктестігі
 сүйөнүш
 сүйкүмдү
 сүйрүк, сүйрүгү, сүйрүк'саусақ
 сүйсүнерлік, сүйсүнерлігі
 сүйүнүшшіз
 сүмбүле
 сүндөт, сүндөтат
 сүндөттой
 сүр, сүрбойдақ
 сүрет
 сүргедей
 сүршөп
 сүрө, сүр'айтыс
 сүрөңсүз
 сүрлөу, сүрлө, сүрлөйдү
 сүт, сүт'пездері
 сүтегіз
 сүткенже
 сүтқанты
 сүт'көрөктү'жан'уарлар
 сүт'машина
 сүт'піс'рім'уақыт
 сүттіс
 сүтақы
 сүтсүз
 сүтшәрбәт
 сыбаға, сыбағасым'беруу
 сыбайластық, сыбайластығы
 сыбызғышы
 сығай: ығай'мен'сығай
 сығыр, сығыргөз
 сызамық, сызамығы
 сызатсыз

сызғыш
сыздауыт, сыздауыты
сызықша
сый-қошөмет
сыйласушылық, сыйласушылығы
сыйыт, сыйыты, сыйыт беру
сықаққой
сықпа, сықпа құрт
 сықпа май
 сықпа сақар
сықсима, сықсима шам
сыла, сыла бойы
 сыла қасық
сыламай
сылдырмақсыз
сылп-сылп
сылтаушыл
сымбатсыз
сын, сынға, сын ескертпе
 сын есім
 сын мақала
 сын сағатта
сынақшы
сынап-мінеу
сынасу, сынасса, сынасшы
сынату, сынатса
сын-сипат
сыңар, сыңар аяқ
 сыңар езу
 сыңар жақ
 сыңар мүйіз
сыңқ-сыңқ
сыпайылау
сыпсың, сыпсың құйрық
сырғақсу, сырғақсы, сырғақсиды
сырғалы (өс.)
сырғанақтау
сырласу, сырласса, сырласшы
сырнайшы
сыр-сипат
сыр-сымбат
сырт, сырт киім
 сырт көз
 сырт көйлек
 сырт қарағанда
сыртқары
сыршыл
сытыр-сытыр
сіз-біз
сізсіз
сілекей, сілекейі шұбыру
сілелету, сілелетсе
сілею, сілей, сілейеді, сілеюі
сілкініс
сіңлі, сіңлісі

сызғыш
сыздауұт, сыздауұтү
сызықша
сый-ғөшөмет
сыйласушүлүк, сыйласушүлүғы
сыйыт, сыйыты, сыйыт перуу
сықаққой
сықпа, сықпағұрт
 сықпамай
 сықпа сақар
сықсыйма, сықсыйма шам
сыла, сыла бойу
 сыла ғасық
сыламай
сылдырмақсыз
сылп-сылп
сылтаушыл
сымбатғыз
сын, сынға, сын ескертпе
 сынөсім
 сын мақала
 сын сағатта
сынақшы
сынап-мінеу
сынасүу, сынасса, сынашшы
сынатүу, сынатса
сын-сыйпат
сыңар, сыңар аяқ
 сыңар езуу
 сыңаржақ
 сыңар мүйіз
сыңқ-сыңқ
сыпайылау
сыпсын, сыпсын ғүйрүк
сырғақсүу, сырғақсы, сырғақсыйды
сырғалы
сырғанақтау
сырласүу, сырласса, сырлашшы
сырнайшы
сыр-сыйпат
сыр-сымбат
сырт, сырт киім
 сырткөз
 сырт көйлөк
 сырт қарағанда
сыртқары
сыршыл
сытыр-сытыр
сіз-біз
сіссіз
сілекей, сілекейі шұбыруу
сілелетүу, сілелетсе
сілейуу, сілей, сілейеді, сілейуу
сілкініс
сіңлі, сіңлісі

сіңімді
сіңір
сіңіру
сіргемөлдiретер (этно.)
сірке, сірке қышқылы

сіңімді
сіңір
сіңіруу
сірге мөлдүретер
сірке, сірке ғышқылы

Т Т

таба, таба болу
таба қылу
табан, табанға
табан ақы
табан астында
табан елі
табиғаттану
табиғи
табиғилық, табиғилығы
табыскер
тағайын, тағайыны
тағайындау
тағам
тағат, тағат қылмау
тағат таппау
тағаты кету
тағаты таусылу
тағдырлас
тағылым, тағылымы
тазалау
тай, тай бөйге
тайға таңба басқандай
тай жарыс
тай жүзген
тай қазан
тай өгіз
тайдай, тайдай тулау
тайқы, тайқы маңдай
тайпақ
тайрандату, тайрандатса
тайтаңдау
тақатсыз
тақау, тақа, тақайды
тақиятеппек (ойын)
тақпақшыл
тақау
тақымдау
тақырайту, тақырайт, тақырайтты
тақыр-таза
талақ, талағы
талақ ету
талақ салу
талақша
талантты

таба, таба болуу
таба ғылуу
табан, табанға
табан ақы
табан астында
табан елі
табиғаттануу
табиғий
табиғийлық, табиғийлығы
табыскер
тағайын, тағайыны
тағайындау
тағам
тағат, тағат қылмау
тағат таппау
тағаты гетүү
тағаты таусылуу
тағдырлас
тағ^млым, тағ^млымы
тазалау
тай, тайбөйге
тайға таңба басқандай
тайжарыс
тайжүзген
тайгазан
тайөгүз
тайдай, тайдай түүлау
тайқы, тайқы маңдай
тайпақ
тайрандатуу, тайрандатса
тайтаңдау
тақатсыз
тақау, тақа, тақайды
тақ^мйа теппек
тақпақшыл
тақ^ууа
тақымдау
тақ^мрайттуу, тақ^мрайт, тақ^мрайтты
тақыр-таза
талақ, талағы
талағ етуу
талақ салуу
талақша
талантты

талапсыз
талапшыл
таласып-тармасу,
таласып-тармасса
талғамсыздық, талғамсыздығы
талдырмаш
талқандау
талмаурату
талпиту, талпитса
тал-терек
тамақ, тамағы, тамағын кенеу
тамақ айыру
тамақ асырау
тамам, тамам болу
тамам ел
тамам жұрт
тамашалату, тамашалатса
тамұқ, тамұқ оты
тамызықтау
тамыратпалы (*бот.*)
танадай, құлаққа ұрған танадай
танап, танабы, жер танабын қуыру
тандыр, тандыр нан
тандыры кебу
танық, танығы, танық болу
танымал
таң, таң асыру
таң ата
таң намазы (*дини*)
таңбалату, таңбалатса
таңғалу
таңдамалы
таңертең
таңқы, таңқы құйрық
таңқы мұрын
таңқы танау
таңқы шаян
таңылу
тап, тап беру
тап, тап болу
тапату, тапатса
тапқыр
тап-тақыр
тапшы
таразы, таразыға салу
таразыға тарту
таразыға түсу
тарау, тарауға бөлу
тарбақа
тарихи, тарихи материализм
тарихнама
тарихшы
тарихшылдық, тарихшылдығы
тарихшы-этнограф

талайсыз
талайшыл
таласып-тармасуу,
таласып-тармасса
талғамсыздық, талғамсыздығы
талдырмаш
талқандау
талмауратуу
талпыйтуу, талпыйтса
тал-терек
тамақ, тамағы, тамағын кенеу
тамағ ай^мруу
тамағ ас^мрау
тамам, тамам болуу
тамамел
тамам жұрт
тамашалатуу, тамашалатса
тамұқ, тамұғ оту
тамызықтау
тамыр атпалы
танадай, құлаққа ұрған танадай
танап, танабы, жертанабын кенетуу
тандыр, тандырнан
тандыры кебуу
танық, танығы, танық болуу
танымал
таң, таң ас^мруу
таң ата
таң намазы
таңбалатуу, таңбалатса
таңғалуу
таңдамалы
таңертең
таңқы, таңқы күйрек
таңқы мұрын
таңқы танау
таңқы шайан
таң^млуу
тап, тап перуу
тап, тап болуу
тапатуу, тапатса
тапқыр
тап-тақыр
тапшы
таразы, таразыға салуу
таразыға тартуу
таразыға түсуу
тарау, тарауға бөлуу
тарбақа
тарйхий, тарйхий материализм
тарйхнама
тарйхшы
тарйхшылдық, тарйхшылдығы
тарйхшы-этнограф

тармақ, тармағы
 тармақша
 тарс, тарс жабу
 тарс ұмыту
 тарту-таралғы
 тарылу
 тас, тас бауыр
 тас көмір
 таска басу
 тас қайрақ
 тас құдық
 тас мейір
 тас ошак
 таса, таса қылмау
 тасбақа, тасбақа аян
 таспа (ос.), таспа бұршақ
 таспа жоңышқа
 таспа қалампыр
 таспа құрт
 таспа сіңір
 тастанды
 тасымал
 татуластыру
 татымсыз
 тауаны, тауаны қайту
 тауы, тауы қайту
 тауы шағылу
 таяз ж. саяз
 таянышсыз
 төбетсіздік
 төжік, төжігі, төжіктер
 төжіке
 төжірибесіздік, төжірибесіздігі
 тәйтию, тәйти, тәйтиеді,
 тәйтиюі
 төлкек, төлкегі
 төлімгер-ұстаз
 төлім-тәрбиелік
 төңір, төңірі
 төрбие, төрбие алу
 төрбие беру
 төрбие көру
 төрбиесіз
 төрбиесіздік, төрбиесіздігі
 төртіп, төртібі
 төртіп бұзушылық
 төртіпке келтіру
 төртіпке түсу
 төртіп сақтау
 төрізді
 төтті, төтті аузының дәмін кетіру
 төтті тамыр
 төтті түбір
 төтті ұйқы

тармақ, тармағы
 тармақша
 тарс, тарш(ша)буу
 тарс(ұ)мүтүү
 тартуу-таралғы
 тар^ылуу
 тас, таспауұр
 таскөмүр
 таска(б)асуу
 тасқайрақ
 тасқұдук
 тасмейір
 тасошак
 таса, таса(ғ)ылмау
 таспақа, таспақ'айаң
 таспа, таспа(б)ұршақ
 таспа(ж)оңышқа
 таспа(ғ)алампыр
 таспа(қ)ұрт
 таспа(с)іңір
 тастанды
 тас^ымал
 татұластыруу
 татымсыз
 тауаны, тауаны(ғ)айтүү
 тауу, тауу(ғ)айтүү
 тауу(ш)ағ^ылуу
 тайаз ж. сайаз
 тайанышшыз
 төбетсіздік
 төжік, төжігі, төжіктер
 төжіке
 төжірийбесіздік, төжірийбесіздігі
 тәйтийуу, тәйтий, тәйтийеді,
 тәйтийууу
 төлкек, төлкегі
 төлімгер-ұстаз
 төлім-тәрбиелік
 төңір, төңірі
 төрбие, төрбий'алуу
 төрбие(б)еруу
 төрбие(ғ)өрүү
 төрбиесіз
 төрбиесіздік, төрбиесіздігі
 төртіп, төртібі
 төртіп(п)үзүүшүлүк
 төртіпке(к)елтіруу
 төртіпке(т)үсуу
 төртіп(с)актау
 төрізді
 төтті, төтт'аузының дәмін(г)етіруу
 төтті(т)амыр
 төтті(т)үбүр
 төтт'үйкү

тәубе, тәубе стү
тәубе кылу
тәубеге келу
тәубелік, тәубелігі
тәуекелдік, тәуекелдігі
тәуелсіздік, тәуелсіздігі
тәуіптік, тәуіптігі
тәуіптік жасау
тәуір, тәуірі, тәуір болу
тәуір көру
тегіннен-тегін
тежеу
теке, теке көз
теке сақал
теке сасу
теке сүмбіле
теке тірес
тексіздік, тексіздігі
тектен-тек
тектен-текке
текше, текше метр
текше тас
темекішіл
теміржол
теміржолшы
теңгерме
теңдессіз
теңіз, теңіз ауруы
теңіз жуасы
теңіз жұлдызы
теңіз жыландары
теңіз капустаcы
теңіз шөбі
теңізше
тепе-теңдік, тепе-теңдігі
тепкі
тер, тер буу
тер қағу
тер қысу
тер төгу
терін алу (эти.)
терін сату
тербеу, қалам тербеу
тергеуші
тергеушілік, тергеушілігі
терезе, терезесі тең
теріс, терісі
теріс азу (қырсық, қыңыр)
теріс айналу
теріс бата
теріс жақ
теріс жапырақ (биол.)
теріс жол
теріс көрмеу
теріс хабар

тәубе, тәуб'стүу
тәубе'ғылуу
тәубеге'гелуу
тәубелік, тәубелігі
тәуекелдік, тәуекелдігі
тәуелсүздік, тәуелсүздігі
тәуіптүк, тәуіптүгі
тәуіптүг'жасау
тәуір, тәуіру, тәуір'болуу
тәуір'гөрүү
тегіннен-тегін
тежеу
теке, текегөз
теке'сақал
теке'сасуу
теке'сүмбүлө
теке'тірес
тексіздік, тексіздігі
тектен-тек
тектен-текке
текше, текшеметр
текшетас
темекішіл
теміржол
теміржолшы
теңгерме
теңдессіз
теңіз, теңіз'аурууу
теңіз'жууасы
теңіз'жұлдузу
теңіз'жыландары
теңіз'капустасы
теңіз'шөбү
теңізше
тепе-теңдік, тепе-теңдігі
тепкі
тер, тер'буууу
тер'қағуу
тер'қысуу
тер'төгуу
терін'алуу
терін'сатуу
тербеу, қалам'тербеу
тергеуші
тергеушілік, тергеушілігі
терезе, терезесі'тең
теріс, терісі
теріс'азуу
теріс'айналуу
теріс'пата
терішшақ
теріш'шап"рақ
терішшол
теріс'көрмөу
теріс'хабар

терісқақпай (муз.)
тиесу, тиессе, тиесші
титтей
тиянақты
тобық, тобығы, тобығынан келмеу
тобық ойнау
тобық сүйек
тобықтан қағу
тобықтай
тоғыз, тоғыз беру (эти.)
тоғыз жолдың торабы
тоғыз жүз
тоғыз көз моншақ
тоғыз қабат торқа
тоғыз мың
тоғыз тарту
тоғыз тоғыс
тоғызқұмалақшы
тоғысу, тоғысса
тозақ, тозағы
тоздыру
той, той ағасы
той асы
той басы
той мақала
той тойлау
тойымсыз
тоқ, тоғы, тоқ басар
тоқ бөйге
тоқ жарау
тоқ санау
тоқ сауда
тоқ ішек
тоқетері, тоқетерін айту
тоқсан, тоқсанға
тоқсандық
тоқым, тоқым терлік
тоқымын бауырына алу
тоқымашылық, тоқымашылығы
тоқырау
толастау
толымсыз
томаға-тұйық
томыртқа, томыртқа қылу
тонаушы
тоңазытқыш
тоңырайысу, тоңырайысса
топ, тобы, топ басы
тобын жазбау
топ жарған
топқа салу
топқа түсу
топсеруен
топтама
топ-толық

терісқақпай
тіесуу, тіессе, тіенші
тійттей
тыянақты
тобұқ, тобуғу, тобуғунангелмеу
тобуғ ойнау
тобұқ сүйек
тобұқтанғағуу
тобұқтай
тоғұз, тоғұз беруу
тоғұж жолдың торабы
тоғұжжүз
тоғұзгөз моншақ
тоғұзғабат торқа
тоғұзмын
тоғұс тартуу
тоғұс тоғұс
тоғұзғұмалақшы
тоғұсуу, тоғұсса
тозақ, тозағы
тоздүрүү
той, тойағасы
тойасы
тойбасы
тоймақала
тойтойлау
тойүмсүз
тоқ, тоғу, тоқпасар
тоқпөйге
тоғжарау
тоқсанау
тоқсауда
тоғішек
тоғетері, тоғетерін айтуу
тоқсан, тоқсанға
тоқсандық
тоқұм, тоқұм терлік
тоқұмұм баурун алуу
тоқұмашылық, тоқұмашылығы
тоқұрау
толастау
толүмсүз
томаға-тұйық
томұртқа, томұртқағылуу
тонаушы
тоңазытқыш
тоңұрайысуу, тоңұрайысса
топ, тобу, топпасы
тобұн жазбау
тобжарған
топқа салуу
топқа түсуу
топсеруен
топтама
топ-толық

топырақсыз
топырақты
торлама, торлама қауын
торс, торс ету
торы, торы айғыр
 торы ала
 торы ат
 торы қасқа
 торы төбел
 торы шолақ
тостаған, тостаған бақа
тотиту, тотитса
төбе, төбе би
 төбе жабын
 төбе сораң (өс.)
 төбе сүйек
 төбесі тесік
төбетоп (қоз.-саяси.)
төгіліп-шашылу
төзімпаз
төлкүжат, төлкүжат үстелі
төңкеріс (тар.), төңкерісі
төраға
төрешілдік, төрешілдігі
төрешілік, төрешілігі
төрт, төрт айлық жұмыс
 төрт амал (мат.)
 төрт аяқты
 төрт бұрышты
 төрт елі
төс, төс айыл
 төс балта
 төс қағысу
 төс қалта
 төс сүйек
 төс темір
төскейлеу
төте, төте жазу
 төте жол
 төте оқу
 төте сайлау
ту, ту тігу
туабітті
тулау, жүрегі тулау
туу, ту, тууы
 тумай туа шөккір (қарғ.)
тұжырым, тұжырымы
 тұжырымға келу
 тұжырым жасау
тұжырымсыз
тұздық, тұздығы
тұйықтық, тұйықтығы
тұқым, тұқым жарнақ
 тұқым қуалау
 тұқым қуалаушылық

топырақсыз
топырақты
торлама, торлама қауын
торс, торс етуу
тору, тор айғыр
 тор ала
 тор ат
 тор қасқа
 тор төбел
 тор шолақ
тостаған, тостаған бақа
тотүйтуу, тотүйтса
төбе, төбөбіі
 төбе жабын
 төбе сораң
 төбе сүйек
 төбесу тесік
төбетоп
төгүлүй-шашылу
төзімпаз
төлғүжат, төлғүжат үстөлу
төңкөрүс, төңкөрүсі
төраға
төрөшүлдік, төрөшүлдігі
төрөшүлік, төрөшүлігі
төрт, төрт айлық жұмыс
 төрт амал
 төрт аяқты
 төрт пұрұшту
 төртелі
төс, төсайыл
 төспалта
 төс қағасыу
 төс қалта
 төссүйек
 төстемір
төскейлеу
төте, төте жазу
 төте жол
 төт оқу
 төте сайлау
түу, түу тігуу
түуа бітті
түулау, жүрегі түулау
түууу, түу, түуууу
 түумай түуа шөккүр
түжүрүм, түжүрүмы
 түжүрүмға гелуу
 түжүрүм жасау
түжүрүмсыз
түздүк, түздүғү
түйүктүк, түйүктүғы
түкүм, түкүм жарнақ
 түкүм қуалау
 түкүм қуалаушылық

тұл, тұл ат
 тұл мүлік
 тұлғалату, тұлғалатса
 тұман, тұманға
 тұнба
 тұнбабалық
 тұңғық, тұңғығы
 тұрақсыздық, тұрақсыздығы
 тұрлаусыз
 тұрмыстық
 тұрпайы
 тұсамыс, тұсамыс тиек
 тұсаукесер (ырым),
 тұсаукесер рәсімі
 тұт, тұт ағашы
 тұт көбелегі
 тұт тұқымдас
 тұтату, тұтатса
 тұтқындау
 тұтығу, тұтық, тұтығады
 тұтынушы
 тұшпара
 тұшы, тұшы су
 түбегейлі
 түбітсіз
 түбіттету
 түйдектету, түйдектетсе
 түйе, түйе балуан
 түйе жабу
 түйе жүн
 түйе мұрындық
 түйетайлы, түйетайлы қылу
 түйсіксіз
 түйіншектелу
 түйіршік, түйіршігі
 түйіршіксіз
 түйісулі
 түкірік, түкірігі
 түлкі, түлкі бұлаң
 түлкі жалтақ
 түлкі құрсак
 түлкі тымақ
 түлкі ішік
 түнсугүні
 түп, түбі, түп етектен алу
 түп қазық
 түп құда
 түп мұз
 түп нағашы
 түп тамыры
 түндерек, түндерегі
 түп-түқиян, түп-түқиянға
 түр-әлпет
 түрлі, түрлі түсті фильм
 түр-түрпат

тұл, тұл ат
 тұлмүлүк
 тұлғалатуу, тұлғалатса
 тұман, тұманға
 тұмба
 тұмба[^]балық
 тұңғүйүк, тұңғүйүгі
 тұрақсыздық, тұрақсыздығы
 тұрлаусыз
 тұрмүстүк
 тұрпайы
 тұсамыс, тұсамыс[^]тійек
 тұсау[^]гесер,
 тұсау[^]гесер[^]рәсімі
 тұт, тұтағашы
 тұт[^]көбөлөгү
 тұт[^]тұқымдас
 тұтатуу, тұтатса
 тұтқындау
 тұттығуу, тұттық, тұттығады
 тұт[^]нұушү
 тұшпара
 тұшшү, тұшшүсүу
 түбегейлі
 түбүтсүз
 түбүттөтүу
 түйдөктөтүу, түйдөктөтсе
 түйө, түйө[^]балуан
 түйө[^]жабуу
 түйө[^]жүн
 түйө[^]мүрүндүк
 түйө[^]тайлы, түйө[^]тайлы[^]ғылуу
 түйсүксүз
 түйүншектөлүу
 түйүршік, түйүршігі
 түйүршүксіз
 түйүсуулу
 түк[^]рүк, түк[^]рүгі
 түлкү, түлкү[^]бұлаң
 түлкү[^]жалтақ
 түлкү[^]құрсак
 түлкү[^]тымақ
 түлк[^]ішік
 түнөу[^]гүнү
 түп, түбү, түбетектен[^]алуу
 түпказық
 түпқұда
 түбмүз
 түб[^]нағашы
 түп[^]тамыры
 түбдөрек, түбдерегі
 түп-түк[^]йан, түп-түк[^]йанға
 түр-әлпет
 түрлү, түрлү[^]түстү[^]фильм
 түр-түрпат

түс, түс жыртысу
 түс шайысу
 түсі игі
 түскі, түскі ас
 түскі тамақ
 түсті, түсті металл
 түсті металлургия
 түстік, түстігі, түстік ас
 түстік жер
 түсініктеме
 түсінікхат
 түтін, түтінге, түтін салық
 түтін түтету
 түуһ (од.)
 тығыздау
 тыйым, тыйымы, тыйым салу
 тық, тық ету
 тықсыру
 тылсым, тылсым табиғат
 тым, тым болмаса
 тым жақсы
 тым құрыса
 тымырық, тымырығы
 тынышсыз
 тың, тың жер
 тың игеру
 тың игеруші
 тың көтеру
 тың көтеруші
 тың тұяқ кез
 тыңдату, тыңдатса
 тыпың, тыпың қағу
 тыпыр, тыпыр етпеу
 тыраю, тырай, тыраяды,
 тыраюы
 тыржың, тыржың ету
 тырмалау
 тырна, тырна қатар
 тырп-тырп, тырп-тырп ету
 тырым-тырақай
 тыюлы
 тізбек, тізбегі
 тізе, тізе батыру
 тізе батырушылық
 тізе бұғу
 тізе жазбау
 тізе көрсету
 тізе көрсетушілік
 тізе қосу
 тізе қосушылық
 тізімдеме
 тік, тігі, тік айту
 тік бақай
 тік кету

түс, түш шыртысуу
 түш шөйысуу
 түс'ийгі
 түскү, түск'ас
 түскү тамақ
 түстү, түстү металл
 түстү металлургия
 түстүк, түстүгү, түстүгас
 түстүгжер
 түс'нүктеме
 түс'нүкхат
 түтүн, түтүңге, түтүн салық
 түтүн түтөтуу
 түуһ
 тығыздау
 тыйым, тыйымы, тыйым салуу
 тық, тық етуу
 тықсыруу
 тылсым, тылсым табиғат
 тым, тым болмаса
 тым жақсы
 тым құрұса
 тым'рық, тым'рығы
 тынышшыз
 тың, тыңжер
 тың'ийгеруу
 тың'ийгеруушү
 тың'гөтөрүу
 тың'гөтөрүушү
 тыңтұйақ кез
 тыңдатуу, тыңдатса
 тыпың, тыпың қағуу
 тыпыр, тыпыр етпеу
 тырайуу, тырай, тырайады,
 тырайууу
 тыржың, тыржың етуу
 тырмалау
 тырна, тырна қатар
 тырп-тырп, тырп-тырп етуу
 тырым-тырақай
 тыйуулү
 тізбек, тізбегі
 тізе, тізе бат'руу
 тізе бат'руушүлүк
 тізе бұғуу
 тізе жазбау
 тізе көрсөтуу
 тізе көрсөтуушүлүк
 тізе қосуу
 тізе қосуушүлүк
 тізімдеме
 тік, тігі, тік айтуу
 тікпақай
 тік кетуу

тік көпбұрыш
тік мінез
тік төртбұрыш
тік тұру
тік ішек

тікенбалық
тікұшақ, тікұшағы

тіл, тіл алғыш
тіл алу
тіл жеткісіз
тіл табу
тіл табысу
тіл тию
тіл ұстарту

тілашар (кәде)

тілеу, тілеу тілеу

тілкемдәке

тілмар ж. ділмәр

тілмашсыз

тінттіру

тінту, тінт, тінтті

тіпті, тіпті болмаса

тіркесу, тіркессе

тірі, тірі аруақ

тірі жан

тірі жесір

тірі жетім

тірі өлік

тірі пенде

тіс, тіс дәрігері

тіс жармау

тіске басар

тіс қаққан

тіс тасы

тісағаш (құрал)

тістету, тістетсе

тітіркеніс

тіфу (од.)

тік көппүрүш
тігмінез
тік төртпүрүш
тік түрүу
тігішек

тікембалық

тігүшақ, тігүшағы

тіл, тілалғыш

тіл алүү

тіл жеткісіз

тіл табуу

тіл табысуу

тіл тійүү

тіл ұстартуу

тілашар

тілеу, тілеу тілеу

тілкемдәке

тілмәр ж. ділмәр

тілмәшшіз

тінттіруу

тінтуу, тінт, тінтті

тіпті, тіпті болмаса

тіркесуу, тіркессе

тірі, тір'аруақ

тіріжан

тірі жесір

тірі жетім

тір'өлүк

тірі пенде

тіс, тіс төр'гері

тіш шармау

тіске басар

тісқаққан

тістасы

тісағаш

тістетүү, тістетсе

тітіркеніс

тіфуу

У у

уағалайкүмәссалам

уағда

уағыз

уай (од.)

уайым-қайғысыз

уақ, уағы, уақ ақша

уақ мал

уақиға

уақытсыз

уәде

уәделі

уәжді

Уағәләйкүмәссалам

Уағда

Уағыз

Уай

Уайым-ғайғысыз

Уақ, Уағы, Уағақша

Уағмал

Уақыйға

Уақытсыз

Уәде

Уәделі

Уәжді

умаждату, умаждатса
уһилеу
уызды
уықбау
уілдеу

үумаждатүу, үумаждатса
үух'леу
үуүэдү
үуүкпау
үуүлдеу

Ү Ү

үғыл (көне)
үғым
үғымпаз
үжымшыл
үзақты, ұзақты күн
үзату, ұзатса
үзын, ұзын бойлы
 үзын құлак
 үзын омыртқа
 үзын сонар
 үзын сүре
 үзын тұра
үзыннан-ұзақ
үйғару
үйқасты
үйқыашар (эти.)
үйқылы-ою
үйым, үйымы
үйытқы, үйытқы болу
 үйытқы құю
 үйытқысын бұзу
үқсастық, ұқсастығы
үқыпсыз
үлпалану, ұлпаланбау, ұлпаланған,
 үлпаланғанмен
үлт, ұлт азаттығы
 Ұлттар Кеңесі
үлтаралық, ұлтаралық араздық
 үлтаралық татулық
үлттық, ұлттық келісім
 үлттық ойындар
 үлттық табыс
үлтшыл
үлы, ұлы ата
 үлы бесін
 Ұлы жүз
 Ұлы Отан соғысы
 үлы сәске
 үлыстың ұлы күні
 үлы түс
үлыс, ұлысы, ұлыс күні
үнамсыз
үран, ұранға
 үран салу

үгүл
үгүм
үгүмпаз
үжүмшүл
үзақты, ұзақты күн
үзатүу, ұзатса
үзүн, үзүм бойлү
 үзүн гүлак
 үзүн омыртқа
 үзүн сонар
 үзүн сүре
 үзүн тұра
үзүннан-ұзақ
үйғаруу
үйқасты
үйк'ашар
үйкүл'ойау
үйүм, үйүмү
үй'ткү, үй'ткү болуу
 үй'ткү гүйүу
 үй'ткүсым бұзуу
үқсастық, ұқсастығы
үкүйсүз
үлпалануу, ұлпаламбау, ұлпалаңған,
 үлпалаңғанмен
үлт, ұлт азаттығы
 үлттар генесі
үлт аралық, ұлт аралық араздық
 үлт аралық татуулүк
үлттүк, ұлттүк келісім
 үлттүг ойындар
 үлттүк табыс
үлтшүл
үлү, ұл'ата
 үлү бесін
 үлүжүз
 үл'отан соғүсү
 үлү сәске
 үлүстүн үлү күнү
 үлүтүс
үлүс, үлүсү, үлүс күнү
үнамсыз
үран, ұранға
 үран салуу

ұрандау
 ұрғашы, ұрғашы жіп (кәс.)
 ұрғашы күміс
 ұрғашы мал
 үргөппе (бөспе)
 ұрсу (зеку), ұрыс, ұрсады, ұрысса,
 ұрысшы
 ұрықтандыру
 ұрыс-жанжал
 ұрыс-қағыс
 ұсақ, ұсақ ағза
 ұсақ адам
 ұсақ ақша
 ұсақ сөз
 ұсақшыл
 ұстара, ұстараның жүзіндей
 ұсыныс
 ұтылыс, ұтылысы
 ұшан-теңіз
 ұшқындату, ұшқындатса
 ұшу, ұшса, ұшшы
 ұшар басы
 ұшарға қанаты жоқ
 ұялату, ұйалатса
 ұят, ұятқа қалу
 ұят сактау
 ұят сөз

ұрандау
 ұрғашы, ұрғашы жіп
 ұрғашы күмүс
 ұрғашы мал
 үргөппө
 ұрсуу, ұрүс, ұрсады, ұрүсса,
 ұрүшшү
 ұрүқтандыруу
 ұрүш-шанжал
 ұрүс-қағыс
 ұсақ, ұсағ ағза
 ұсағ адам
 ұсағ ақша
 ұсақсөз
 ұсақшыл
 ұстара, ұстараның жүзүндей
 ұсүныс
 ұтүлыс, ұтүлысы
 ұшан-теңіз
 ұшқүндаттуу, ұшқүндатса
 ұшүу, ұшса, ұшшү
 ұшар басы
 ұшарға қанаты жоқ
 ұйалаттуу, ұйалатса
 ұйат, ұйатқағалуу
 ұйат сактау
 ұйатсөз

Ү Ү

үдере, үдере көшу
 үздік-создық, үздік-создығы
 үзенгі, үзенгі жолдас
 үзенгі қағысу
 үзік, үзігі, үзік арқан
 үзік бау
 үлгі, үлгі жоба
 үлгі-өнеге
 үлкенді-кішілі
 үміт, үміт арту
 үміт дүниесі
 үміт күту
 үміт оты
 үміті ақталу
 үміті кесілу
 үміткер
 үндеухат
 үндіеуропа, үндіеуропа тілдері
 үн-түн, үн-түн жоқ
 үнірейісу, үнірейіссе
 үпілмәлік, үпілмәлігі
 үреген, үреген ит

үдөре, үдөрөгөшүу
 үздүк-создүк, үздүк-создүгү
 үзөнгү, үзөнгү жолдас
 үзөнгү қағысуу
 үзүк, үзүгү, үзүг арқан
 үзүкпау
 үлгү, үлгү жоба
 үлгөнөгө
 үлкендү-гішілі
 үмүт, үмүт артуу
 үмүт түнүйесі
 үмүт күтуу
 үмүт оты
 үмүт ақталуу
 үмүтүгесілуу
 үмүткер
 үндеухат
 үнд'еуропа, үнд'еуропа тілдері
 үн-түн, үн-түн жоқ
 үн'рөйісуу, үн'рөйіссе
 үпүлмәлік, үпүлмәлігі
 үрөген, үрөген ійт

үрку, үрік, үркелі
үрке қарау
үріккен қойдай
үріккен түйе көздену

үскі, үскі біз
үскі темір
үстеме, үстеме ақы
үстеме баға

үстіртін

үсік, үсігі

үсік жүру

үсік шалу

үш, үш жақты

үш жарым

үш жүз

үш күндік жұмыс

үш танапты

үшен, үшен қозы

үшкіріп-түшкіру

үшсайыс

үшінші

ҮРКУУ, ҮРҮК, ҮРКӨДҮ

үркө́ғарау

үрүккeң́гойдай

үрүккeң́түйéгөздөнүү

ҮСКҮ, ҮСКҮБІЗ

үску́темір

ҮСТӨМЕ, ҮСТӨМ АҚЫ

үстөме́баға

ҮСТҮРТҮН

ҮСҮК, ҮСҮГҮ

үсүѓжүрүү

үсүќшалуу

ҮШ, ҮШНАҚТЫ

үшшарым

үшшүз

үшкүндүѓжүмүс

үш́танапты

ҮШӨН, ҮШӨН ҒОЗҮ

үшкүрүп-түшкүрүү

үшсайыс

үшүншү

Ф ф

фәни, фәни дүние

фәний, фәний́дүнҮйе

Х х

хабар

хабар-ошар

хабар-ошарсыз

хабарсыз, еш нәрседен хабарсыз

хал-ахуал

хан, ханға

ханға сәлем бермеу

хан жақсы ма (эти.)

хан көтеру

хан сыртынан жүдырык

хан түлену

хаттама

хатшылық, хатшылығы

хикаят

хош, көңілі хош болу

хош иіс

хабар

хабар-ошар

хабар-ошарсыз

хабарсыз, еш нәрседен́ғабарсыз

хал-ахуал

хан, хаңға

хаңға́сәлем́бермеу

хан́жақсы́ма

хан́гөтөрүү

хан́сыртынан́жүд'рүк

хан́түленүү

хаттама

хатшылық, хатшылығы

хийкаят

хош, көң'лү хош́полуу

хошийіс

Ш ш

шабарман, шабарманға

шабуыл, шабуылы

шабарман, шабарманға

шаб'уул, шаб'уулү

шабыт
шабытты
шағу, мұңын шағу
шағынмаркет
шадыман
шайқасу, шайқасса, шайқасшы
шайқату, шайқатса
шайқұмар
шайпау, шайпау сөзді
шайпау сөзділік
шайпау тілді
шайпау тілділік
шайсауыт
шайхана
шақпақ, шақпақ денелі
шақпақ етті
шақпақ қант
шақырылу
шақырым, шақырымы
шал, шал бас
шал бурыл
шал құйрық
шала, шала баю
шала көму (от)
шала майлы
шала өнім
шала өткізгіш
шала өткізгіштік
шала сауатты
шала сауаттылық
шала ұйқы
шала-жансар
шала-жансарлық, шала-жансарлығы
шалғы, қол шалғы
шалғыға түсу
шалғы салу
шалдуар
шалқасынан
шалп, шалп ету
шалыс, шалысы, шалыс басу
шалыс ұйқас
шамасынша
шаншылау
шаңғы, су шаңғысы
шаңдауыт, шаңдауыт жер
шаңырақ, шаңырағы
шаңырағы құлау
шаңырағы шайқалу
шаңырақ көтеру
шаңыраққа қарау
шаңырақ мүйіз
шаңырақбау
шапағат, шапағаты тию
шаптырым: ат шаптырым

шабыт
шабытты
шағу, мұңын шағу
шағым маркет
шадман
шәйқасу, шәйқасса, шәйқашшы
шәйқату, шәйқатса
шәйгұмар
шәйпау, шәйпау сөзді
шәйпау сөзділік
шәйпау тілді
шәйпау тілділік
шәйсауыт
шәйхана
шақпақ, шақпағ денелі
шақпағ етті
шақпаққант
шақрылу
шақрым, шақрымы
шал, шалбас
шалбұурул
шалғүйрүк
шала, шала байу
шала гөму
шала майлы
шал өнім
шал өткүзгіш
шал өткүзгіштік
шала сауатты
шала сауаттылық
шал ұйқы
шала-жансар
шала-жансарлық, шалажансарлығы
шалғы, қолшалғы
шалғыға түсу
шалғы салу
шалдуар
шалқасынан
шалп, шалп ету
шалыс, шалысы, шалыс басу
шалыс ұйқас
шамасынша
шаншылау
шаңғы, су шаңғысы
шаңдауыт, шаңдауыт жер
шаңырақ, шаңырағы
шаңырағы құлау
шаңырағы шайқалу
шаңырақ көтеру
шаңыраққа қарау
шаңырақ мүйіз
шаңырақбау
шапағат, шапағаты тию
шаптырым: ат шаптырым

шар, шар айна
шар болат
шарапатты
шарифат
шарт, шартқа отыру
шарт қою
шарт, шарт ету
шарт жүгіну
шарт кету
шарт сыну
шартабақ
шаруа, шаруа бағу
шаруа басу
шаруаға қыры жок
шаруа қожалығы
шаруа қол
шаршы, шаршы метр
шаршы орамал
шаршы топ
шаршы ұялап себу
шаршы ұялы әдіс
шатақ, шатағы
шатақ шығу
шатақшыл
шатыраңқы (өс.)
шахбибі
шаш, шаш ал десе, бас алу
шаш етектен
шаш тарақ
шашлық, шашлығы
шаштараз
шәк, шәк келтірмеу
шәкіртақы
шәкіртше
шәрбат
шеберхана
шегарашы
шегу, шек, шегеді
шежіре
шежірешіл
шек, шек келтіру
шек қою
шек қоюшылық
шексіз-шетсіз
Шекшеката (миф.)
шенқұмар
шеру, шеру тарту
шерулету, шерулетсе
шеткергі
шеткері
шешелі-балалы
шешім, шешімге келу
шешім қабылдау
шиеленіс

шар, шарайна
шарболат
шарапатты
шәрийғат
шарт, шартқ'от'үрүү
шарт қойуу
шарт, шарт етуу
шарт шүг'нүү
шарт кетуу
шарт сынүү
шартабақ
шар'уа, шар'уа бағуу
шар'уа басуу
шар'уаға қыры жок
шар'уа қожалығы
шар'уағол
шаршы, шаршы метр
шарш'орамал
шаршытоп
шарш'үйалап себуу
шарш'үйал'әдіс
шатақ, шатағы
шатақ шығуу
шатақшыл
шат'раңқы
шахпйбі
шаш, шаш ал десе, бас алуу
шаш етектен
шаштарақ
шашлық, шашлығы
шаштараз
шәк, шәк келтірмеу
шәкірт ақы
шәкіртше
шәрбәт
шеберхана
шегарашы
шегуу, шек, шегеді
шеж'ре
шеж'решіл
шек, шек келтіруу
шек қойуу
шек қойуушүлүк
шексіз-шетсіз
шекшег'ата
шенқұмар
шерүү, шерүү тартуу
шерүүлөтуу, шерүүлөтсе
шеткергі
шеткері
шешелі-балалы
шешім, шешімге гелу
шешім қабылдау
шйеленіс

шиеленісу, шиеленіссе
 шикізат, шикізат өндірісі
 шипагер
 шипажай
 шипасыз
 ширек, ширегі, ширегіне келмеу
 ширек шай
 шиша
 шоғыр, шоғыр акмамық (өс.)
 шоғыр күм
 шоғырмақ, шоғырмағы
 шойын, шойынға, шойыны
 шойын жол
 шойын қара
 шоқ, шоқ басу
 шоқтай жану
 шоқ тастау
 шоқайту, шоқайт, шоқайтты
 шоқжұлдыз (астр.)
 шоқпытсыз
 шоқтық, шоқтығы
 шоқтығы асу
 шоқтығы биік
 шоқтығы көтерілу
 шоқшатүп
 шолақ, шолақ белсенді
 шолақ қайыру
 шолақ қол
 шолақ құйрық
 шолақжең (киім)
 шолпаншаш (өс.)
 шом, шом ағаш
 шом алу
 шом арқан
 шом киіз
 шом кілем
 шонжар
 шорт, шорт байлау
 шорт кесу
 шорт кету
 шорт тую
 шорт үзу
 шотесеп
 шошымал
 шөгеру
 шөлейт
 шөлмек, шөлмегі
 шөмішбалық
 шөп, шөбі
 шөп басын сындырмау
 шөп бүрге
 шөп егіс
 шөп қоректі
 шөп танапты

шійеленісуу, шиеленіссе
 шійкізат, шійкізат өндүрүсу
 шыйпагер
 шыйпажөй
 шыйпасыз
 шійрек, шійрегі, шійрегіне гелмеу
 шійреқшөй
 шыйша
 шоғұр, шоғұр ағмамық
 шоғұрғұм
 шоғұрмақ, шоғұрмағы
 шойұн, шойұнға, шойұнғ
 шойұнжол
 шойұнғара
 шоқ, шоқ пасуу
 шоқтай жануу
 шоқ тастау
 шоқайтуу, шоқайт, шоқайтты
 шоғжұлдүз
 шоқпүтсүз
 шоқтүк, шоқтүғү
 шоқтүғасуу
 шоқтүғүбіік
 шоқтүғүгөтөрүлуу
 шоқшатүп
 шолақ, шолақ пелсенді
 шолақ қайыруу
 шолаққол
 шолақ құйрық
 шолағжең
 шолпаншаш
 шом, шомағаш
 шом алуу
 шомарқан
 шомгіііз
 шомгілем
 шонжар
 шорт, шорт пайлау
 шорт кесуу
 шорт кетуу
 шорт түйуу
 шорт үзуу
 шотесеп
 шошұмал
 шөгөрүү
 шөлейт
 шөлмек, шөлмегү
 шөмүшпалық
 шөп, шөбү
 шөппасын сындырмау
 шөппүрге
 шөбегіс
 шөп қоректү
 шөп танапты

шөп танапты егіс
 шөп тектес
 шөп турағыш машина
 шөп тырма
шөпжелке
 шу, шу ету
 шу көтеру
 шу шығару
 шуласу, шуласса
 шұбыртпалы, шұбыртпалы ұйқас
 шұбыртпалы шашпау
 шұбырынды, шұбырынды болу
 шұбырындылық, шұбырындылығы
 шұғыла
 шұлық-ұйық
 шүп-шұбар
 шұрат, шұрат жер
 шүбә
 шүбәлі
 шүберек, шүберегі
 шүйкебас
 шүйілім (ос.), шүйілімі
 шүйіріңкі
 шүкіршілік, шүкіршілігі
 шүмексіз
 шүңгіл, шүңгіл көз
 шүңкіл
 шүпірлесу, шүпірлесе
 шыбын, шыбынға
 шыбын жан
 шыбын жаны шыға жаздау
 шыбын құрлы көрмеу
 шығарылым, шығарылымы
 шығасылы-кіресілі
 шығымды
 шығын, шығынға
 шығын болу
 шығынға ұшырау
 шығыстану
 шығыстанушы
 шыдамдылық, шыдамдылығы
 шыжбалақтау
 шық-шық, шық-шық ету
 шықылық, шықылығы
 шылау, шылауында кету
 шылдырлату, шылдырлатса
 шылқ-шылқ
 шым, шым бату
 шым топырақ
 шым ши
 шымтезек
 шынайы
 шыны, шыны аяқ
 шыны қар

шөп танапт'е
 шөптектес
 шөп т'уурағыш машина
 шөптырма
шөбжелке
 шүү, шүү етүү
 шүү гөтөрүү
 шүү шығару
 шүүласу, шүүласса
 шұбұртпалы, шұбұртпал'ұйқас
 шұбұртпалы шашпау
 шұбұр'ұнды, шұбұр'ұнды болу
 шұбұр'ұндылық, шұбұр'ұндылығы
 шұғ'ұла
 шұлғ-ұй'ұқ
 шүп-шұбар
 шұрат, шұрат'іер
 шүбә
 шүбәлі
 шүбәрек, шүбәрегі
 шүйкөбас
 шүй'үлүм, шүй'үлүмі
 шүй'үр'үңкі
 шүкүршүлік, шүкүршүлігі
 шүмөк'сүз
 шүңгүл, шүңгүлгөз
 шүңкүл
 шүпүрлөсу, шүпүрлесе
 шыбын, шыбынға
 шыбынжан
 шыбынжаны шыға жаздау
 шыбын'ғүрлү'гөрмөу
 шығар'лым, шығар'лымы
 шығасылы-гіресілі
 шығымды
 шығын, шығынға
 шығым болу
 шығын'үш'рау
 шығыстану
 шығыстанушү
 шыдамдылық, шыдамдылығы
 шыжбалақтау
 шық-шық, шық-шық етүү
 шық'лық, шық'лығы
 шылау, шылау'ұнда гетүү
 шылдырлату, шылдырлат'са
 шылқ-шылқ
 шым, шым батүү
 шым топ'үрақ
 шымшій
 шымтезек
 шынайы
 шыны, шын'айақ
 шынығар

шыны май
 шыны талшық
 шынығу, шыпық, шынығады
 шыңайт, шыңайт жер
 шыңдау
 шыпшу, шыпшы, шыпшиды
 шырайландыру
 шырақ, шырағы
 шырағы өшу
 шырақ жағу
 шырқ, шырқ айналу
 шырқ иіру
 шырқ үйіру
 шыр-пыр, шыр-пыр болу
 шырын, шырынға, шырыны
 шырышсыз
 шытынақ, шытынағы
 шідерлету, шідерлетсе
 шікірейту, шікірейт, шікірейтті
 шілдетой
 шілтен: ғайып ерен,
 қырық шілтен
 шілтер, шілтер қабықша
 шіркеу, шіркеу болу
 шіркеу келтірмеу

шынымай
 шыны талшық
 шынығуу, шынық, шынығады
 шыңайт, шыңайтiер
 шыңдау
 шыпшuu, шыпшы, шыпшыды
 шырайландырuu
 шырақ, шырағы
 шырағ'өшuu
 шырағ'жағuu
 шырқ, шырқ'айналuu
 шырқ'ийруу
 шырқ'үйруу
 шыр-пыр, шыр-пыр'болuu
 шырын, шырынға, шырыны
 шырышсыз
 шыт^ннақ, шыт^ннағы
 шідерлетuu, шідерлетсе
 шік'рейтуу, шік'рейт, шік'рейтті
 шілдетой
 шілтен: ғайыб'ерен,
 қырық'шілтен
 шілтер, шілтер'қабықша
 шіркеу, шіркеу'болuu
 шіркеу'гелтірмеу

Ы ы

ығай, ығай мен сығай
 ыдырату, ыдыратса
 ыдыс-аяқ, ыдыс-аяқ сыңғырлау
 ызакор
 ызбар
 ызындау
 ык, ығы, ық жақ
 ығы жоқ
 ығына жығылу
 ығын табу
 ықтимал
 ықтият, ықтият болу
 ықшам
 ықылас, ықылас білдіру
 ықылас көрсету
 ықылас қою
 ықыласы түсу
 ықылым, ықылым заман
 ылғал, ылғал сыйымдылық (геогр.)
 ылдилау
 ымы-жымы, ымы-жымы бір
 ынжық
 ынта-жігер
 ынтызар, ынтызар болу

ығай, ығай'мен'сығай
 ыд^нратuu, ыд^нратса
 ыдыс-айақ, ыдыс-айақ'сыңғырлау
 ызакор
 ызбар
 ызындау
 ык, ығы, ықжақ
 ығы'жоқ
 ығына'жыг^нлuu
 ығын'табуу
 ықтыймал
 ықтыйат, ықтыйат'полuu
 ықшам
 ық^нлас, ық^нлас'пілдіруу
 ық^нлас'көрсетуу
 ық^нлас'қойuu
 ық^нласы'түсуу
 ық^нлым, ық^нлым'заман
 ылғал, ылғал'сыйымдылық
 ылдыйлау
 ымы-жымы, ымы-жымы'бір
 ынжық
 ынта-жігер
 ынтызар, ынтызар'болuu

ынтымақ, ынтымағы
 ынтымағы жарасу
 ынтымақсыз
 ыңғай, ыңғай білдіру
 ыңғайына жығылу
 ыңыршақ, ыңыршағы
 ыңыршағы айналу
 ыңыршағы мойнына түсу
 ыңыршағы шыққан кедей
 ырбаң, ырбаң қағу
 ырғату, ырғатса
 ырду-дырду
 ыржың, ыржың ету
 ырыл, ырылы
 ырымсыз
 ысқырық, ысқырығы
 ысырапқор
 ысырапшыл
 ысыру
 ытқыту, ытқытса

ынтымақ, ынтымағы
 ынтымағы жарасуу
 ынтымақсыз
 ыңғай, ыңғай білдіруу
 ыңғайына жығ^млуу
 ыңыршақ, ыңыршағы
 ыңыршағ^майналдуу
 ыңыршағы мойн^нна түсуу
 ыңыршағы шыққан гедей
 ырбаң, ырбаң қағуу
 ырғатуу, ырғатса
 ырдуу-дырдуу
 ыржың, ыржың етуу
 ырыл, ырылы
 ырымсыз
 ысқырық, ысқырығы
 ыс^мрапқор
 ыс^мрайшыл
 ыс^мруу
 ытқытуу, ытқытса

I i

ібіліс
 іждағат
 ізашар
 ізбасар
 ізгілік, ізгілігі
 ізденіс
 іздесу, іздессе, іздесші
 ізет, ізет ету
 ізетсіздік, ізетсіздігі
 ізжазба
 ізші
 ілгері, ілгері бастыру
 іле-шала
 ілу (эти.), ілу беру
 ілініп-салыну
 індету, індетсе
 ірге, ірге аудару
 ірге бермеу
 ірге көтеру
 іргесі сөгілу
 іргесін аулақ салу
 іргесін ашып алу
 ірге тебу
 іргелі, іргелі ел
 іргетас, іргетасын қалау
 ірк-ірк
 іріктеу
 іс, іс жоспары
 іс жүзінде

ібіліс
 іждәғат
 ізашар
 ізбасар
 ізгілік, ізгілігі
 ізденіс
 іздесуу, іздессе, іздешші
 ізет, ізет етуу
 ізетсіздік, ізетсіздігі
 іжжазба
 ішші
 ілгері, ілгері бастыруу
 іле-шала
 ілуу, ілуу беруу
 іл^нніп-сал^ннуу
 індетуу, індетсе
 ірге, ірг аударуу
 ірге бермеу
 ірге көтөрүү
 іргесі сөг^ллуу
 іргесін аулақ салуу
 іргесін ашыб^лалуу
 ірге тебуу
 іргелі, іргел ел
 іргетас, ірге тасын қалау
 ірк-ірк
 іріктеу
 іс, іш шоспары
 іш шүзінде

іске алғысыз
іске асу
іске жарау
іске қосу
іске сәт
іс насырға шабу
іскерлік, іскерлігі
ісмерлік, ісмерлігі
іш, іш бұлгіні (*ауру*)
ішке кіру
іш көйлек
іш кірне (*ауру*)
іш құрты
іш құса болу
іш май
іш мерез
іші қату
іші майлы
ішін айдау
ішін ақтару

ішек-қарын
ішеккұрт (*ауру*), ішеккұрт дәрілері
ішек-сіле, ішек-сілесі қату
ішкері
ішкізу, ішкізе
ішперде
ішінара

іск'алғысыз
іск'асуу
іске жарау
іске қосу
іске сәт
іс насырға шабуу
іскерлік, іскерлігі
ісмерлік, ісмерлігі
іш, іш пұлгүнү
ішке гірүү
ішкөйлөк
ішкірне
іш құрту
ішқұса болуу
ішмай
ішмерез
іші ғатүү
іші майлы
ішін айдау
ішін ақтаруу

ішек-қарын
ішеккұрт, ішеккұрт дәрілері
ішек-сіле, ішек-сілесі ғатүү
ішкері
ішкізуу, ішкіссе
ішперде
ішінара

Э э

экономикалық,
экономикалық бақуаттылық,
экономикалық бейтараптылық
электр, электр ара
электр аспап
электр бұрғы
электр жөндеуші
электр қырықтық
электр пеш
электр сыйымдылық

экономикалық,
экономикалық бақуаттылық,
экономикалық бейтараптылық
электр, электр ара
электр аспап
электр бұрғу
электр жөндөушү
электр ғырықтық
электрпеш
электр сыйымдылық

Я я

я (*шыл.*), **я** болмаса
яғни
ядролық, ядролық қару
яки (*шыл.*)
япыр-ай
япыр-ау
япырым-ай
яһуди, яһудилер (*діни*)

яа, **яа** болмаса
яғ'ниі
ядролүк, ядролүк қаруу
яөкій
япыр-ай
япыр-ау
япыр-м-ау
яәхүүдүй, яәхүүдүйлер

МАЗМҰНЫ

Алғысөз	3
Бұқаралық коммуникация және сөз мәдениеті	5
Жеке сөздердің орфоэпиясы	24
Сөйлеу техникасы мен эфирдегі дыбысталған сөздің интонациясы	41
Қазақ тілі функционалды стильдеріндегі мәтіндердің айтылым үлгілері	66
Қысқаша орфоэпиялық сөздік	76
Сөздіктің құрамы мен құрылысы	76
Сөздіктегі әріп тіркестерінің дыбыстық мөндері	77
Қазақ алфавиті	81
Қысқартылған атаулар ..	82
А	83
Ә	93
Б	95
В	106
Г	106
Ғ	107
Д	108
Е	112
Ж	117
З	127
И	129
К	131
Қ	145
Л	161
М	161
Н	166
О	167
Ө	170
П	171
Р	172
С	173
Т	180
У	188
Ұ	189
Ү	190
Ф	191
Х	191
Ш	191
Ы	196
І	197
Э	198
Я	198

«Арыс» баспасының директоры
Фарифолла ӘНЕС

ҚАЗАҚ ТІЛІНІҢ ОРФОЭПИЯЛЫҚ АНЫҚТАҒЫШЫ

(радио, -тележурналистерге
арналған көмекші құрал)

Редактор
Ғ. МОЛДАМУРАТОВ

Секретші
А. А. ТЕТЕНКО

Техникалық редакторы
О. ӘНЕСОВ

Беттеген
Н. ИТОЛОВ

Корректор
Ш. ЖАМЫҚАЕВА

ИБ №485

Теруге 06.09.2004 берілді. Басуға
21.12.2004 қол қойылды. Пішімі
84x108 ¹/₁₆. Офсеттік қағаз. Қаріп
түрі «Aris». Офсеттік басылыс.
Шартты баспа табағы 13,5.
Есептік баспа табағы 12,5.
Таралымы 2000 дана.
Тапсырыс № 1592.

«Арыс» баспасы, 480100, Алматы
қаласы, Құрманғазы көшесі, 29.
Тел./факс: 616 628, 616 692.
E-mail: aris@nursat.kz

Қазақстан Республикасы
«Атамұра» корпорациясының
Полиграфия комбинаты, 480002,
Алматы қаласы, М.Мақатаев
көшесі, 41.

Ардақты Алаш азаматтары!

Бұл кітапты сатып алып, «АРЫС» қорының ісі оңға басуына үлес қосқан Сізге мың да бір рахмет! Репрессияға ұшыраған Қазақстан зиялыларының мұрасын зерттейтін «АРЫС» қоры жазықсыз жазаланып, аттары аталмай, көпшілік жадынан өше бастаған біртуар азаматтарымыздың мұрасын жинап, еңбектерін жарыққа шығарады; ескерткіш, мүсіндерін жасап, музейлерін жабдықтайды; арыстарымыздың өмірі мен творчествосын насихаттаушыларға жәрдем беріп, мерейтойларын өткізуге атсалысады; ардақтыларынан ажырап қалған шаңырақтарға қайырымдылық көмек көрсетеді .

*Қор жанындағы «АРЫС» баспасы
Сіздің түрлі мәдени тапсырыстарыңызды
тез әрі сапалы орындап береді*

*480100, г. Алматы
ул. Курмангазы, 29
(уг. ул. А.Пушкина)
каб. 418-421
тел./факс: 616 628
616 692
E-mail: aris@nursat.kz*

*р/с 001700102 (тенге)
30070492 (валюта)
в АФ ОАО
Казкоммерцбанк
г. Алматы
МФО 190501724
РНН 600400010767*

Бұл анықтағыш құралда БАҚ-ның сөз мәдениеті, әдеби тілдің орфоэпиялық нормалары, ауызша сөздің техникасы мен интонациясы жайында айтылған. Сондай-ақ кітапта мәтіндердің дыбысталу үлгілері мен орфоэпиясы қиын сөздердің қысқаша сөздігі берілген.